

2022
| 02

MÁLTAI TANULMÁNYOK

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat tudományos folyóirata

Együtt és mégis külön

A cigányság a mai magyar társadalomban

© Máltai Tanulmányok
Minden jog fenntartva!

4. évfolyam, 2. szám

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat szaklektorált folyóirata.
Megjelenik évente négy alkalommal.

A folyóiratban megjelent tanulmányok, cikkek elérhetők a lap akadálymentesített,
felolvasóprogrammal is rendelkező honlapján, az alábbi címen:

www.maltaitanulmányok.hu

Főszerkesztő:

Solymári Dániel

Szerkesztőség:

Czirják Ráhel, szerkesztőségi titkár

Szigeti László, olvasószerkesztő

Pávay Andrea, korrekktúra

Molnár Tamás, tördelés és nyomdai előkészítés

Borítóterv:

Bántaki Szabolcs

Borítókép:

Hippolyte Petitjean: A Broad Valley at Sunset, c. 1897
Courtesy National Gallery of Art, Washington

Tudományos tanácsadó testület:

Prof. Dr. Kóncei György, Prof. Dr. Pálné Kovács Ilona,

Pallós Tamás, Dr. Székely János,

Prof. Dr. Ürge-Vorsatz Diána,

Dr. Varga Imre Kapisztrán, Dr. Várszegi Asztrik

A folyóirat nyomtatott változatának ISSN száma:

ISSN 2676-9468

NMHH: CE/14647-3/2019.

Kiadja a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület

1125 Budapest, Szarvas Gábor út 58-60.

Felelős kiadó: Kozma Imre

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat e lap minden részének sokszorosításával, terjesztésével, a benne közölt adatok tárolásával és feldolgozásával kapcsolatos jogot fenntartja. A Máltai Tanulmányokban megjelent szerzői művek és az azok részeit képező illusztrációk, képek kizárólag a kiadó előzetes írásbeli engedélyével tehetők hozzáférhetővé. Ez a nyilatkozat a szerzői jogról szóló törvényben foglaltak szerint tiltó nyilatkozatnak minősül. A lapban közölt írások nem feltétlenül tükrözik a kiadó Magyar Máltai Szeretetszolgálat véleményét.

Tartalom

EGYÜTT ÉS MÉGIS KÜLÖN

A cigányság a mai magyar társadalomban

6 | ALAPGONDOLAT

- Fabiny Tamás: **Az elválasztó falak lebontása**
Az evangélikus egyház munkája roma testvéreink között **6**
- Binder Mátyás – Orsós Julianna: **A magyarországi roma történelem egyes kérdései** **13**

29 | ITTHON

- Pénzes János – Pásztor István Zoltán – Szikszai Erzsébet:
A hazai cigányság lakhatási helyzete a települési roma népességarányok tükrében **29**
- Szabóné Kármán Judit: **Inke majuscheste! Inke majdureste!**
Oktatás és cigányság a 17–19. században **44**
- Kállai Ernő: **A cigány/roma közösségekkel kapcsolatos politikai törekvések az 1989–90-es rendszerváltozás utáni Magyarországon** **57**

69 | KITEKINTŐ

- Komolafe Cinderella – Lukács J. Ágnes – Szabó Tünde – Pethesné Dávid Beáta: **A barátok szerepe a roma egyetemisták társadalmi mobilitásában és beilleszkedésében** **69**
- Szabó Tünde – Lukács J. Ágnes – Komolafe Cinderella – Pethesné Dávid Beáta: **„Nekem hát csak ez az egy kis szűk út van, és azt hogy adhatnám már fel? Sehogy.”**
Roma egyetemisták jövőképe **82**

98 | TEREPEK

- Mátrai Roxána: **Ahol örökké szól** **97**
- Farkas Zsuzsanna: **Kiutak egy cigánytelepről**
A felnemeti cigányság térbeli-társadalmi mozgása **102**

112 | NAGYÍTÓ

- Pallós Tamás: **Sűrűn teleirt betöltetlenség** **111**

118 | MESSZELÁTÓ

- Körössy László: **Könyv a közösségért** **117**

A Máltai Tanulmányokról

A Máltai Tanulmányok a Magyar Máltai Szeretetszolgálat megalapításának harmincadik évfordulójához kapcsolódóan létrehozott, társadalomtudományokkal foglalkozó, szaklektorált folyóirat. Interdiszciplináris megközelítésben a mentálhigiéné, a pszichológia, a szociológia, a szociális munka, a szociálpolitika, a társadalomföldrajz, a pedagógia, a teológia, a történettudomány, a nevelés, valamint a nemzetközi kapcsolatok és a nemzetközi segélyezés területéről közöl tanulmányokat, egyes témákat kiemelten kezelve. Célja, hogy a Magyar Máltai Szeretetszolgálat széles aktivitási profilját is követve tudományos igényességgel, elméleti szinten is reflektáljon a karitatív gyakorlat megvalósítására, társadalmi kihívások kezelésére, a minket körülvevő világ fontos kihívásaira, a segítő szakma meghatározó eredményeire, az egyes kutatások főbb irányaira és más közérdeklődésre számot tartó szociális témákra.

A Máltai Tanulmányok elkötelezett a szakmai-tudományos közösség etikai elvárásainak betartása mellett, így a folyóiratban megjelenő írásmunkáknak be kell tartaniuk a szerkesztőbizottság által meghatározott szakmai és etikai irányelveket. Ezen irányelvek teljes összhangban állnak a Publikációs Etikai Bizottság (Committee on Publication Ethics – COPE) irányelveivel, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Tudományetikai Kódexével.

A tudományos értekezéseink minél szélesebb szakmai körben való terjesztése érdekében folyóiratunk több hazai és nemzetközi adatbázisban is szerepel, így többek között a CIEPS-ben (The International Centre for the registration of serial publications), a Magyar Tudományos Művek Tárában, a MATARKA-ban, vagy az Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázisában.

A Máltai Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya által indexált, az Osztály folyóiratlistáján szereplő tudományos folyóirat.

Közhelyszerű, hogy a magyarországi cigánysággal, a romák társadalmi integrációjával kapcsolatban mindkét fél, a romák és nem romák részéről is történelmi adósság áll fenn. Hogy a többségi társadalom hagyta magára a magyar cigányságot vagy ők nem tudták még maradéktalanul elvégezni a csak általuk megvalósítható feladatokat, kérdéses. Azonban tény, olykor tátongónak tűnő szakadék van az egyes országrészek között. Valóban úgy tűnik, hogy Magyarország előtt két nagy sorskérdés áll: az európai (nyugati?) országokat is sújtó demográfiai krízis és a romák helyzete. Ebben a helyzetben minden energiánkra (hangsúlyozom, mindkét oldalon) szükségünk van, hogy válaszokat keressünk és adjunk e társadalmat szétfeszítő, tátongó sebre.

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat szüntelenül keresi a megoldásokat, amelyekkel hathatós elméleti és gyakorlati megoldásokat kínálhat e kérdésben: Tarnabod, Jelenlét program, előre fizetős órák, Szimfónia program, háromszáz településen indult felzárkóztatás és megannyi más kezdeményezés. A Máltai Tanulmányok is ebbe az ívbe kapcsolódik, amikor teret és lehetőséget kínál a közös, elmélyült gondolkodásra. Egy folyóirat lapszáma a problémát meg nem oldhatja. De rámutathat a feszítő kihívásokra, új árnyalatait mutathatja fel a szakmai dialógusnak és ösztönzőleg hathat e területen dolgozók számára valóban sorsdöntő szolgálatuk folytatásához, hiszen hiánypótló és nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő eredmények születtek. Hogy hol járnak ezen az úton? Churchill-lel együtt felsóhajtva, egy dolog talán biztos: „Ez még nem a vég. Még csak nem is a vég kezdete. De talán elmondhatjuk, hogy már a kezdet vége.”

Miközben a szerkesztőbizottság minden tagja nevében kívánok élvezetes és tartalmas olvasást, elmélyült időtöltést, megköszönöm szerzőinknek azt a hatalmas munkát, amellyel hozzájárultak lapunk létrejöttéhez.

Solymári Dániel
főszerkesztő

FABINY TAMÁS

Az elválasztó falak lebontása

Az evangélikus egyház munkája
roma testvéreink között

ABSZTRAKT

Krisztus lehet a cigányok és nem cigányok közös békéje, mert ő a testében valóban lebontotta az elválasztó falat, az ellenségeskedést. Az apostol egy további mondatával ehhez még hozzá lehet tenni: Krisztusban nincs sem görög, sem zsidó, sem férfi, sem nő, sem szolga, sem szabad, sem cigány vagy nem cigány... Pontosabban mindannyian Krisztusban, az ő szeretetének áramkörében vagyunk.

KULCSSZAVAK: evangélikus, roma, testvér, társadalmi felemelkedés, roma szakkollégium, Wanda, Benczúr Gyula

„Krisztus a mi békességünk, aki a két nemzetséget eggyé tette, és az ő testében lebontotta az elválasztó falat, az ellenségeskedést” (Ef 2,14).

Bari Károly költő gyűjtőmunkája során így őrizte meg a cigány nép eredetmondáját: „Egy szegény asszonynak 17 gyermeke volt. Egyszer betért a házába a szent Isten, és így szólt hozzá: »Mutasd meg nekem gyermekeidet, hogy megáldhassam őket.« Mivel a szegény asszony nagyon szégyellte, hogy olyan sok gyermeke van, csak tízet mutatott meg közülük az Istennek, a többit elrejtette. Isten megáldotta a 10 gyermeket, ezekből lettek a gazdagok. A 7 gyermek pedig, akiket az anyjuk elrejtett Isten áldása elől, sohasem tudott gazdagságot szerezni. Ennek a hét gyermeknek a leszármazottai a cigányok.”

Megrendítő, hogy egy népcsoport önmagát nemcsak szegénynek tekinti, hanem úgy is érzi, hogy ők nem részesedhettek Isten áldásában.

Tagadhatatlan persze, hogy áldás helyett mennyiszor átok övezte a cigányságot. Embertelen és istentelen átkoknak voltak elszenvedői, olykor továbbadói és gerjesz-

tői is. Mégsem kell, hogy Isten áldása elől elrejtve legyen bárki is. Isten megtalálja az elrejtetteket, a margóra szorítottakat, és megáldja őket. Ez az áldás valóságos és erős, s szembemegy minden átokkal.

Mind a középkorban, mind az újkorban számos durvább és kifinomultabb jele volt az átokkal sújtásnak, a megbélyegzésnek és a fájdalomkozásnak. Hol rendeletek születtek a cigányok röghöz kötéséről, hol egyenesen internálásra és raziákra került sor. A hitleri Németországban pontos nevet is adtak az előítéletekre alapuló kutatásoknak: *Rassenhygienische und Bevölkerungsbiologische Forschungsstelle* [Fajhigiénés és Népeségbiológiai Kutatóközpont] működött a Harmadik Birodalomban. Ennek nyomán is történt, hogy a magyar parlament felsőházában egy fajbiológus professzor német minta alapján követelte a faji törvények alkalmazását. Innen aztán egyenes út vezetett a cigány gettók létesítéséhez, majd a cigány munkaszolgálatos századok felállításához.

Az elmaradt végtisztesség megadása a mi feladatunk is. Ezáltal is megtörhető az átok. Ezen a téren igen nagy az egész nemzet adóssága, de az egyházaké is. Magunk sem hirdettük elég egyértelműen és elég hangosan az emberek közötti megbékélés és az előítéletekkel való szembeszállás szükségességét. A társadalomban és az egyházakban is adódtak ugyan egyes megszólalások, de sajnos kevés visszhangra találtak. Kivételnek számítanak a zsidó származású Faludy György 1946-os sorai: „Mennyi vészett oda, máig sem ismeretes, ahogy magyar lapot sem találtam, mely a köztünk élő nép pusztulását említeni érdemesnek ítélte volna – jelezve, hogy évszázados dunavölgyi gyűlölködésünkéből az emberi szolidaritás e minimumáig sem ébredtünk még fel. Így csak magam indulok el a sok more és purdú után, hogy lengyel báránnyelűvé füstölt testeik, sziléziai vörösrépát dagasztó csontjaik elmaradt végtisztességét megadjam” (*Végtisztesség a cigányoknak*).

Vagy meg kell említenünk néhai Antall József nevét, aki egy 1957-es – kéziratban maradt – munkájában így fogalmazott: „A magyarországi cigányság súlyos tragédiája az 1944. évi deportálásokkal kapcsolatban még feldolgozásra vár. Ennek nemcsak statisztikai adatait, hanem pszichikai és politikai következményeit is fel kell tárni” (*A holocaust tragédiája*).

Ám sokáig nyoma sem volt a tisztázás szándékának, különösen nem a bünbánatnak. Áldás helyett továbbra is az átok maradt érvényben. Az ötvenes években az úgynevezett kóbor cigányok a normáltól eltérő, fekete személyi igazolványt kaptak, és a hatvanas, de még a nyolcvanas években is (!) történtek kényszermosdatások a cigánytelepeken.

Az egyházak különösen sokat tehetnek a romák társadalmi felemelése és a velük kapcsolatos előítéletek eloszlatása érdekében. Mit tehet a hazai viszonylatban kicsinek mondható evangélikus egyház?

Kevesen tudják, hogy egy evangélikus lelkész volt az a kutató, aki magyarul elsőként foglalkozott tudományos igényességgel a cigányság hagyományaival és kultúrájával. Augustini (ab Hortis) Sámuel (Nagylomnic, 1729 – Szepesszombat, 1792) *A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről (1775–1776)* című munkája a maga területén ma is alapműnek számít.

Ma számos egyéb módon tehetünk a cigánység felzárkóztatásáért. Ezt szolgálják a tanodák, az egyházi iskolák (köztük számos evangélikus intézmény) érzékenyítő programjai, a szociális földprogram, a romák között végzett sokféle diakóniai munka és a Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat is. Szerepet játszhatnak a külkapcsolatok is, amelyekkel az egyházak rendelkeznek. Saját példát említek: az Amerikai Evangélikus Egyház évi tíz önkéntest küld egyházunk intézményeibe és gyülekezeteibe, akik jórészt a romák között végeznek szolgálatot.

Néhány éve Magyarország kormánya elfogadta a „felzárkózó települések” programját, amelynek célja háromszáz hátrányos helyzetű település felzárkóztatása. Nagyon számítanak az egyházi segítség-szervezetek és a helyi gyülekezetek támogatására. Az első körben megcélzott harminc település között ott van Csenyéte is, ahol a legszegényebb, szinte kizárólagosan roma lakosság között egyházunk is jelen van. Itt is személyesnek kellennem. Valósággal belém égtek azok a látogatások, amelyeket az elmúlt években Csenyétén tehettem: ahogy a tejboltból átalakított kápolnát felszenteltük, ahogy számos cigány gyereket megkeresztelhettem (1. kép), ahogy az Abaffy Gyula Evangélikus Szeretetszolgálat megjelent közöttük. Tudom ugyanakkor, hogy ottani szolgálatunk számos kudarccal is járt – ezért is érzem fontosnak az együttműködést másokkal. Nem szabad romantizálni a cigányok között végzett szolgálatot. Kőkemény valóság a munkanélküliség, a bűnözés, az uzorások jelenléte, a leányfuttatás, a drogereskedelem. Fontos ezért az együttműködés a hatóságokkal. Az illetékes minisztérium tervei között szerepel a kamerarendszer folyamatos kiépítése, megfelelő rendőri jelenlét biztosítása vagy éppen – az MLSZ-szel együttműködve – kis méretű futballpályák építése. Az Erős Vár FC lelkes fiatal játékosai külön kérés nélkül, abszolút önkéntesen már most is jelen vannak számos hátrányos településen (Bagon, Pilisen vagy Dányban), és a focin keresztül igyekeznek közel kerülni az ott élő cigány gyerekekhez. Arra is büszkék, hogy a jelenleg a BLASZ III-ban szereplő csapatuknak van ilyen közösségből származó roma játékos.

1. kép: A csenyétei imaház átadásán

Fotó: Horváth-Hegyí Áron

A kormányzattal folyamatosan egyeztetünk arról, hogy miként lehetünk jelen a cigányok életének számos területén. Vállalkozókkal együttműködve varrodákat vagy faüzemet lehetne működtetni, és támogatni lehet minden olyan kezdeményezést, amely a nyomorban élőknek munkát ad, és általában értékteremtést kínál.

Egyházként elsősorban pasztorális eszközeink vannak, de diakóniai és oktatási segítséget is tudunk adni. Példaként egy asszonyra, Idára utalok, akivel a nyíregyházi Oltalom Szeretetszolgálatnál találkoztam. Egykor ellátott volt, ma az intézmény megbecsült dolgozója. Az ukrán határ melletti egyik faluban nőtt fel, a legnagyobb szegénységben. Apjának alkoholizmusa miatt sok éjszakát a szabad ég alatt kellett tölteniük. Az édesanya végül is megszőkött a gyermekeivel, és a családok átmeneti otthonába került. Végre békében, külön ágyban aludhattak, másokkal közösen étkeztek, együtt imádkoztak. Ida Laborci Géza lelkész, intézményvezető javaslatára elkezdte a szociális munkás szakot az egyetemen. Jelenleg a hajléktalanellátásban dolgozik, segítettből segítő lett.

Hadd hozzak egy másik példát, a nyíregyházi roma szakkollégiumunk életéből. Egy hallgatónk, Wandát az amerikai testvéregyházi kapcsolatunk jegyében Iowába küldhettük nyári táborba.

Az ottani egyház vezetésétől kaptam egy levelet, amelyben megköszönik, hogy egy ilyen nagyszerű embert küldtünk hozzájuk. Wanda nemcsak a nemzetközi tábor segítője volt, hanem fel is szólalt az egyházkerület nagygyűlésén, és háromszáz ember előtt beszélt a magyarországi gondokról és lehetőségekről, majd nagyon hatékonyan vezetett egy workshopot a romák helyzetéről.

Ezek a példák bizonyára bátorítóan hatnak másokra is.

Összefoglalóan elmondhatom, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház romák közt végzett tevékenysége leginkább három területre, a szociális-diakóniai, az oktatási és a missziói munkára terjed ki.

Az első területről kiemelem az anyaóvókban, valamint a hajléktalanellátásban végzett munkánkat.

Az oktatási területből kiemelem az evangélikus iskolákban folytatott érzékenyítő munkát, amellyel az óvodától kezdve az általános iskolán keresztül a gimnáziumig küzdünk a diszkrimináció ellen és a befogadás érdekében. Az Evangélikus Hittudományi Egyetemen hosszabb ideje folyik romológiai képzés, ami nemcsak elméletet, hanem terpmunkát is jelent.

Krisztus lehet a cigányok és nem cigányok közös békéje, mert ő testében valóban lebontotta az elválasztó falat, az ellenségeskedést. Az apostol egy további mondatát idézve ehhez még hozzá lehet tenni: Krisztusban nincs sem görög, sem zsidó, sem férfi, sem nő, sem szolgál, sem szabad, sem cigány vagy nem cigány... Pontosabban mindannyian Krisztusban, az ő szeretetének áramkörében vagyunk.

A missziói munka összefüggésében hadd utaljak a fasori evangélikus templom Benczúr Gyula által festett oltárképére (2. kép).

2. kép: A napkeleti bölcsek imádják a kisedet Jézust

Forrás: Benczúr Gyula, 1913

Miután a művész megkapta az evangélikusok felkérését, megfelelő modelleket keresett. A legidősebb, a kisedet előtt leboruló királyban önmagát festette meg. Mária és a kis Jézus modelljének az egyházközség vezetője saját leányát és unokáját ajánlotta, amit Benczúr szívesen fogadott. A „szerecsen királyt” egy olyan cigány fiatalemberről

mintázta, aki a „Csikágónak” nevezett, nem éppen jó hírű környéken lakott. Valahányszor erre a képre nézek – 1982-ben ebben a templomban, ezzel az oltárképpel szemben szenteltek lelkésszé –, arra gondolok: íme, egy roma ember is a napkeleti bölcsek között van! Cigány testvéreink is ajándékot visznek a megszületett Jézusnak!

A missziói, a szociális és az oktatási-nevelési munka természetesen összefügg, semmiképpen sem játszhatók ki egymás ellen. Mindezt folyamatosan megtapasztaljuk abban a munkánkban, amelyet Sárszentlőrinctől Budapest VIII. kerületén át Csenyétéig végzünk.

Az igei mottóra visszatérve hangsúlyoznom kell: igazából Krisztus lehet a cigányok és nem cigányok közös békéje, mert ő testében valóban lebontotta az elválasztó falat, az ellenségeskedést. Az apostol egy további mondatát idézve ehhez még hozzá lehet tenni: Krisztusban nincs sem görög, sem zsidó, sem férfi, sem nő, sem szolga, sem szabad, sem cigány vagy nem cigány... Pontosabban mindannyian Krisztusban, az ő szeretetének áramkörében vagyunk.

A cigány nép eredetmondáját, amelyben az Isten elől elrejtett roma gyermekekről volt szó, hadd egészítsem ki Kányádi Sándor *Isten háta mögött* című versének megragadó gondolatával:

előrelátó vagy de mégis
nézz uram a hátad mögé is
ott is lakoznak
s örülnének a mosolyodnak

Nekünk, akik ismerjük Isten kinyilatkoztatását, tudnunk kell, hogy ő meg akarja áldani az embert. Minden embert. Minden népcsoportot. Senki sem lehet rejtve előle, senki sem maradhat az ő háta mögött.

Ábrajegyzék

1. kép: A csenyétei imaház átadásán. Fotó: Horváth-Hegyi Áron
2. kép: A napkeleti bölcsék imádják a kisdéd Jézust. Forrás: Benczúr Gyula (1913), oltárkép, Budapest-Fasori Evangélikus Egyházközség temploma, Budapest.

Demolishing walls of division

The work of the Lutheran Church among our Roma brothers and sisters

ABSTRACT

Christ can be the common peace between Roma and other people, as in his body he demolished the wall of division and hostility. This can be maintained by the words of the apostle and extended as follows: „There is neither Jew nor Gentile, neither slave nor free, nor is there male and female or Roma or non-Roma...” (Gal 3,28) Clearly, we are all included in him, in his circuit of love.

KEYWORDS: lutheran, Roma, brotherhood, social mobility, Roma College, Wanda, Gyula Benczúr

FABINY TAMÁS | 1959-ben született Budapesten. Lelkészi pályafutása 1982-ben indult. Pályái: doktori cím megszerzése Erlangenben („magna cum laude”, 1998), egyetemi tanári kinevezés (2005), a Magyarországi Evangélikus Egyház Északi Egyházkerületének püspöke (2005), majd elnök-püspöke (2017), a Lutheránus Világszövetség alelnöke (2010–2017), a Kezretény–Zsidó Társaság ügyvezető elnöke.

BINDER MÁTYÁS – ORSÓS JULIANNA

A magyarországi roma történelem egyes kérdései

ABSZTRAKT

A szerzők a magyarországi roma történelem főbb kérdéseit mutatják be, gazdag szakirodalmi bázisra támaszkodva. A kutatástörténeti és forrás-kritikai bevezető után a középkori fejlemények, majd a különböző együttélési modellek, illetve az ezekhez kapcsolódó akkulturációs folyamatok kérdéseit tárgyalják. Történeti kontextusba helyezik azokat a 17–18. századi változásokat, melyek a kormányzat szemében „cigánykérdést” jelentettek. Röviden összegzik a 19. század végi polgárosodás, iparosodás főbb hatásait. A 20. század: a két világháború és a roma holokauszt ismertetése után az államszocializmus időszaka következik, amikor asszimilációs és integrációs kísérletekre egyaránt sor került. A szöveg a rendszerváltással zárul.

Kulcsszavak: roma történelem, együttélés, asszimiláció, integráció

A magyarországi roma történelem összefoglalása egy rövid tanulmányban már nem igazán lehetséges, köszönhetően az elmúlt évtizedekben megjelent forráskiadványok és szaktörténeti munkák jelentős számának (vö. Binder, 2009; 2014; 2015a). Ugyanakkor éppen ez a tudományos teljesítmény teszi lehetővé, hogy közismertnek tartott kérdések mentén haladva felhívjuk a figyelmet a romák történelmével kapcsolatos hétköznapi tudás hiányosságaira. Mivel eddig a 20. század történetéről készült a legtöbb kutatás, terjedelmi korlátaink miatt jelen szövegben a középkori és kora újkori fejlemények dominálnak.

KUTATÁSTÖRTÉNET, FORRÁSOK ÉS TÖRTÉNELEM

Bár a történettudomány valóban jó ideig „nem vett tudomást” a roma közösségekről, nem mondhatjuk, hogy a cigányoknak¹ nincs történelmük. A 19. században intézményesülő modern történettudomány feladata a nemzet történelmének bemutatása lett. Ebből kifolyólag az államalkotó népek története, azon belül pedig főleg a hadtörténet és a diplomáciatörténet voltak a kutatók fő érdeklődési területei (vö. Nagy, 1998; Tóth, 1998; Breisach, 2004; Romsics, 2008). A különféle alárendelt helyzetű társadalmi és

etnikai csoportok (például etnikai kisebbségek, nők, munkások) még jó ideig nem képeztek kutatás tárgyát (Hobsbawm, 2006). Ahogy Marczali Henrik írta a 19. és 20. század fordulóján: „Mivel a cigányság nem az általánosot, nem a fejlődés fő áramát testesíti meg a világtörténelemben, nem is szükséges bővebben ismertetni” (Erdős, 2007: 133).

Fentiek tudatában nem is lehet meglepő, hogy a magyarországi cigány csoportokkal foglalkozó, tudományos igényű érdeklődés terén a néprajz és a nyelvészet jócskán megelőzte a történettudományt. A 19. század végén már nemzetközi színvonalon űzték szakmájukat a korabeli „ciganológusok”, míg a történészek körében csupán az 1980-as években jelentkezett ilyen irányú érdeklődés (vö. Deáky-Nagy, 2009). Komolyabb mennyiségű és minőségű, forrásfeltáráson és forráskritikán alapuló történészi munka a rendszerváltást követően jelent meg (vö. Binder, 2015b).

A roma közösségek történetével kapcsolatban számos levéltári forráscsoport vizsgálható, például szolgabírói vizsgálatok, kérelemlevelek, peres iratok, személyleírások, céhszabályzatok, vagyonleltárak, adójegyzékek. Itt kell megjegyezni, hogy a források túlnyomó többségét a nem cigány környezet hozta létre. A kutatók ezek esetében azt tekintik cigánynak, akit a környezete annak tartott. A 19. század előtt a források egy szűkebb csoportja tekinthető olyannak, amelyet részben a cigányok hoztak létre. A kérelmek, menlevelek ugyanis magukat cigánynak tartó emberek megbízásából készültek. A 19. század második felétől bővül a források köre, hiszen roma értelmiségiek, zenészek, művészek, aktivisták maguk is számos forrásértékű dokumentumot hoztak létre (vö. Nagy, 1998: 3–15; Kardos, 2008: 9–10; Hajnáczy, 2019; 2020).

Van-e tehát cigány történelem? Már a kérdésfeltevés is bántóan hat, hiszen a saját történelmi múlt nem a nemzetállamok kiváltsága, hanem egy adott közösséghez kapcsolódó múltbeli tények emlékezete, rendszere és ismerete.

A hazai roma közösségekről szóló történelmi tudás része a magyar és az európai történelemnek, emellett természetesen önálló roma történelemként is értelmezhető. Ugyanakkor ez a tudás behatárolt, hiszen mostani tudásunk szerint a 19. század második feléig mások írtak róluk, vagyis ők maguk a helyzetükből adódóan a róluk fennmaradt történelmi tudást nem formálták. Tehát a cigányokról szóló történelmi tudás nem feltétlenül egyenlő az ő történelmükkel.

MEGÉRKEZÉS ÉS BEILLESZKEDÉS

Az első cigány csoportok feltehetően a 14. század közepén jelentek meg a Balkán-félszigeten, magyarországi felbukkanásuk pedig e század végétől dokumentálható (Nagy, 2004; Tóth, 2005a). Európába érkezésük idején a roma közösségek nagy részére egyértelműen illik az úgynevezett peripatetikus közösség fogalma. Az ilyen vándorló csoportok gazdasági stratégiájának legfontosabb vonása olyan javak és szolgáltatások értékesítése, melyekből az adott gazdasági rendszerben hiány van (Prónai, 2000: 178).

Nyugat-Európában a kora újkor hajnalán a városgazdaság, a manufaktúraipar kibontakozása és a bürokratikus államszervezet megerősödése nem kedvezett a szolgál-

tató vándoroknak. A nyugati országok egymás után hozták meg erőszakos kirekesztő törvényeiket. A kelet-európai gazdasági-társadalmi viszonyok, a „második jobbágyság” kialakulása és a fejletlen városhálózat nagyobb mozgásteret, több lehetőséget biztosított a peripatetikus roma csoportoknak (Binder, 2016b).

Az eddigi kutatásokból az tűnik ki, hogy hazánkban a földesurak és a városok tudatos munkaerőszerzési szándéktól inspirálva fogadták be a cigányokat (Nagy, 2004: 32). Erről tanúskodnak a különböző uralkodói menlevelek, városi számadáskönyvek és földesúri adománylevelek is (Tóth, 2006: 26). Ez utóbbi forrástípushoz tartozik az az oklevél is, mely a legkorábbi olyan cigányokról tudósít, akik letelepült életmódot folytattak. Ebben „1455. január 18-án Hunyadi János mint beszercei gróf engedélyt adott Barcsay Péter és Tamás számára, hogy négy cigányt (*quatuor ciganos*) bármelyik birtokukon jobbágyként tarthatnak, és hatalmuk lehet felettük” (Nagy, 2004: 18).

Társadalmi jelentésüket markánsan szemlélteti Werbőczy István 1524-ben kelt egyik levele, amely – tudásunk szerint első alkalommal – ezt a csoportot is a *communitas regni* részeként, a Szent Korona alattvalóiként (*subditos*) határozta meg (Orsós, 2019: 62). Más forrásokkal együtt ez azt az elképzelést támasztja alá, mely szerint egyes cigány csoportok közvetlenül királyi joghatóság alatt éltek.

Az egyházak számára sem maradtak láthatatlanok a cigány közösségek: számos katolikus és protestáns zsinati dokumentum említi a cigányokat, némelyik pedig már a köztük végzett munkát is körvonalazza. Jelenlegi tudásunk szerint az első olyan cigány házasságkötés, amelyre református szertartás szerint került sor, 1613-ban történt hazánkban (Landauer, 2016: 20).

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a késő középkorban Magyarországra érkező roma közösségek nagy része királyi, földesúri, városi vagy egyházi hatalom joghatósága alatt, jobbágyi jogállásban élt és dolgozott.

EGYÜTTÉLÉSI MODELLEK

A kis létszámú, peripatetikus roma csoportok mindenhol „mások mellett” éltek, így logikus, hogy a tartós megmaradás szükségszerűen valamilyen együttélési modellt rajzolt ki. Az ilyen együttélési modellek alapja a gazdasági együttműködés, a munka volt (Nagy, 2008).

A hazai roma közösségekről szóló történeti tudás része a magyar és az európai történelemnek, emellett természetesen önálló roma történelemként is értelmezhető. Ugyanakkor ez a tudás behatárolt, hiszen mostani tudásunk szerint a 19. század második feléig mások írtak róluk, vagyis ők maguk a helyzetükből adódóan a róluk fennmaradt történeti tudást nem formálták. Tehát a cigányokról szóló történeti tudás nem feltétlenül egyenlő az ő történelmükkel.

Néhány példával illusztráljuk a vándorló és a letelepült életmód mellett működő modelleket, majd megnézzük, milyen változásokkal járhattak ezek a folyamatok.

Nagy Pál kutatásai szerint a vándorláshoz kötődő foglalkozások számos esetben „menlevelekkel biztosított vándorló, ellenőrzött munkavégzésnek” minősültek. Mint írja: „A földesurak a jogi védelem mellé »szokott« mesterségük szabad gyakorlását engedélyezték a cigányoknak, s menlevelekkel biztosították, hogy szabadon eljuthassanak egyik birtokról a másikra. [...] A szabad mozgás révén a cigányok elláthatták a földesurak birtokaihoz tartozó falvakban a kézműves-szolgáltatások egy részét, és meg is tudtak élni” (Nagy, 2004: 61–62). A vándoriparosok mellett részben vagy egészben vándoréletmódot folytattak az aranyosással és a lókereskedelemmel foglalkozó cigányok is (Zsupos, 1996). Ugyancsak rendszeres helyváltoztatással járt a 18. században érkező beás cigányok hagyományos foglalkozása, a fafeldolgozás, teknőkészítés is. A többnyire erdei telepeken élő közösségek, miután egy területen elvégezték a szükséges munkákat, és ellátták a környéket a termékeikkel, útra keltek újabb „piacot” keresni (Nagy, 2009).

Letelepült életmódot folytató cigányokról elsősorban a nagyobb városainkból származó források számolnak be. A 15. századtól a városi magisztrátusok cigányok feletti joghatóságát több esetben uralkodói rendeletek erősítették meg. A cigány közösségek általában megtarthatták szokásaikat, vezetőjük a vajda volt, aki közvetített a hatóság és a cigányok között (Nagy, 2004: 20–26). Fontos, hogy a vajda cím semmiképpen sem etnospecifikus fogalom, általában valamilyen vezetői tisztséget jelölt.²

A török források a 16. században a hódoltsági területen lévő szultáni közigazgatási egységekben említenek nagyobb létszámú adózó cigányt, akik különböző iparos- (kovács, golyóöntő) vagy szolgáltató- (zenész, hóhér, seborvos) tevékenységet űztek. A török adóösszeírások alapján a legtöbb cigány Budán élt, ahol külön városrészt népesítettek be, és sokan közülük borkereskedelemmel is foglalkoztak (Mészáros, 1976). A városok mellett természetesen a falvakban is jelen voltak a roma közösségek, megélhetésüket jellemzően kisipari tevékenységek, zenélés, mezőgazdasági segédmunkák és földművelés biztosította (Nagy, 2017).

A 17. századtól található olyan források, melyekben megjelenik a városi kézművescéhek törekvése a nemkívánatos cigány konkurencia kiszorítására. A későbbi évszázadokban hasonló jellegű források tanúskodnak a debreceni, miskolci, szegedi és a győri cigány kovácsok piaci versenyhelyzetet teremtő ipari tevékenységéről is. Miskolcon a helyi céh szándéka ellenére a kovácsolással, zenével és napszámosmunkával foglalkozó cigányok a 18. század végére letelepült életmódot folytató városi lakosokká váltak.

Egy korabeli utazó ezt írta: „...sok testvérük már olyannyira ki is művelődött, hogy zavarban vagyunk: vajon valódi cigányokkal van-e dolgunk? Még fekete színük is észrevehetően megváltozott. Sok miskolci cigányra hivatkozhatunk itt, különösen azokra, akik zenei tehetségüket kiművelték” (Tóth, 1993: 207). Az idézet jól szemlélteti, hogy a tartós együttélés hatására komoly változások történhetnek az interetnikus viszonyokban.

AKKULTURÁCIÓS FOLYAMATOK: ASSZIMILÁCIÓ, INTEGRÁCIÓ ÉS SZEGREGÁCIÓ

Különböző közösségek egymás mellett élése kulturális kölcsönhatásokkal jár, ezt a szakirodalom akkulturációnak³ nevezi. Az akkulturáció egyik kimenete lehet az asszimiláció, melynek során az egyén egy másik közösséghez hasonul, és megszűnik korábbi csoporttagsága. Egy másik lehetséges akkulturációs változás az integráció. Ezt jelen esetben úgy értelmezzük, hogy adott lokális közegben az egyén – önmaga és mások szemében egyaránt – cigányként/romaként jelenik meg, mint a helyi társadalmi-gazdasági rendszer aktív résztvevője. Egy harmadik lehetséges kimenet a szegregáció, mely a társadalmi egyenlőtlenségek térbeli megjelenéseként is értelmezhető (Ladányi, 2011: 51). Ilyenkor a közösség tagjai szintén cigányként ismertek, de a többségi lakosságtól elkülönülten élnek, a kirekesztettség különböző szintjein. Nem szorul külön magyarázatra, hogy mindhárom „kimenet” szorosan függ a „többségi” oldal kisebbséggel kapcsolatos attitűdjeitől, a gazdasági együttműködés sikerességétől és további tényezőktől (például a felekezeti viszonyoktól). Az akkulturációs folyamatokat és a vázolt kimeneteket számos izgalmas történeti példával lehet illusztrálni, de a terjedelmi korlátok miatt csak néhány esetet mutatunk be.

A kulturális kölcsönhatások változataira jó példa a román nyelvű beás cigány közösségek helyzete. Nagy Pál írja, hogy az 1770-es évek dél-dunántúli összeírásaiban a ma ismert családneveikkel találhatók meg a beások. Ekkor a foglalkozásukra nézve részben erdei teknővájó telepeken működő kézművesekként, részben a falvakban élő napszamosokként. „A falvakban napszamosmunkából élő, többnyire már katolikus vallású beások paraszti módon (»more rusticano«) öltözködtek, és gyermekeik nevelésében is hasonultak. A kézműves beások identitásának, csoportkarakterének meghatározó vonása a román jelleg. A románok módjára (»more valachico«) öltözködtek, és görögkeleti vallásúak” (Nagy, 2019: 45–46).

Az asszimilációval végződő történeti folyamatok forrásait nem könnyű feltárni. A helyzetet bonyolítja, hogy a cigányokat nem feltétlenül ugyanazon kritériumok szelint tartották cigánynak a források megalkotói (vö. Nagy, 2008). Itt kell megemlíteni, hogy egyes politikai rendszerekre is jellemző volt az asszimilációt előtérbe helyező „cigánypolitika”, elsősorban a felvilágosult abszolutizmusra és az államszocializmusra (vö. Nagy, 1998; Majtényi–Majtényi, 2012).

A városokban polgári életmódra váltó cigányok számára az asszimiláció a társadalmi felemelkedés velejárója lehetett olyan időkben, amikor a cigány/roma közösség (etnikai) elismerése alig vagy egyáltalán nem létezett.

A jelenségre jó példa lehet 1687-ből egy bizonyíthatóan cigány származású teológushallgató esete. Grausser Dávid a nagyenyedi református kollégium tanulója volt, később iskolamesterként, majd lelkészként is dolgozott. Fontos, hogy csupán az ifjúkorára vonatkozó források utalnak cigány származására, azaz értelmiségivé válva megszűnt cigánynak lenni – legalábbis az utókor számára (Landauer, 2016: 24–26).

Ezen majd az változtat, amikor megjelenik a részben-egészben etnikai alapú roma önszerveződés, és a társadalom számára ismertté válnak olyan fogalmak, mint a roma értelmiségi vagy a cigány fogorvos. De ez majd csak a 20. század vége felé következik be, köszönhetően roma értelmiségiek döntéseinek, társadalmi felelősségvállalásának is (vö. Fosztó, 2002; Binder, 2008).

Az asszimiláció másik lehetséges iránya, amikor nem cigány emberek (vagy leszármazottaik) válnak cigányokká. Nagy Pál (2017) Siklós mezőváros 18–19. századi forrásai alapján kimutatta, hogy a földdel rendelkező cigányok közti vagyoni differenciálódás következtében egyes cigányok – kortársaik szemében – nem cigánnyá, más, elszegényedett emberek viszont cigányokká váltak. Utóbbi jelenségre a 20. század is számos példát szolgáltat, amikor szegregált cigány közösségek fogadtak be nem cigány származású rászorulókat (vö. Ladányi–Szelényi, 2004; Nagy, 2020). Látható, hogy a társadalmi felemelkedés és lesüllyedés együttesen alakította a „cigánynak mondott népesség” számát és arányát, de a „kettős folyamat pontos demográfiai mérlege jelenleg nem vonható meg” (Nagy, 2020: 136).

Az integrációra a legkézenfekvőbb példa a cigányzenészek helyzete lehet, hiszen ők akármilyen magasra kerültek a társadalmi ranglétrán, akkor is megmaradtak cigánynak és zenésznek, hiszen ez volt a „márkanévük”. Persze ez kényszerpályát is jelentett a romák számára, hiszen csak kivételes esetekben juthattak el más magas presztízsű szakmákba.

„CIGÁNYKÉRDÉS”, FÖLD ÉS ZENE

A kora újkor kezdetén a kialakult együttélési modellek feltételrendszere megváltozott, a cigányok túl sokan lettek egy adott területen belül az általuk űzött szolgáltatótevékenységekhez, a már helyben élő cigány lakosság növekedése és az újonnan bevándorló közösségek megjelenése miatt. Ezzel egy időben a cigány közösségek számára folyamatos foglalkozás- és életmódváltási kényszerek jelentek meg, amit a céhes keretek megszilárdulása magyarázhat (Nagy, 2008). Ezekkel a társadalmi-gazdasági folyamatokkal párhuzamosan erősödött fel az abszolutizmus problémaorientált, hatalmi megközelítése a periférikus helyzetű csoportokkal kapcsolatban, így a 18. század az első olyan időszak hazánkban, amikor tudatos „cigánypolitikáról” lehet beszélni. Számos rendelet született, melyek általános célja a „letelepült, adófizető állampolgárrá tétel” volt (vö. Soós, 1994). Az alábbi példa jól mutatja a rendeletalkotó szándékait, és azt is, hogy a „cigány” szót nem igazán etnikai értelemben használták: *„1761. december 10.: a Helytartótanács elrendelte, hogy a »cigány« népvét el kell törölni, és az azt használókat a jövőben meg kell büntetni; elrendeli továbbá, hogy a cigányokat fel kell venni a céhekbe. [...] a kóborlás megakadályozása érdekében előírja, hogy a földesurak adjanak nekik kétkézi munkát, hasítsanak ki telket művelésre, és készítsék őket mesterségek gyakorlására”* (Tóth, 2005b: 40).

Itt érdemes kitekintenünk a cigányok és a föld kapcsolatára. Gyakori és régi sztereotípiá, hogy a romák nem kötődnek a földhöz, soha nem végeztek „rendes” termelő-

tevékenységet. A cigányok földművessé válásához azonban egyvalami nagyon hiányzott: a föld. „Földdel való ellátásuk nehéz lett volna egy olyan megyében, ahol évszázadok folyamán a földművelő lakosságnak sem jutott elég” (Szomszéd, 1987: 172). E Nógrád megyei tapasztalat egész Magyarországra érvényes, hiszen a földbirtokok eloszlását súlyos aránytalanság jellemezte, kevesen (a nemesség tagjai) birtokoltak nagyon sok földet.

Visszatérve az abszolutizmushoz: voltak kegyetlen intézkedések is (például cigány gyermekek nevelőszülőkhöz adása erőszakkal vagy a cigány nyelv betiltása), de egyes kutatások arra engednek következtetni, hogy ezek sem hoztak tartós eredményeket (Nagy, 1998; Tóth, 2005b).

A „cigánykérdésnek”⁴ nevezett társadalmi-gazdasági kihívásokra adott egyik leghatékonyabb válasz a cigányzene lett, melynek „sikertörténete” a 18. században kezdődött. Ennek végén közel ezerhatszáz cigányzenészt említenek az összeírások, száz év múlva pedig már tizenhétezer zenész cigányt regisztráltak Magyarországon (Kállai, 2002: 330). A 19. század elején a legjobb cigányzenészek általános elismerést vívtak ki maguknak, a köztudat számára a nemzeti zene képviselőivé váltak, s ily módon összeforrtak a magyar nemzeti mozgalommal (Sárosi, 1971: 109). Közülük sokan a társadalmi integráció és az önszerveződés útjait járták: a későbbiekben szervezeteket hoztak létre, folyóiratokat alapítottak (vö. Hajnáczy, 2019; 2020).

AZ 1893. ÉVI ORSZÁGOS ÖSSZEÍRÁS, ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZETT

A cigányok 1893. évi országos összeírását a belügyminisztérium eredetileg a „kóborcigány-probléma” megfékezése érdekében rendelte el. Alapos és részletes adatfelvétel volt, a tudományos összegzést Herrmann Antal néprajzkutató végezte el (Dupcsik, 2015).

A felmérés megállapította, hogy közel háromszázezer, a környezete által cigánynak tartott ember élt a Magyar Királyságban, ez az akkori össznépesség 1,8%-át jelentette.⁵ Kiderült, hogy ennek a népességnek csupán töredéke, mindössze 3,2%-a minősült kóborlónak, a 7,5%-nyi „félvándor” és a nagy többséget adó (89,2%) letelepedett cigány mellett. A letelepedett cigányok lakhatási viszonyai „nem igen különböz[nek] a többi polgárétól” – írta Herrmann (Dupcsik, 2015: 299).

Az akkulturációs folyamatokat jelzi, hogy a cigányok többsége környezete nyelvét beszélte: 38%-nak a magyar, 24%-nak a román (a mai beás cigányok), 30%-nak a romani volt az anyanyelve, míg 8% egyéb nyelven beszélt (Dupcsik, 2009: 81).

A felnőtt cigány lakosság túlnyomó többségének volt foglalkozása és keresete. A legtöbben mezőgazdasági segéd munkások, „agrárproletárok” voltak (49%), őket követték az iparban dolgozók (36%) és a zenészek (12%), kereskedők (3%). Bár az adatok magas foglalkoztatottsági szintet mutatnak, valójában rohamosan csökkenő életszínvonal rejlik mögöttük.

A korszak átfogó változásai: a demográfiai növekedés, az iparosodás kibontakozása és az azzal járó gazdaságszerkezeti átalakulás érzékenyen érintette a cigány közösségeket. A mintegy hatmillió szegényparaszti tömeg erőteljes munkaerő-túlkínálatot jelentett

a mezőgazdasági segéd munkák piacán, ahol a romák jelentős része is próbálkozott. Az ipari tömegtermelés megjelenése pedig a cigány kisipar kiszorulását idézte elő a munkaerőpiacról (Dupcsik, 2015).

Az elszegényedési folyamatokat tetézte a cigányokkal kapcsolatban korábban kialakult sztereotípiák (romantikus értelmezések, előítéletek és általánosítások) tartós etnikai karakterré változása. Ebben a folyamatban fontos szerepe volt a korabeli tudományosságnak és a rohamosan fejlődő sajtónak (viccek, karikatúrák, sztereotípiák). Ekkoriban kristályosodtak ki azok a – jórészt a „kóbor” cigányokra vonatkoztatott – sztereotípiák és előítéletek, melyek a mai napig hatnak a cigányokról alkotott vélemények és képek formálására (vö. Csorna, 1992; Polyák, 2002; Dupcsik, 2009; Tamás, 2010).

A 20. SZÁZAD VISELT DOLGAI

A magyarországi (és az európai) romák 20. századi történelme sok szempontból traumák és válságok története. Mivel már számos szaktanulmány, monográfia, forráskiadvány áll rendelkezésünkre a korszak roma vonatkozásairól, itt most csak a fordulópontok említésére vállalkozunk.

Az első világháború során számos cigány férfi szolgált a magyar hadseregben katonaként, közülük sokan zenéléssel segítettek tartani a lelket az elcsigázott bakákban (vö. D. Szakács, 2009). Később, a trianoni határváltozások következtében az elcsatolt területekről való bevándorlás miatt nőtt a zenészek száma, a gazdasági válság következtében viszont tovább csökkent a kereslet a szolgáltatásaikra. „Túl sokan lettek ahhoz a tevékenységhez, amely létük alapját képezte” (Kemény, 2000: 17). Ezt a folyamatot tetézte a jazz-zenekarok megjelenése a nagyvárosi szórakoztatóiparban, ami erőteljes konkurenciaharcot hívott életre. Ebben fontos szerepe volt a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének, mely a polgárosult roma zenészek érdekvédelmi szervezeteként számos területen ért el sikereket (Hajnóczky, 2019).

Nem csak a zenészek helyzete romlott ebben a korszakban. A cigányok által űzött kisipari tevékenységek piaca tovább szűkült, részben az ipari termelés növekedése, részben a falusi lakosság vásárlóerejének csökkenése miatt (Dupcsik, 2009).

A Horthy-korszakban nem alakult ki átfogó „cigánypolitika” a hatalom részéről, az idesorolható jogszabályok a „kóbor” cigányok rendszabályozására vonatkozó kérdésekkel foglalkoztak, lényegében folytatva a dualizmus kori gyakorlatot (Pomogyi, 1995). A korabeli sajtóban egyre gyakrabban jelentek meg a cigányokat „élősködőnek”, „bűnözőnek”, „népegészségügyi veszélynek” nevező írások, felerősödött velük kapcsolatban a faji meghatározottságból kiinduló érvelés (Dupcsik, 2009).

A második világháború idején a romákat – a zsidókkal ellentétben – a katonai kormányzat nem kezelte külön nemzetiségként, az alkalmasokat behívták normál katonai szolgálatra. 1944-től a „kóbor” és „dologtalan” cigányokat munkaszolgálatra kötelezték (Karsai, 1992; Deáky–Nagy, 2008).

A roma holokauszt, vagy ahogy romani nyelven hazánkban nevezik, a pharrajimos sajnós kevéssé ismert része a magyar történelemnek (Purcsi, 2004). A roma aktivisták, értelmiségiek körében ismert „elfelejtett holokauszt” elnevezés is arra utal, hogy a romaellenes genocídiumot nagyjából az 1970-es évek végéig homály fedte. A deportálások során, a koncentrációs táborokban és a Magyarország számos településén történt helyi atrocitásokban több ezren veszítették életüket. Az elmúlt évtizedekben egyre több helyen állítottak emlékműveket hazánkban a tragédiákra emlékezve (Karsai, 1992; Bársony–Daróczi, 2004; Szuhay, 2005; Dupcsik, 2006; Kardos, 2014; Bernáth–Brassói–Orsós, 2015; Bogdán–Molnár–Setét, 2019).

Az 1940-es évek végére berendezkedő államszocialista rendszer sem bánt kesztyűs kézzel a cigányokkal. Ezt mutatja az az 1955. évi intézkedés, amely megint a „kóbor cigányok” ellenőrzése érdekében úgynevezett fekete személyi igazolványokat vezetett be. Mivel vándor cigányok ekkoriban Magyarországon már gyakorlatilag nem voltak, az okmány faji alapon stigmatizálta tulajdonosát (Purcsi, 2001). Hasonló jellegű volt a telepítési kényszeresemények gyakorlata. Ezek nemcsak megalázók voltak, hanem az eljárás során sokszor fizikai erőszakot és az egészségre ártalmas fertőtlenítőszerrel is alkalmaztak (Dupcsik, 2009).

A háború utáni földosztásból szinte teljesen kimaradtak a falusi cigányok, ez pedig komolyan befolyásolta későbbi helyzetüket is, a termelőszövetkezetek működése idején, illetve a rendszerváltás utáni kárpótlásból való kimaradással (Bársony, 2008).

A korabeli „cigánypolitika” több változáson esett át, kezdetben – a szovjet álláspontnak megfelelően – a hatalom a cigányságot nem nemzetiségnek, hanem a lakosság elmaradott rétegének tekintette. Ennek ellenére 1957-ben állami felügyelet alatt, László Mária vezetésével létrejöhett a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, melynek céljai között szerepelt a cigány irodalom és nyelv fejlesztése az előítéletek felszámolása érdekében (Sághy, 2008). A szövetséget is megszüntette azonban az az 1961. évi párthatározat, mely kimondta: „A cigány lakosság felé irányuló politikánkban abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátosságai ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot” (Mezey, 1986: 241–242).

Ezzel párhuzamosan az ország erőltetett iparosítása a cigány lakosság foglalkoztatásának rohamos növekedését eredményezte. A roma férfiak nagy többsége ipari területen dolgozott (gyárak, bányászat, kohók), alig voltak, akik mezőgazdasági területen maradtak. Az 1971. évi országos cigánykutatás adatai szerint a munkaképes korú (15–59 éves) cigány férfiak 85%-a volt aktív kereső, ami alig maradt el az országos átlagtól (87,7%) (Kemény, 2000).

Komoly előrelépések történtek a lakhatási és az oktatási viszonyok terén is, de mindkét területen érezhető volt a megkülönböztetés. A „telepfelszámolási programok” keretében az új lakások többsége teljesen cigányok lakta környéken, a település szélére, sokszor ártérre épült. Így lényegében újraépítették a cigánytelepeket, az oktatási rend-

szerben pedig ismert lett a „cigány iskola” és a „cigány osztály” fogalma (Dupcsik, 2009; Majtényi–Majtényi, 2012).

A megkülönböztetés egyik mozgatórugója a cigányokról alkotott többségi kép minősége lehetett. Csalog Zsolt írta 1973-ban: „...a »cigányság« hivatalosan szociális kategória; a cigányság oldaláról nézve létező, elfogadott kategória, melyben dominál a szociális kategória; a nem cigány közvélemény megítélésében elsőrendűen és egyre inkább faji kategória” (Csalog, 1973: 40).

Amikor az 1980-as évekre teljesen nyilvánvalóvá vált az asszimilációs politika csődje, a politikai vezetés a társadalmi problémák valós kezelése helyett a romákkal kialakítandó közmegegyezést helyezte előtérbe. Ezzel hangsúlyosabbá vált a cigányság etnikai csoport jellege, és a roma értelmiségiek, művészek részéről is megerősödött a nemzetiségi státusz követelése.

Ismert állításnak számít, hogy a rendszerváltás legnagyobb vesztesei a cigányok lettek. A megelőző időszak látható, de instabil eredményeit szinte pillanatok alatt szétzúzta a rendszerváltás társadalmi és gazdasági sokkja. Az ipari termelés csökkenése az 1989 utáni öt évben Magyarországon 40%-os volt, így a főleg az iparban foglalkoztatott roma dolgozók elképesztő ütemben veszítették el munkahelyeiket. 1993 végén a 15–59 éves férfiak esetében a foglalkoztatottak aránya a teljes népességben 64%, a cigány népességben 29% volt! A drámai módon növekvő „roma szegénység” fontos összetevői az

alábbi tényezők voltak: az alacsony iskolázottság, a területi és a foglalkoztatási hátrányok, valamint az etnikai diszkrimináció (Kemény, 2000; Kertesi, 2000; Ladányi–Szelényi, 2004).

A cigányok körében az országos átlagot magasan meghaladó mértékben növekvő szegénység egyre inkább etnicizálódott. A helyzet újratermelte a korábbi cigányellenes sztereotípiákat, a többség meg volt győződve róla, hogy „a cigányok gondjai

megoldódnának, ha végre elkezdenének dolgozni” (Kligman, 2001; Székelyi–Örkény–Csepeli, 2001; Ladányi–Szelényi, 2005; Binder, 2010).

Pozitív változásként értelmezhető, hogy megtörtént az etnikai elismerés kormányzat részéről. A romákat ma már nemzetiségként tartja számon az állam (az 1993. évi LXXVII. és a 2011. évi CLXXIX. törvény), ennek megfelelően számos cigány kisebbségi (2011-től roma nemzetiségi) önkormányzat működhet országszerte (Kállai, 2005). Az ma már nyilvánvaló, hogy az elismerés politikája önmagában nagyon kevés mindenki számára élhető együttélési modellek kialakítására. (vö. Szalai, 2000; Binder, 2016a). A „cigánykérdésből” romapolitika lett, de a kérdések még nyitottak: a szegregációs vagy az integrációs folyamatok irányába mozdul-e el a magyarországi társadalom; milyen irányú, tempójú és mértékű lesz az asszimiláció?

Az ma már nyilvánvaló, hogy az elismerés politikája önmagában nagyon kevés mindenki számára élhető együttélési modellek kialakítására.

Végjegyzet

- 1 A dolgozatban a „roma” és a „cigány” szavakat szinonimaként használjuk, azzal együtt, hogy a „roma” kifejezés emancipációs törekvések hatására az 1980-as években terjedt el hazánkban. A nemzetközi szakirodalomban a Roma, Romani az elfogadott terminus, de hazai környezetben nincs konszenzus ezzel kapcsolatban.
- 2 Ilyen volt például az erdélyi vagy a moldvai vajda, akik területi hatalommal felruházott vezetők voltak (utóbbira lásd HU-MNL-OL-E 21-1557.10.15.), vagy a komáromi naszádosok vezetője, akit szintén ezzel a megnevezéssel illették (HU-MNL-OL-E 21-1562.06.20.; HU-MNL-OL-P 18-A-II.-III.-No. 71/3.).
- 3 Fontos, hogy az akkulturáció esetünkben nem „kulturavesztést” vagy „kulturális beolvadást” jelent, hanem kölcsönhatást, folyamatot (vö. Binder, 2013: 15–16).
- 4 Idézőjel nélkül nem tartjuk elfogadhatónak a „cigánykérdés” kifejezést, hiszen úgy arra utalna, hogy a problémát az illetők cigánysága okozza, vagyis ha nem lennének cigányok, nem lenne probléma. Meggyőződésünk, hogy regionális, gazdasági, egészségügyi vagy éppen kriminalisztikai problémák nem értelmezhetők etnikai keretben. Ugyanígy problémás a modernebb „romaügy” kifejezés vagy a 19. századi eredetű „zsidókérdés” idézőjel nélküli használata a magyar közbeszédben (Ladányi, 2003; Marsovszky, 2006; Kovács, 2009).
- 5 A háromszázezer felfelé kerekített adat, amelyet Herrmann maga is használt a későbbiekben, mert a főváros és még néhány helytartósági város nem szolgáltatott adatokat az összeíráshoz (Dupcsik, 2009: 77).

Felhasznált irodalom

- BÁRSONY JÁNOS (2008): Romák sorsa az 1940-es évek második felében Magyarországon, *Múltunk*, 53. évfolyam, 2008/1., 222–256.
- BÁRSONY JÁNOS – DARÓCZI ÁGNES (szerk.) (2004): *Pharrajimos – Romák sorsa a náciizmus idején*, Budapest, L'Harmattan.
- BERNÁTH GÁBOR – BRASSÓI VÍVIEN – ORSÓS JULIANNA (2015): *Ha szaladok, agyonlőnek, ha megálllok, agyonvernek – Az európai roma holokauszt*, Budapest.
- BINDER MÁTYÁS (2008): A roma nemzetépítés – történeti és kulturális antropológiai keresztmetszetben, *Eszmélet*, 20. évfolyam, 77. sz. 130–160.
- BINDER MÁTYÁS (2009): „A cigányok” vagy a „cigánykérdés” története? – Áttekintés a magyarországi cigányok történeti kutatásairól, *Regio*, 20. évfolyam, 2009/4., 35–59.
- BINDER MÁTYÁS (2010): A cigányokról alkotott történeti kép változása a rendszerváltás tükrében Szlovákiában és Magyarországon, in KRAUSZ TAMÁS – MITROVITS MIKLÓS – ZAHORÁN CSABA (szerk.): *Rendszerváltás és történelem – Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról*, Budapest, L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 313–343.
- BINDER MÁTYÁS (2013): A „cigány–magyar” együttélés változatai a magyar történetírásban, in SZUHAY PÉTER (szerk.): *Távolodó világaink – A cigány–magyar együttélés változatai*, Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 15–24.
- BINDER MÁTYÁS (2014): A romákkal kapcsolatos levéltári forrásfeltárás és forráskiadás Magyarországon, *Romológia folyóirat*, 2. évfolyam, 2014/6–7., 64–78.
- BINDER MÁTYÁS (2015a): *Romák a magyar történetírásban – Digitális szövegtár és bibliográfia*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont,

- Kisebbségkutató Intézet, <http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/romak-a-magyar-tortenetirasbanszovegtar> (letöltve: 2022. 04. 30.).
- BINDER MÁTYÁS (2015b): Magyarországi roma történelem – kutatók, források és szövegek, in CSERTI CSAPÓ TIBOR (szerk.): *Alapirodalmak a hazai cigány/roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához*, Pécs, PTI BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, 16–49.
- BINDER MÁTYÁS (2016a): „Roma – identitás – politika” a rendszerváltás utáni Magyarországon, in FÖLDES GYÖRGY – ANTAL ATTILA (szerk.): *Holtpont – Társadalomkritikai tanulmányok Magyarország elmúlt 25 évéről*, Budapest, Napvilág, 249–275.
- BINDER MÁTYÁS (2016b): Roma közösségek Kelet-Európában – Historiográfiai és társadalomtörténeti esszé, in JUHÁSZ JÓZSEF (szerk.): *Kelet-európai sorsfordulók – Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére*, Budapest, L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 350–359.
- BOGDÁN PÉTER – MOLNÁR ISTVÁN GÁBOR – SETÉT JENŐ (2019): *Roma reprezentáció a magyar főváros közterein*, Working Paper, Budapest, Tom Lantos Intézet.
- BREISACH, ERNST (2004): *Historiográfia*, Budapest, Osiris.
- CSALOG ZSOLT (1973): Etnikum? Faj? Réteg? Adalékok a „cigányság” fogalmához, *Világosság*, 14. évfolyam, 1973/1., 38–44.
- CSORNA ZSIGMOND (1992): A hagyományos gazdálkodási kép és az etnikai azonosság-tudat a Kárpát-medencében – 18–19. század, in KESZEG VILMOS (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve I.*, Kolozsvár, Gloria, 7–23.
- D. SZAKÁCS ANITA (2009): Munczy Béla cigányprímás első világháborús frontnaplói (1916–1917), in MÁRFI ATTILA (szerk.): *Cigánysors – A cigányság történeti múltja és jelene II.*, Pécs, Emberháza Alapítvány – Erdős Kamill Cigánymúzeum – Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, 91–95.
- DEÁKY ZITA – NAGY PÁL (2008): Cigány katonák a második világháborúban és 1956-ban, in ILYÉS SÁNDOR – KESZEG VILMOS (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16. – Az eltűnt katona*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 103–115.
- DUPCSIK CSABA (2006): „...itt az alkalom a kivégzésükre”, *Holmi*, 18. évfolyam, 2006/6., 824–832.
- DUPCSIK CSABA (2009): *A magyarországi cigányság története – Történelem a cigánykutatók tükrében, 1890–2008*, Budapest, Osiris.
- DUPCSIK CSABA (2015): A cigányok társadalomtörténete a 19–20. század fordulóján, in Cserti Csapó Tibor (szerk.): *Alapirodalmak a hazai cigány/roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához*, Pécs, PTI BTK NTI, 295–328.
- ERDŐS ZOLTÁN (2007): Értelmezés és megértés – A magyarországi cigányság korai történetének historiográfiája, *Iskolakultúra*, 17. évfolyam, 2007/11–12., 129–144.
- FOSZTÓ LÁSZLÓ (2002): Van-e cigány nemzettudat?, in FEDINEC CSILLA (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 207–224.

- HAJNÁ CZKY TAMÁS (szerk.) (2019): *Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon*, Budapest, Gondolat.
- HAJNÁ CZKY TAMÁS (szerk.) (2020): *Cigányzenészek a boldog békeidők Magyarországon*, Budapest, Gondolat.
- HOBBSAWM, ERIC (2006): Történelem „odacentrál”, in HOBBSAWM, ERIC: *A történelemről, a történetírásról*, Budapest, Napvilág, 227–242.
- KÁLLAI ERNŐ (2002): A cigányzenészek helye és szerepe a magyar társadalomban és a magyar kultúrában, in KOVÁCS NÓRA – SZARKA LÁSZLÓ (szerk.): *Tér és terep – Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 327–345.
- KÁLLAI ERNŐ (2005): *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*, Budapest, Gondolat – MTA ENKI.
- KARDOS FERENC (szerk.) (2008): „Veszedelemes habok között látszatik életünk forogni” – *Források a zalai cigányság 18. századi történetéhez*, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár.
- KARDOS FERENC (2014): Nyomtalanul? Névtelen romák holokausztja – A roma holokauszt jelene a történeti kutatásban és a társadalomban, in MÁRFI ATTILA (szerk.): *A lágerek népe – Névtelen romák holokausztja*, Pécs, Janus Pannonius Múzeum, 50–76.
- KARSAI LÁSZLÓ (1992): *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945 – Út a cigány Holocausthoz*, Budapest, Cserépfalvi.
- KEMÉNY ISTVÁN (2000): Előszó, in Kemény István (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*, Budapest, Osiris – MTA KI, 7–18.
- KERTESI GÁBOR (2000): A cigány foglalkoztatás leépülése és szerkezeti átalakulása 1984 és 1994 között – Munkatörténeti elemzés, *Közgazdasági Szemle*, 47. évfolyam, 2000/5., 406–443.
- KLIGMAN, GAIL (2001): A „mátság” társadalmi felépítése – A „roma” azonosítása a poszt szocialista közösségekben, *Szociológiai Szemle*, 10. évfolyam, 2001/4., 66–84.
- KOVÁCS ÉVA (2009): Elismerés vagy felismerés – Válasz a *Fundamentum* körkérdésére, *Fundamentum*, 2009/2., 48–52.
- LADÁNYI JÁNOS (2003): Romaügyek pedig nincsenek!, *Egyenlítő*, 1. évfolyam, 2003/1., 21–26.
- LADÁNYI JÁNOS (2011): Integráció, asszimiláció, szegregáció, in BÁRDI NÁNDOR – TÓTH ÁGNES (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció – Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*, Budapest, Argumentum, 49–53.
- LADÁNYI JÁNOS – SZELÉNYI IVÁN (2004): A kirekesztettség változó formái – Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító szociológiai vizsgálata, Budapest, Napvilág.
- LADÁNYI JÁNOS – SZELÉNYI IVÁN (2005): Szegénység a posztkommunista átmeneti időszakban, *Az elemző – Közép és kelet-európai politikai és gazdasági szemle*, 1. évfolyam, 2005/2., 123–140.
- LANDAUER ATTILA (szerk.) (2016): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)*, Budapest, KGRE – L’Harmattan.
- MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA, Baranyay család Levéltára (P 18)

- MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA, Magyar Kamara Archívuma, Beningnae resolutiones (E 21)
- MAJTÉNYI BALÁZS – MAJTÉNYI GYÖRGY (2012): *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010*, Budapest, Libri.
- MARSOVSZKY MAGDOLNA (2006): Az antiszemizmus – „Egy pozitív program negatív része”, *Eszmélet*, 18. évfolyam, 2006/69., 37–63.
- MÉSZÁROS LÁSZLÓ (1976): A hódoltsági latinok, görögök és cigányok történetéhez – 16. századi oszmán török szórványadatok, *Századok*, 110. évfolyam, 1976/3., 474–489.
- MEZEY BARNA (szerk.) (1986): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*, Budapest, Kossuth.
- NAGY PÁL (1998): *A magyarországi cigányok a rendi társadalom korában*, Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója.
- NAGY PÁL (2004): „Fáraó népe” – *A magyarországi cigányok korai története (14–17. század)*, Pécs, PTE BTK.
- NAGY PÁL (2008): Cigány csoportok és együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15–20. században, in MIKLÓSI LÁSZLÓ (szerk.): *Romák a történelemtanításban – Történelemtanárok 17. országos konferenciája*, Budapest, Történelemtanárok Egylete, 35–50.
- NAGY PÁL (2009): Előszó, in LANDAUER ATTILA – NAGY PÁL (szerk.): *Írások a magyarországi beásokról*, Gödöllő, Szent István Egyetemi Kiadó, 5–13.
- NAGY PÁL (2017): Civitas Zingarorum, in *Napi történelmi forrás*, <https://ntf.hu/index.php/2017/01/25/civitas-zingarorum1> (letöltve: 2022. 04. 30.).
- NAGY PÁL (2019): *Beás cigányok a Kárpát-medencében – Historikus metszetek a 18–19. századból*, Pécs, PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.
- NAGY PÁL (2020): Parasztok, cigányok, proletárok – Az alsó kaszt és a cigány etnicitás történeti értelmezéséhez (19–20. század), *Aetas*, 35. évfolyam, 2020/1., 131–149.
- ORSÓS JULIANNA (2019): Verbőci István és a késő középkori concivilitas, in KIS IVÁN et al. (szerk.): *Micae Mediaevales VIII. – Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*, Budapest, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 55–66.
- POLYÁK LAURA (2002): Cigányok Mucsáról – Az élclapi karikatúrák cigányképe, *Beszélő*, 7. évfolyam, 2002/7–8., 89–96.
- POMOGYI LÁSZLÓ (1995): *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*, Budapest, Osiris–Századvég.
- PRÓNAI CSABA (2000): A cigány közösségek gazdasági tevékenységeinek kulturális antropológiai megközelítései, in KEMÉNY ISTVÁN (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*, Budapest, Osiris – MTA KI, 176–198.
- PURCSI BARNA GYULA (2001): Fekete személyi igazolvány és munkatábor – Kísérlet a cigánykérdés „megoldására” az ötvenes évek Magyarországon?, *Beszélő*, 6. évfolyam, 2001/6., 26–36.

- PURCSI BARNA GYULA (2004): *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása” – Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből*, Debrecen, Csokonai.
- ROMSICS IGNÁC (2008): Szakosodás, szintetizálás és interdiszciplinaritás a 20. századi történetírásban, in *Uő: Történelem, történetírás, hagyomány – Tanulmányok és cikkek, 2002–2008*, Budapest, Osiris, 165–176.
- SÁGHY ERNA (2008): Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as években, *Múltunk*, 53. évfolyam, 2008/1., 273–308.
- SÁROSI BÁLINT (1971): *Cigányzene...*, Budapest, Gondolat.
- SOÓS ISTVÁN (1994): Kísérlet a magyarországi cigánykérdés megoldására – Az 1792/93. évi országgyűlési politikai-közigazgatási bizottság cigányügyi munkálatai, in DRASKÓCZY ISTVÁN (szerk.): *Scripta Manent*, Budapest, ELTE BTK, 237–245.
- SZÉKELYI MÁRIA – ÖRKÉNY ANTAL – CSEPELI GYÖRGY (2001): Romakép a mai magyar társadalomban, *Szociológiai Szemle*, 10. évfolyam, 2001/3., 19–46.
- SZOMSZÉD ANDRÁS (1987): A nógrádi cigányság története az összeírások tükrében (17. sz. második felétől a 19. sz. közepéig), in BAGYINSZKY ISTVÁNNÉ – SZVIRCSEK FERENC (szerk.): *A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve XIII.*, Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 157–207.
- SZUHAY PÉTER (2005): A holocausttól a pharrajimosig – Egy szemünk előtt kialakuló rítus mint a romák történelmének metaforája, *Élet és Irodalom*, 49. évfolyam, 2005/46., 8.
- TAMÁS ÁGNES (2010): Nemzetiségi sztereotípiák a 19. század második felének magyar élclapjaiban, in T. LITOVKINA ANNA – BARTA PÉTER – HIDASI JUDIT (szerk.): *A humor dimenziói*, Budapest, Tinta, 201–208.
- TÓTH PÉTER (1993): Cigányok Miskolcon a 18. század közepén, in VERES LÁSZLÓ – VIGA GYULA (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum évkönyve XXX–XXXI.*, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 205–215.
- TÓTH PÉTER (1998): Gondolatok a cigányok magyarországi történetéről és annak forrásairól, in GÉMES BALÁZS (szerk.): *Pillanatképek a romák múltjából*, Szekszárd, Romológiai Kutatóintézet, 37–44.
- TÓTH PÉTER (2005a): A cigányok megjelenése a középkori Magyarországon, in MÁRFI ATTILA (szerk.): *Cigánysors – A cigányság történeti múltja és jelene I.*, Pécs, Emberháza Alapítvány – Erdős Kamill Cigánymúzeum – Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, 15–19.
- TÓTH PÉTER (2005b): Mária Terézia cigánypolitikája, in MÁRFI ATTILA (szerk.): *Cigánysors – A cigányság történeti múltja és jelene I.*, Pécs, Emberháza Alapítvány – Erdős Kamill Cigánymúzeum – Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, 39–44.
- TÓTH PÉTER (2006): *A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában*, Pécs, Bölcsész Konzorcium.
- ZSUPOS ZOLTÁN (1996): *Az erdélyi sátoros taxás és aranymosó fiskális cigányok a 18. században – Cigány néprajzi tanulmányok 4–5.*, Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.

Some Issues of Roma History in Hungary

ABSTRACT

The authors present the main questions of the Hungarian Roma history, based on a significant secondary literature. After the introduction of the relevant research history and the source criticism, they discuss the medieval events, the different coexistence models, and the connecting acculturation processes. They put in historical context the changes of the 17th – 18th centuries, which meant the so called „gypsy-question” in the eyes of the government. After shortly summarizing the effects of the transition to citizenship and of the industrialization in the late 19th century, the main changes of the 20th century are introduced: the two world wars, the Roma Holocaust and the state-socialism, when experiments of assimilation and integration processes happened, too. The essay closes with the change of regime in Hungary.

KEYWORDS: Roma history, coexistence, assimilation, integration

BINDER MÁTYÁS | Történész, tanár, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Iskola Alapítvány és a Palánta Általános Iskola munkatársa. Kutatási területei: roma identitáspolitika, roma közösségek társadalomtörténete, roma reprezentáció a köznevelésben.

ORSÓS JULIANNA | Történész, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának munkatársa. Kutatási területei: késő középkori jogtörténet, humanista jogértelmezés.

PÉNZES JÁNOS – PÁSZTOR ISTVÁN ZOLTÁN – SZIKSZAI ERZSÉBET

A hazai cigányság lakhatási helyzete a települési roma népességarányok tükrében

ABSZTRAKT

A hazai cigányság lakhatási körülményei jellemzően rosszabbak az országos átlagnál. A cigányság területi szegregálódásának különböző formái miatt a helyzet a nagy arányban roma népességű kistépeléseken a leghátrányosabb. A becsült roma népességarányon alapuló vizsgálatunkban igyekszünk feltárni a lakások jellemzőit és infrastrukturális ellátottságát a települések csoportosításán keresztül.

KULCSSZAVAK: életkörülmények, infrastruktúra, lakások, roma népesség, területi különbségek

A hazai roma lakosság lakhatási helyzetének problémaköre közismertnek tekinthető, ami szorosan összefügg azzal a ténnyel, hogy több területi szinten is megfigyelhető a cigány származású népesség földrajzi elkülönülésének, azaz szegregálódásának a folyamata.¹ A roma népesség jelentős része deprivált és marginalizált helyzetéből fakadóan kedvezőtlen lakhatási körülmények között él.

Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy az elérhető hivatalos adatok alapján a hazai cigányság települési népességarányainak tükrében értékeljük a lakhatáshoz kapcsolódó részletes statisztikai indikátorokat. Átfogó képet kívánunk felvázolni az elkülönített településcsoportokra vonatkozóan.

MÓDSZERTAN, HIPOTÉZIS

A lakhatási szegénység és a szegregálódás problémakörét doktori kutatások és egy 2016-ban lezajlott átfogó terepi vizsgálat (Szilágyi–Pénzes, 2016) során mi is megtapasztaltuk. A felmérést két megyében (Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg) folytattuk le. Ennek alapján megállapítottuk, hogy a vizsgálatba bevont 261 település roma lakosságának 7,3%-a telepszerűen elkülönülve él, míg további 9,1% élesen elkülönülve a településen belül. A településvezetőkkel és roma önkormányzati vezetőkkel folytatott beszélgetések

által is erősödött a gondolat, hogy az egy tömbben, teleszerű körülmények között élők lakhatási feltételei lényegesen rosszabbak. A kutatás során minden települést személyesen is felkerestünk, így megtapasztalhattuk, hogy ott milyen életkörülmények uralkodnak. Emellett esettanulmányok (Fónai–Vital, 2008; L. Ritók et al., 2019) olvasásán keresztül alakult ki bennünk a kutatási kérdés.

Kiinduló hipotézisünk, hogy a romák által nagyobb arányban lakott települések, településrészek lakhatási helyzete a legkritikusabb, rendkívül elmaradott infrastruktúrális viszonyokkal jellemezhető, és csak szerény javulást mutathat fel az ezredforduló után. Elemzésünkkel elsősorban abban kívánunk újat mutatni, hogy az egyes lakhatási mutatókat a roma lakosság arányai alapján kialakított településcsoportokba rendezzük. Ehhez a Központi Statisztikai Hivatal 2001-es és 2011-es népszámlálási, valamint a TeIR (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer) 1990 utáni településsoros adatait használtuk fel.

Tanulmányunk által átfogó képet kívánunk nyújtani, amelynek legfontosabb hozadéka a generális trendek feltárása, legnagyobb korlátja pedig az, hogy ez a módszer a legrosszabb jellemzőkkel rendelkező falvak, illetve településrészek helyzetének feltárására nem alkalmas.

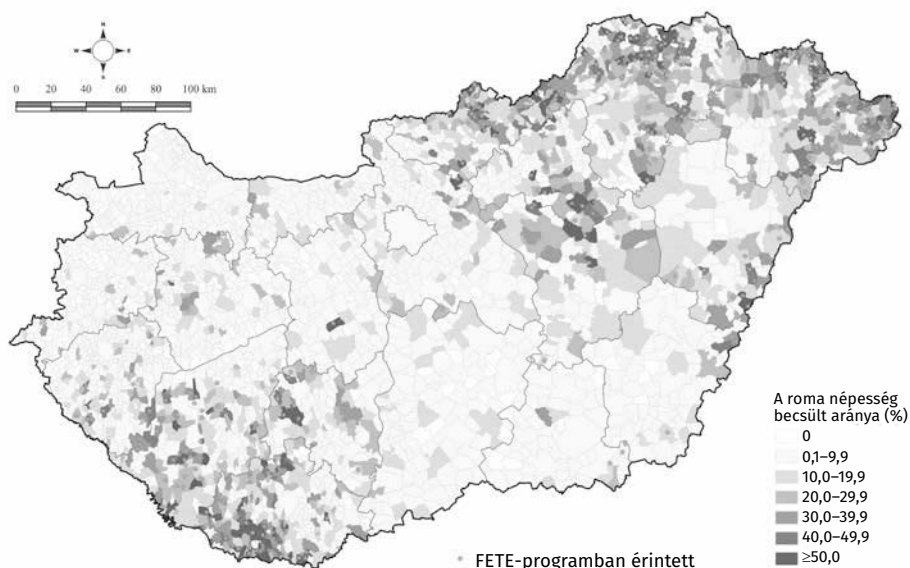
A HAZAI ROMA NÉPESSÉG ÉS TERÜLETI VISZONYAI

A magyarországi roma népesség lélekszámára vonatkozóan a különböző adatforrások alapján egyaránt megállapítható a jelentős növekedési tendencia (Kocsis–Kovács, 1991; Kertesi–Kézdí, 1998; Kemény et al., 2004; Cserti Csapó, 2008; Péntes, 2016; Hablicsek et al., 2019; Bagdi, 2020), területi elhelyezkedését illetően pedig az északkelet- és délnyugat-magyarországi koncentráció (Pásztor–Péntes, 2018; Kocsis–Tátrai, 2021). A roma népesség lélekszámának növekedési ütemét meghaladó létszamarány-változás is ezeket a területeket érinti elsősorban (Péntes et al., 2018).

A roma népesség létszáma a 2011-es népszámlálás önbevallási adatai alapján 315 ezer főre tehető (Tátrai, 2014). A szociológiai felméréseken alapuló demográfiai becslések 658 ezer főben adtak előrejelzést (Hablicsek, 2007), a TÁRKI Háztartás Monitor alapján 650 ezer fős létszám valószínűsíthető (Bernát, 2014), míg az önkormányzatok megkérdezésére támaszkodó becslések 876 ezer főben összesítették a cigánynak tekintett lakosság lélekszámát hasonló időszakra (Péntes–Pásztor, 2014). Véleményünk szerint a Debreceni Egyetem gyűjtésén alapuló utóbbi adatbázis, bár számos korlátja van – például több szempontból is felülbecsültnek tekinthető –, alkalmas keretet kínál jelen összehasonlító vizsgálathoz.

A térképen (1. ábra) szemléltetett roma népességarány kategóriái alapján 512 településen nem élt roma lakos az önkormányzatok önbevallása alapján, míg a 10%-nál kevesebb cigány lakosú települések köre a legnépesebb települések többségét lefedve alkotja a legnagyobb csoportot (1430 településsel). 458 településen 10–20%, 302 településen 20–30%, 223 településen 30–40%, 97 településen pedig 40–50% a roma népességarány. 133 településen elérte vagy meghaladta az 50%-ot a cigányság aránya.

1. ábra: A roma népesség becsült aránya a Debreceni Egyetem felmérése (2010–2013) alapján és a „Felzárkózó települések” programban érintett települések elhelyezkedése

Forrás: Péntes-Pásztor, 2014 és az 1057/2021. (II. 19.) Korm. határozat

A roma lakosság által legnagyobb arányban lakott térségek kivétel nélkül a leghátányosabb helyzetű járáások közé tartoznak, ahol a társadalmi és gazdasági (valamint infrastrukturális és sokszor környezeti) problémák is halmozottan jelennek meg (Papp et al., 2017). A legelmaradottabb települések szűkített csoportjának egyik legfontosabb meghatározó tényezője a roma lakosság kimagasló – becsült adatok alapján többségi – részaránya (Péntes-Demeter, 2021; Péntes, 2022). Mindezek feltételezik a nagyobb roma lakosságárányú települések hátrányos jellemzőit lakhatási szempontból, ugyanakkor fontos hangsúlyoznunk, hogy a településekre összesített adatok sok esetben elfedik a lokálisan lényegesen koncentráltabban megjelenő problémákat. Azonban a településen belüli vizsgálatokra jelen tanulmány részeként csak utalni tudunk, összehasonlító elemzésünkben a települési részletességű adatokra tudunk támaszkodni.

A ROMA LAKOSSÁG TELEPÜLÉSEN BELÜLI TÉRBELI ELKÜLÖNÜLÉSE ÉS LAKHATÁSI KÖRÜLMÉNYEI

A roma lakosság az elmúlt évszázadokban gyakran élt a települések központi belterületén kívül teletszerűen elkülönülve (az 1893-as cigányösszeírás szerint a települések 44%-ában teljesen elkülönülten éltek a cigányok) (Herrmann, 1895). A községekben élő cigányság több mint kétharmada telepeken lakott az 1971-es felmérés szerint (Kemény, 1976).

Az 1970-es években a telepek részben spontán módon keletkezett hagyományos, részben mesterségesen létrehozott új településrészek voltak. A magyar anyanyelvűek telepei általában a települések szélén helyezkedtek el, a cigány és a román anyanyelvűek telepei többnyire (nem mindig) a településtől távol, sokszor négy-öt kilométer távolságban. Eredetileg a romungro (magyar nyelvű) cigány telepek is távol feküdtek a községek-től, a terjeszkedő falu azonban fokozatosan elérte, sőt sok helyen körülvette a telepet (Kemény et al., 2004).

Ebben a helyzetben indult meg komoly változás az 1960-as évektől, amikor a korábban teletszerűen, kifejezetten rossz lakhatási körülmények között élő cigány családokat üresen álló ingatlanok vásárlására, illetve az úgynevezett CS- (csökkent értékű és komfortfokozatú) lakásokba költözésre ösztönözték központi döntések útján. A folyamat a tanácsi rendszer döntési mechanizmusain keresztül a cigányság – az 1971-es OTK minősítése szerinti – szerepkör nélküli falvakba való koncentrálódásához vezetett (Ladányi, 2012), valamint több alkalommal is a szegregált cigánytelepek újratermelését eredményezte (Váradi–Virág, 2015), amelyekből a 2010-es évek elején több mint ezerhatszázat tartottak nyilván (Bernát, 2014). A CS-lakás program közel huszonöt éves fennállása alatt jelentős eredményeket produkált, azonban a kimutatások mögött meghúzódó valóság jóval kedvezőtlenebb képet mutatott, Kemény Istvánék is rávilágítottak a kényszertelepítések hiábavalóságára, közösségromboló hatására, valamint a különböző devianciák felerősödésére (Hajnáczky, 2018).

A nem roma lakosság elköltözésével kibontakozó népességcsere pedig – különösen néhány aprófalvas térségben – települési szintű szegregálódást indított meg (Ladányi–Szelényi, 2004), és az így kialakuló etnikai gettók más minőséget teremtenek a cigányság életében, mivel ezután már nemcsak a falun belül élnek elszigetelten, hanem maga a település válik elszigeteltté (Virág, 2006). Északkelet-Magyarországon ugyanakkor arra is több példát lehet találni, amikor az árvizek okozták egy-egy település cigányságának kényszerű és tömeges átköltözését – például Uszka esetében az 1970-es (Sértő–Radics – Strong, 2004), Jánd esetében a 2001-es árvíz következtében (Dövényi, 2005). A településeken belül térben elkülönülő cigányság jellemzően jobban kitett a természeti veszélyeknek (gyakran ár- és belvízveszélynek), de akár civilizációs eredetű ártalmaknak is (például a környezetszennyezésnek), ami komoly dilemmákat jelent a környezeti igazságosság szempontjából (Nagy, 2021). A kedvezőtlen lakhatási körülmények és az ártalmaknak való nagyobb mértékű kitettség az érintett népesség egészségi állapotára is kihat, ami a depriváción keresztül (Koós, 2015) növekvő morbiditási és mortalitási kockázatot jelent (Ádány et al., 2018).

Az ingatlanpiac markáns különbségei élesedő szakadékokat képeznek a lecsúszó területek és a fejlettebb térségek között (Pósfai–Nagy, 2017), ami egyre nehezebbé teszi az ilyen térségekből való elköltözést, az onnan való felemelkedés lehetőségét (Ladányi–Virág, 2009).

A roma lakosság életkörülményei jellemzően rosszabbak, mint a nem cigány lakosság átlagos viszonyai (Cserti Csapó, 2018). Ennek összetevőiről átfogóbb képet nyújtanak

a nagymintás szociológiai felmérések (Kemény et al., 2004), illetve a települési esettanulmányok is (Fónai–Vítál, 2008; Süli-Zakar et al., 2013). Ugyanerre irányítják a figyelmet az egzakt népszámlálási adatokon alapuló szegregátumlehatárolások az integrált városfejlesztési, illetve településfejlesztési stratégiák részeként. Egyértelműnek tűnik az összefüggés: a legrosszabb életkörülmények és lakhatási viszonyok ott jellemzőek, ahol a cigányság éles területi szegregációja figyelhető meg (Váradi–Virág, 2014; Péntzes, 2016; Pásztor–Péntzes, 2018). Ezek a jellemvonások a települési adatok alapján is megjelennek, ugyanakkor – ahogy utaltunk rá – lényegesen kevésbé élesen jelentkeznek, mint a kifejezetten hátrányos helyzetű szegregátumokban. Az 1960-as és 1970-es évek telepei sok helyen még mindig lakottak (például az egykori vályogvető gödrök környéke), de olyat is találunk, hogy külterületek (például Vaja-Rákóczitanya, Jászberény-Neszűr) váltak azóta teleszerűvé.

A TELEPÜLÉSEK LAKÁSÁLLOMÁNYÁNAK JELLEMZŐI A ROMA NÉPESSÉGARÁNYOK TÜKRÉBEN

A hazai települések lakásállományának értékelésénél jórészt a tanulmány írásának idején legfrissebben elérhető 2011-es népszámlálási adatokra tudunk hagyatkozni (1. táblázat). Országos összesítésben a lakások (és lakott üdülők) építésének csúcsideje az 1970-es évtizedben volt. Az adatok alapján egyértelműen látszik, hogy a legrégebben épült lakásállománnyal a nagyobb roma népességarányú települések rendelkeznek, ami a korlátozottabb anyagi lehetőségek mellett előregedett épületeket is jelent.

1. táblázat: A lakások és lakott üdülők építési időszak szerinti megoszlása a települések roma népességarányai alapján képzett csoportokon belül 2011-ben (%)

Roma népesség- arány (%)	Lakások, lakott üdülők építése ideje							
	1946 előtt	1946–1960	1961–1970	1971–1980	1981–1990	1991–2000	2001–2005	2006–2011
0	23,03	17,83	15,70	15,30	12,41	6,91	4,87	3,96
0,1–9,9	20,83	10,48	14,41	21,64	15,45	6,39	6,02	4,77
10,0–19,9	16,85	14,85	16,14	22,54	16,00	6,31	4,12	3,19
20,0–29,9	19,31	17,93	16,61	19,28	15,52	6,25	3,15	1,94
30,0–39,9	20,12	20,18	17,49	18,85	13,66	5,66	2,58	1,46
40,0–49,9	22,14	20,33	14,23	17,35	13,76	7,32	3,27	1,60
≥50,0	28,66	21,06	14,66	12,32	10,03	7,38	3,74	2,15
Országos átlag	20,32	12,09	14,88	21,28	15,34	6,38	5,45	4,26

Forrás: a KSH népszámlálási adatai

Az újonnan épített lakások az országos átlagtól jelentősen elmaradnak a magasabb roma népességarányú településeken – annak ellenére, hogy a fiatalosabb korstruktúrából fakadóan ezeken a helyeken lényegesen nagyobb igény lenne újabb otthonokra.

A helyzet a 2010-es években sem javult: míg országosan a lakásállomány mintegy 3,1%-a épült, addig a 20% feletti roma népességarányú településeken ez az 1%-ot sem érte el (a roma többségű településeken az arány 0,5% alatti).

A roma lakosságra jellemzőbb fiatalosabb korstruktúra és nagyobb létszámú háztartások következménye, hogy a szobaszámra vetített lakók száma magasabb (2. táblázat), ami a településcsoportokon belül határozottan mutatja ezt az összefüggést. A két népszámlálási időszak alapján az is látszik, hogy mindenhol csökkenő értékek figyelhetők meg, azonban a magasabb roma népességarányú településeken kisebb ennek mértéke.

2. táblázat: A száz szobára jutó lakók száma (fő) és a vízöblítéses vécével ellátott lakások és lakott üdülők aránya (%) a települések roma népességarányai alapján képzett csoportokon belül 2001-ben és 2011-ben

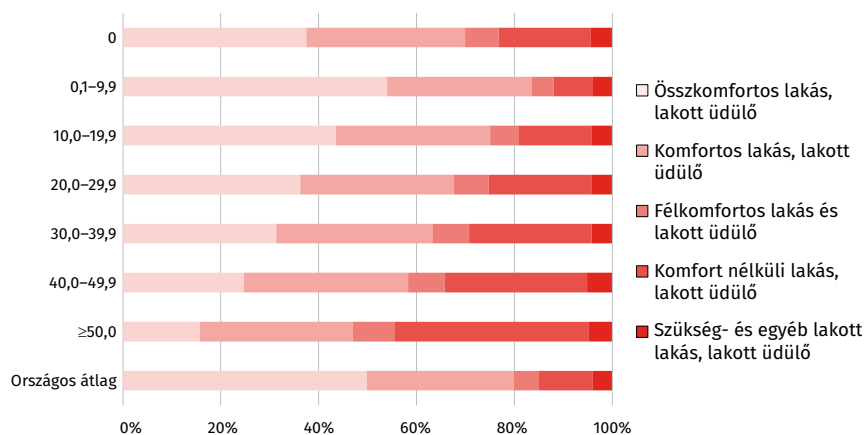
Roma népességarány (%)	Száz szobára jutó lakók		Vízöblítéses vécével ellátott lakás, lakott üdülő	
	2001-ben	2011-ben	2001-ben	2011-ben
0	93,36	77,12	74,71	88,29
0,1-9,9	94,57	79,93	88,63	94,98
10,0-19,9	99,85	85,50	79,89	90,12
20,0-29,9	104,32	91,48	72,41	85,38
30,0-39,9	106,47	93,82	67,79	82,29
40,0-49,9	110,20	100,22	62,83	78,34
≥50,0	121,02	112,36	51,09	70,28
Országos átlag	96,64	82,19	84,98	92,97

Forrás: a KSH népszámlálási adatai

A vízöblítéses vécével ellátott lakások aránya fontos mérőszám mind az egyéni higiénia és életminőség, mind a lakások infrastrukturális felszereltsége szempontjából. A roma többségű települések alig több mint felében volt vízöblítéses vécé a 2001-es népszámlálás idején. Ez az érték örvendetes módon dinamikusan emelkedett 2011-re, de így is több mint húsz százalékponttal elmaradt az országos átlagtól.

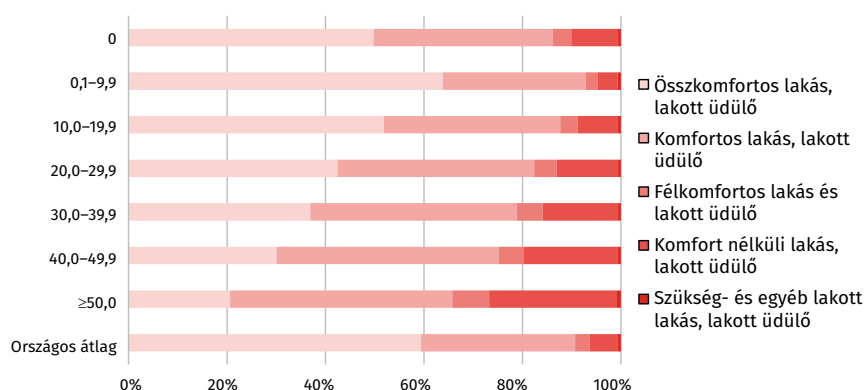
2001-ben a lakások komfortfokozat szerinti megoszlásában a 15%-ot sem érte el az összkomfortos lakások aránya a roma többségű településeken (2. ábra). Ez országosan már az 50%-ot közelítette. 2011-re az előbbi érték 20% fölé kúszott (3. ábra), de az elmaradottságot egyértelműen jelzi, hogy az országos érték több mint tíz százalékponttal 60% közelébe emelkedett. 2011-ben az említett településcsoportban komfort nélkülinek minősült a lakásállomány negyede, miközben az országos arányszám 6% alá zsugorodott.

2. ábra: A lakások és lakott üdülők komfortfokozat szerinti megoszlása a települések roma népességarányai alapján képzett csoportokon belül 2001-ben (%)

Forrás: a KSH népszámlálási adatai

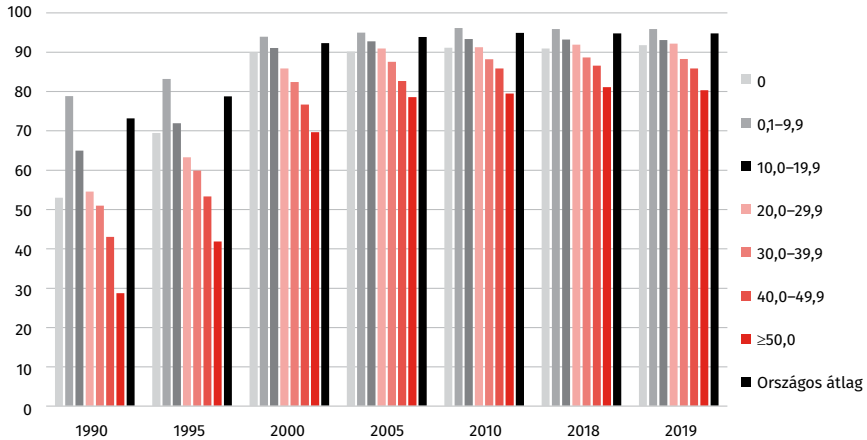
3. ábra: A lakások és lakott üdülők komfortfokozat szerinti megoszlása a települések roma népességarányai alapján képzett csoportokon belül 2011-ben (%)

Forrás: a KSH népszámlálási adatai

A jellemzően kisebb méretű és részben idősebb lakosság által lakott településeket tartalmazó első településcsoport (ahol az önkormányzatok közlése alapján nem élt roma lakos a felmérés idején) némileg szerényebb értékétől eltekintve „orgonasípszerűen” csökken a különböző hálózatokba kapcsolt lakások aránya a roma népességarány növekedésével. Ugyanakkor nagyon fontos tendencia, hogy a közüzemi vízvezeték-hálózatok kiépülésének köszönhetően az 1990-es években jelentősen mérséklődtek a települési differenciák (4. ábra).

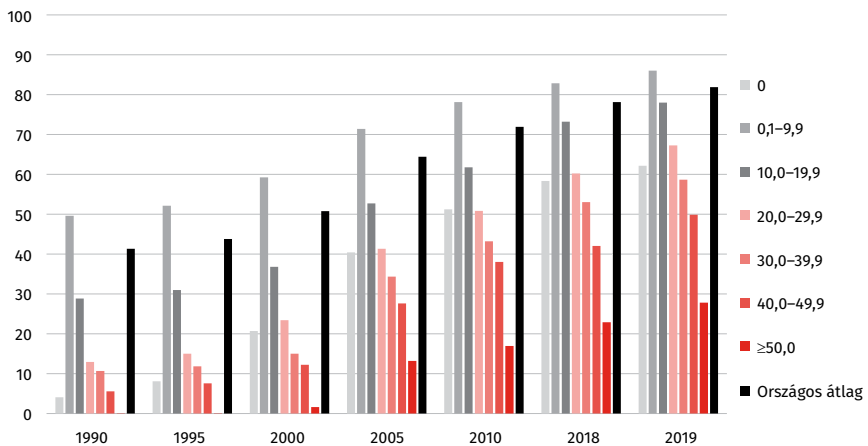
4. ábra: A közüzemi vízhálózatba kapcsolt lakások arányának alakulása a települések roma népességarányai alapján képzett csoportokon belül 1990 és 2019 között (%)

Forrás: a TeIR adatai

A közsatorna-hálózat kiépülése jelentős elmaradásban van a közüzemi vízhálózathoz képest, de mindegyik településcsoportban évről évre jellemzően növekszik a bekapcsolt lakások aránya. A roma lakosság által legnagyobb arányban lakott települések értékei több mint ötven százalékponttal el vannak maradva az országos átlagértéktől (5. ábra).

5. ábra: A közsatorna-hálózatba kapcsolt lakások arányának alakulása a települések roma népességarányai alapján képzett csoportokon belül 1990 és 2019 között (%)

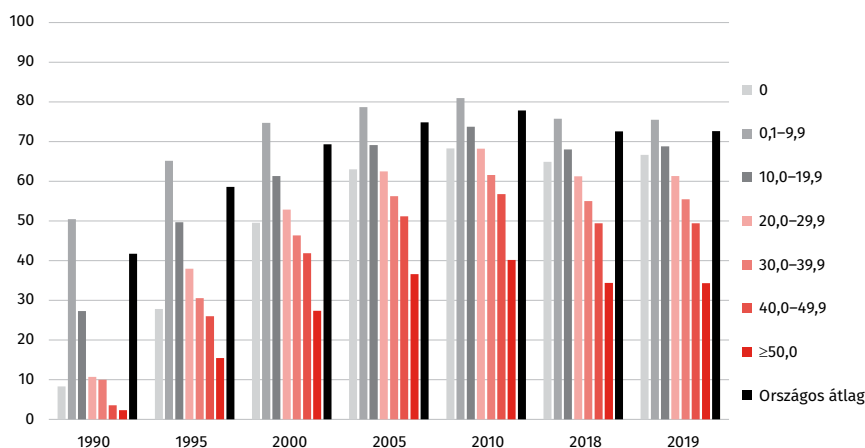

Forrás: a TeIR adatai

A villamosenergia-hálózatba kapcsolt lakások aránya esetében kisebb különbségek mutatkoznak a településcsoportok között, ráadásul a hálózatok meghatározó része már az 1990-es évekre kiépült.

A vezetékes gázt fogyasztó háztartásokat tekintve azt látjuk, hogy a hálózatok kiépülése fokozatosan megtörtént, ám a folyamat már a 2000-es évek második felétől lefékeződött, sőt az utóbbi időszakban némi csökkenés is megfigyelhető a fogyasztók számában (6. ábra). Ebben alapvetően a gázárak növekedése játszott szerepet – a kormányzati árszabályozás ellenére is.

6. ábra: A vezetékes gázhálózatba kapcsolt lakások arányának alakulása a települések roma népességarányai alapján képzett csoportokon belül 1990 és 2019 között (%)

Forrás: a TeIR adatai

Végül érdemes megemlíteni az internet-előfizetéseket, amelyek esetében 2013-tól érhetőek el összehasonlítható adattáblák. A 2020-ban kezdődő koronavírus-járvány következtében elrendelt lezárások és az oktatási intézmények távoktatásra való átállása felértékelte az internethasználat fontosságát. Alapvetően az eddigiekhez hasonló összefüggés látszik a kapcsolattal rendelkező lakások arányában: a legmagasabb roma népességarányú települések értékei szinte a teljes időszak során mintegy harminc százalékponttal maradtak el a fokozatosan növekvő országos értéktől, amely 2020-ra 73%-ra emelkedett. A többi településcsoport lépcsőzetesen helyezkedett el ebben az intervallumban, igazodva a népességarányokhoz.

Minden szolgáltatás esetében elmondható, hogy a mélyszegénységben élő, deprivált népesség pénzügyi lehetőségei különösen korlátozottak ezek igénybeviteléhez. Rendkívül behatárolt a szóban forgó háztartások hozzáférése például az energetikai felújítá-

sokra vagy háztartási eszközök cseréjére irányuló támogatási forrásokhoz. A lakhatási helyzet érdemi javítása a foglalkoztatási viszonyok előmozdításával, valamint a települések, településrészek célzott fejlesztésével valósítható meg, komplex és integrált programok által.

ÖSSZEFOGLALÁS

Vizsgálatunk egyértelműen rámutatott a roma lakosság települési arányszámainak tükrében megjelenő jelentős különbségekre, amelyek meghatározzák a lakhatási viszonyokat és a lakások felszereltségét. A rendszerváltás óta tartó időszakban összességében jelentős felzárkózás mutatkozik ezen a téren, de még mindig jelentős egyenlőtlenségek figyelhetők meg. Különösen a többségében romák lakta települések helyzete tekinthető

A lakhatási helyzet érdemi javítása a foglalkoztatási viszonyok előmozdításával, valamint a települések, településrészek célzott fejlesztésével valósítható meg, komplex és integrált programok által.

kritikusnak – e megállapítás megerősíti az eddigi tapasztalatokat. Vizsgálatunk léptéke sajnos nem volt alkalmas arra, hogy a településen belüli viszonyokra is rávilágítson, az azonban egyértelmű, hogy a telepszerű körülmények között, valamint szegregátumban élő deprivált lakosság lakáskörülményei a feltárt települési értékeknél lényegesen rosszabbak.

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat koordinálásával 2019-ben indult, a helyi sajátosságokhoz idomuló átfogó, Felzárkózó települések elnevezésű program hatásai még nem érzékelhetők – részben

a koronavírus-járvány okozta problémák miatt. Sikeres megvalósítása jelentősen javíthatna az igazán problémás települések és közösségek helyzetén. Egyértelműnek tekinthető, hogy a lakhatási körülmények fejlesztése és különösen a tartós fenntartásuk nem választható el a szociális és foglalkoztatási helyzet hathatós javítása nélkül. A lokális viszonyok feltárása és az arra adaptált célirányos beavatkozások mindezek fényében különösen fontos stratégiai célkitűzéseknek tekinthetők.

Végjegyzet

1 Tanulmányunkban a „roma” és „cigány” szavakat szinonimaként használjuk, kikerülve az ezzel kapcsolatos szakmai diskurzust.

Ábrajegyzék

1. ábra: A roma népesség becsült aránya a Debreceni Egyetem felmérése (2010–2013) alapján és a „Felzárkózó települések” programban érintett települések elhelyezkedése. Forrás: Pénzes–Pásztor, 2014 és az 1057/2021. (II. 19.) Korm. határozat.
2. ábra: A lakások és lakott üdülők komfortfokozat szerinti megoszlása a települések roma népességarányai alapján képzett csoportokon belül 2001-ben (%). Forrás: a KSH népszámlálási adatai.
3. ábra: A lakások és lakott üdülők komfortfokozat szerinti megoszlása a települések roma népességarányai alapján képzett csoportokon belül 2011-ben (%). Forrás: a KSH népszámlálási adatai.
4. ábra: A közüzemi vízhálózatba kapcsolt lakások arányának alakulása a települések roma népességarányai alapján képzett csoportokon belül 1990 és 2019 között (%). Forrás: a TeIR adatai.
5. ábra: A közcsatorna-hálózatba kapcsolt lakások arányának alakulása a települések roma népességarányai alapján képzett csoportokon belül 1990 és 2019 között (%). Forrás: a TeIR adatai.
6. ábra: A vezetékes gázhálózatba kapcsolt lakások arányának alakulása a települések roma népességarányai alapján képzett csoportokon belül 1990 és 2019 között (%). Forrás: a TeIR adatai.
1. táblázat: A lakások és lakott üdülők építési időszak szerinti megoszlása a települések roma népességarányai alapján képzett csoportokon belül 2011-ben (%). Forrás: a KSH népszámlálási adatai.
2. táblázat: A száz szobára jutó lakók száma (fő) és a vízöblítéses vécével ellátott lakások és lakott üdülők aránya (%) a települések roma népességarányai alapján képzett csoportokon belül 2001-ben és 2011-ben. Forrás: a KSH népszámlálási adatai.

Felhasznált irodalom

1057/2021. (II. 19.) Korm. határozat a Magyarország egyes területei közötti gazdasági egyenlőtlenség csökkentése érdekében szükséges fejlesztési program, továbbá a „Felzárkózó települések” hosszú távú programjának kiterjesztéséről

- ÁDÁNY RÓZA – JUHÁSZ ATTILA – NAGY CSILLA (2018): A rosszindulatú daganatos betegségek morbiditási és mortalitási kockázatának eloszlása hazánkban a deprivációval összefüggésben, *Magyar Belorvosi Archívum*, 71. évfolyam, 2018/5., 244–256.
- BAGDI RÓBERT (2020): Ethnic minorities and their language in Hungarian county seats – the census of 2011, in BERGHAUER SÁNDOR ET AL. (szerk.): *Társadalomföldrajzi folyamatok Kelet-Közép-Európában: problémák, tendenciák, irányzatok – Nemzetközi földrajzi konferencia*, Ungvár, RIK-U, 55–63.
- BERNÁT ANIKÓ (2014): Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon, in KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi riport*, Budapest, TÁRKI, 246–267.
- CSERTI CSAPÓ TAMÁS (2008): Területi-szociológiai jellemzés a magyarországi cigány népesség körében, in FORRAY R. KATALIN (szerk.): *A magyarországi cigány/roma közösségek*, Pécs, PTE BTK Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, 75–109.
- CSERTI CSAPÓ TAMÁS (2018): Elillant évtized III. A cigány, roma csoportok társadalmi integrációjának alakulása a lakhatási körülmények terén a kelet-közép-európai régió országaiban a Roma Integráció Évtizede eredményeinek tükrében, *Romológia*, 6. évfolyam, 2018/1., 110–134.
- DÖVÉNYI ZOLTÁN (2005): Az árvizek település- és településhálózat-formáló hatása a Felső-Tisza-vidéken, *Földrajzi Közlemények*, 54. évfolyam, 2005/1–2., 85–109.
- FÓNAI MIHÁLY – VITÁL ATTILA (2008): A tiszavasvári magyarcigány és oláhcigány lakosság szociális helyzete és egészségi állapota, *A Falu*, 23. évfolyam, 2008/4., 63–82.
- HABLICSEK LÁSZLÓ (2007): Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére, *Demográfia*, 50. évfolyam, 2007/1., 7–54.
- HABLICSEK LÁSZLÓ – HABLICSEKNÉ RICHTER MÁRIA – LÁNGI TAMÁS (2019): A magyarországi romák népességszámának prognózisa regionális szinten 2061-ig, *Competitio*, 18. évfolyam, 2019/1–2., 39–74.
- HAJNÁCZKY TAMÁS (2018): CS-lakás program, *Romológia*, 6. évfolyam, 2018/1., 52–54.
- HERRMANN ANTAL (szerk.) (1895): A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei, *Magyar Statisztikai Közlemények*, Budapest, Athenaeum R. Társulat Könyvnyomda.
- KEMÉNY ISTVÁN (szerk.) (1976): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*, Budapest, MTA.
- KEMÉNY ISTVÁN – JANKY BÉLA – LENGYEL GABRIELLA (szerk.) (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003*, Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- KERTESI GÁBOR – KÉZDI GÁBOR (1998): *A cigány népesség Magyarországon*, Budapest, Socio-typo.
- KOCSIS KÁROLY – KOVÁCS ZOLTÁN (1991): A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza, in UTASI ÁGNES – MÉSZÁROS ÁGNES (szerk.): *Cigánylét*, Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 78–105.

- KOCSIS KÁROLY – TÁTRAI PATRIK (2021): A népesség összetétele – Etnikum, nyelv, in KOCSIS KÁROLY (szerk.): *Magyarország Nemzeti Atlasz – Társadalom*, Budapest, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézet, 78–83.
- KOÓS BÁLINT (2015): A szegénység és depriváció a magyar településállományban az ezredfordulót követően – avagy kísérlet a települési deprivációs index létrehozására, *Tér és Társadalom*, 29. évfolyam, 2015/1., 53–68.
- KSH népszámlálás: <https://www.ksh.hu/nepszamlalas/> (letöltve: 2022. 02. 10.).
- L. RITÓK NÓRA – VERES TAMÁS – LISZTES FERENC – HÉDERNÉ BERTA EDINA (2019): *Esélyteremtés, az Igazgyöngy Alapítvány munkája esettanulmányokon keresztül*, elektronikus tankönyv, SZTE ETSZK, <http://eta.bibl.u-szeged.hu/3154/1/eselyteremtes.pdf> (letöltve: 2022. 05. 25.).
- LADÁNYI JÁNOS (2012): *Leselejtezettek: a kirekesztett népesség társadalom- és térszerkezeti elhelyezkedésének átalakulása Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában*, Budapest, L'Harmattan.
- LADÁNYI JÁNOS – SZELÉNYI IVÁN (2004): *A kirekesztettség változó formái – Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító szociológiai vizsgálata*, Budapest, Napvilág.
- LADÁNYI JÁNOS – VIRÁG TÜNDE (2009): A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában, *Kritika*, 38. évfolyam, 2009/7–8., 2–7.
- NAGY GYULA (2021): Environmental justice and its geographical aspects in Hungary, *Tér és Társadalom*, 35. évfolyam, 2021/4., 76–103.
- PAPP SÁNDOR – NAGY GYULA – BOROS LAJOS (2017): A kedvezményezett települések objektív életminőség alapján történő lehatárolási lehetőségei, *Területi Statisztika*, 57. évfolyam, 2017/6., 639–664.
- PÁSZTOR ISTVÁN ZOLTÁN – PÉNZES JÁNOS (2018): A cigányság lélekszáma és helyzete egy északkelet-magyarországi felmérés tükrében, *Földrajzi Közlemények*, 142. évfolyam, 2018/2., 154–169.
- PÉNZES JÁNOS (2016): A cigányság területi-települési viszonyai Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben, in SZILÁGYI FERENC – PÉNZES JÁNOS (szerk.): *Roma népesség Magyarország északkeleti határtérségében*, Nagyvárad, Partium, 9–47.
- PÉNZES JÁNOS (2022): A hazai periférikus települések csoportosítása társadalmi-gazdasági jellemzőik alapján, *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 19. évfolyam, 2022/1., 20–32.
- PÉNZES JÁNOS – DEMETER GÁBOR (2021): Peripheral areas and their distinctive characteristics: The case of Hungary, *Moravian Geographical Reports*, 29. évfolyam, 2021/3., 217–230.
- PÉNZES JÁNOS – PÁSZTOR ISTVÁN ZOLTÁN (2014): Romák Magyarországon, *A földgömb*, 32. évfolyam, 2014/11., 17–18.

- PÉNZES JÁNOS – TÁTRAI PATRIK – PÁSZTOR ISTVÁN ZOLTÁN (2018): A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben, *Területi Statisztika*, 58. évfolyam, 2018/1., 3–26.
- PÓSFAL ZSUZSANNA – NAGY GÁBOR (2017): Crisis and the reproduction of core-periphery relations on the Hungarian Housing Market, *European Spatial Research and Policy*, 24. évfolyam, 2017/2., 17–38.
- SÉRTŐ-RADICS ISTVÁN – STRONG, JOHN (2004): *Empowerment and Ethnic Relations – A Comparative Study of Hungarian Roma and African-Americans in Selected Rural Communities*, <http://www.magyartelepulesek.hu/uszka/file/last%20version62.pdf> (letöltve: 2022. 04. 23.).
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN – PÁLÓCZI ÁGNES – SZABÓ DÁVID (2013): Társadalomföldrajzi vizsgálatok Északkelet-Magyarország cigány lakossága körében, in KOZMA GÁBOR (szerk.): *Emberközpontú társadalomföldrajz*, Debrecen, Didakt Kft., 41–55.
- SZILÁGYI FERENC – PÉNZES JÁNOS (szerk.) (2016): *Roma népesség Magyarország északkeleti határtérségében*, Nagyvárad, Partium.
- TÁTRAI PATRIK (2014): Etnikai folyamatok Magyarországon az ezredforduló után, *Területi Statisztika*, 54. évfolyam, 2014/5., 506–523.
- TEIR: <https://www.teir.hu/> (letöltve: 2022. 02. 11.).
- VÁRADI MONIKA – VIRÁG TÜNDE (2014): Faces and causes of roma marginalization – Experiences from Hungary, in SZALAI JÚLIA – ZENTAI VIOLETTA (szerk.): *Faces and Causes of Roma Marginalization in Local Contexts – Hungary, Romania, Serbia*, Budapest, Central European University, 35–66.
- VÁRADI MONIKA MÁRIA – VIRÁG TÜNDE (2015): A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben, *Szociológiai Szemle*, 25. évfolyam, 2015/1., 89–113.
- VIRÁG TÜNDE (2006): A gettósodó térség, *Szociológiai Szemle*, 16. évfolyam, 2006/1., 60–76.

The living conditions of the Hungarian Roma population in the light of their population ratios

ABSTRACT

The living conditions of the Hungarian Roma population is regarded as unfavourable than the national average. The different forms of territorial segregation of the Roma population causes expressively backward situation mostly in the case of settlements with significant ration of Roma population. The conditions of the dwellings and their access to infrastructural networks are investigated on the basis of settlement clusters according to the estimated ratio of Roma population.

KEYWORDS: dwellings, infrastructure, living conditions, Roma population, spatial disparities

PÉNZES JÁNOS | Geográfus, angol-földrajz szakfordító, kutatásai a demográfiai folyamatokra, területi egyenlőtlenségekre, az elmaradott térségek vizsgálatára irányulnak.

PÁSZTOR ISTVÁN ZOLTÁN | Történelem-földrajz szakos tanár, közigazgatási szakmenedzser, kutatásai a hazai cigányságra, a roma nemzetiségi önkormányzatok vizsgálatára koncentrálnak.

SZIKSZAI ERZSÉBET | Református lelkész, a Szatmári Református Egyházmegye fejlesztési tanácsosa és missziós lelkésze, terület- és településfejlesztő geográfus mesterszakos hallgató.

SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT

Inke majuscheste! Inke majdureste!

Oktatás és cigányság a 17–19. században

ABSZTRAKT

Tanulmányomban azt kívánom bemutatni, hogy a magyarországi legnagyobb kisebbség, a hatszáz éve köztünk és velünk élő cigányság milyen inspirációt kapott története első évszázadai során, az oktatás milyen formában és milyen mértékben hatott az életére, s ennek következtében milyen magasra és milyen messzire jutottak el gyermekei a 19. század végéig. Jelen munkámban történeti áttekintést nyújtok, ami leginkább a kiemelkedett cigány fiatalokról, a lehetőségekről, körülményekről szól – terjedelmi okok miatt írásom a cigányság oktatása történetének főbb állomásait, eredményeit ismerteti. A 17. század a kiindulópont, hisz az első cigány írástudó ebben a században jelent meg, a 19. század vége pedig egy jelentős korszakhatár mind a cigányság életében, mind a magyar oktatáspolitikai történetében.

Kutatásom levéltári vizsgálatokon alapul; egyházi dokumentumokat, egyházlátogatási jegyzőkönyveket, magyar oktatástörténeti gyűjteményeket, korabeli újságok írásait s a cigánysággal kapcsolatos romológiai forrásmunkákat használtam fel.

KULCSSZAVAK: cigányság, oktatás, történet, felemelkedés, értelmiség

Acímben szereplő, romani, nemzetközi cigány¹ nyelven írt buzdítás – melynek jelentése: Még magasabbra! Még messzebbre! – azoknak a törekvéseknek, álmoknak, vágyaknak a kifejezése, amellyel a szülők, a pedagógusok gyermekeiket, tanítványaikat bátorítják az előbbre jutás, boldogulás érdekében.

AZ ELSŐ CIGÁNY ÍRÁSTUDÓ ELGONDOLKODTATÓ ÉLETTÖRTÉNETE

Mai ismereteink szerint a magyarországi cigányok első diplomás, tanult képviselője Vaskohi Grausser Dávid (később Belényesi Grausser Dávid) volt, aki a Nagyenye-di Református Kollégiumban végezte tanulmányait a 17. század végén. A kollégium

Matricula Studiosorumában (diáknévsor, aláírási jegyzőkönyv) olvashatjuk, hogy 1687. október 3-án subscribált, azaz beiratkozott az intézménybe. Neve mellett szerepel az utalás cigány származására: „*natione ciganus*” (Jakó–Juhász, 1979: 112).

Grausser Dávid (alias vaskohi) előéletére vonatkozóan fontos adatokat olvashatunk iskolatársa, a későbbi református lelkész, Hermányi Dienes József önéletírásából, aki egyetemi visszaemlékezései között ezt örökíti meg: „*Kolosvári István, feljöve az auditoriumba [...] és előszólitván a fekete tábla mellé egy oly tanítványt (a neve Dávid Grausa vala, annak a Belényesinek jobbágy cigányának fia, kinek egy alumnusa van az enyedi kollégiumban, kiről Belényesinek is hívták ezt a deákot, noha vaskohi cigány volna), aki felől gondolta, hogy ért a matematika figurákhoz...*” (Hermányi Dienes, 1758: 123). Az írásból kiderül, hogy a cigány fiatalember, aki I. Apafi Mihály jószágkormányzójának, Belényesi Ferenc egyik cigány jobbágyának fia volt, a kollégiumban ösztöndíjas (*alumnus*) diákként tanult, tanulmányait a Belényesi család támogatta. Belényesi Ferenc református nemes, tudományosan képzett ember, egyházi író volt. Valószínű, hogy cigány jobbágya gyermekében felfedezte a tanulni, kitörni vágyás szándékát, s ezért támogatta a fiú tanulását.

Grausser Dávid – a kollégiumi bejegyzés szerint – tanulmányai elvégzése után *rector*, azaz iskolamester lett Gyéresszentkirály községben. A fennmaradt későbbi dokumentumokból sajnos kudarcos, szomorú fordulatokban bővelkedő életút rajzolódik ki. 1700-ban három településen – Ribicén, Brádon és Kristyoron – szolgált lelkészként, ám a vizitációs jegyzőkönyvek és egyéb egyházi iratok arról tanúskodnak, hogy szolgálatát nem tudta rendben ellátni, részegeskedés miatt többször megintették, sőt az egyházi vezetés elé is idézték, mivel botránkozást okozott viselkedésével. A generális zsinat végül megfosztotta hivatalától, majd nem sokkal ezután felesége is elvált tőle. Fontos információt tudunk meg róla egy esperesi számonkérés, megfeddés alkalmával történt beszélgetésből: „*Mondom neki, hogy nincs már egyéb hátra, Belényesi, hanem, hogy a mi társaságunkból vágattással ki. Erre csak azt feleli, osztán jó hegedűs vagyok, Havasalföldiben mégyek, s a vajda hegedűse leszek, úgy is elélek*” (Ősz, 2007: 884). Egy későbbi – ugyancsak egyházi – dokumentumból megtudjuk, hogy 1715-ben Malomvíz lelkészeként szolgált, de alkoholizmusa itt is sok problémát okozott (Buzogány–Ősz, 2007). Sorsának további alakulásáról nem található adat, talán valóban a vajda hegedűse lett Havasalföldön.

Bizonyos, hogy Grausser Dávidon kívül más cigányok is részt vettek – annak ellenére, hogy nem volt általános gyakorlat, s törvény, rendelet sem írta elő – már a 17. században szervezett oktatásban. Szőnyi Nagy István református lelkész 1695-ben Kolozsváron kiadott *Magyar Oskola* című könyvében ugyanis ez áll: „*...némelly Czigányok is vannak, kik e' tanulásnak édesedvén szépen olvasnak, némellyek írnak is*” (Szőnyi Nagy, 1695: 588). A népnevelő lelkésztől feljegyezték, hogy nagy buzgósággal írt, prédikált, és oktatott főleg idősebbeket, s mivel hivatkozott könyvének teljes címe *Magyar Oskola, mellynek mesterségével az okos és serény Tanító, kiváltképen az idősbeket, írás olvasásra XII órák alatt meg-taníthattya*, feltételezhető, hogy tanítványai főleg „idősb”, azaz felnőtt cigányok lehettek.

CSÁSZLAI MIHÁLY ÉS VISTAI FARKAS MIHÁLY, 18. SZÁZADI REFORMÁTUS DIÁKOK

A 18. század derekán a magyar parasztság nagy része nem tudott írni-olvasni. Egy 1769. évi helytartótanácsi összeírás szerint a községek felében sem pap, sem tanító nem volt, utóbbiak közül a többség nem rendelkezett megfelelő képzettséggel, sokan semmiféle grammatikai iskolát nem végeztek, írni nem, csak olvasni tudtak. Az 1777. évi I. *Ratio Educationis* ugyan kötelezővé tette hat- és tizenkét éves kor között az oktatásban való részvételt, ám ennek feltételei (arra alkalmas tanító, megfelelő fizetés, épület, felszerelés stb.) az ország legtöbb településén nem voltak biztosítva.

Ilyen háttérből még a módosabb parasztok, gazdák gyermekei közül is alig néhányan kerültek városi gimnáziumba, ezért is figyelemre méltó két cigány fiatal magas iskolai végzettsége.

A Szatmári Református Kollégium matriculájából tudjuk, hogy egy cigány diákjuk bizonyosan volt, hisz az 1719-ben subscribált Császlai Mihály diák neve mellett ez áll: „szegény cigány” (Bura, 1994: 1719). A cigány diák sikeresen befejezte tanulmányait, amit a neve melletti *magister factus* bejegyzés igazol. Sorsának későbbi alakulásáról azonban semmit nem tudni.

A század második feléből fennmaradt egy másik cigány diák neve is, aki a Kolozsvári Református Kollégium tanulója volt. A kalotaszegi Vistáról származó Farkas Mihályról – alábbi kérelemleveléből – annyit tudunk, hogy elvégezte a tanulmányait, majd jelentkezett egy falusi iskolamesteri állásra, ám a helybeli előjárók nem akarták alkalmazni. Elutasítása azért is különös, mert ebben az időszakban alig lehetett képzett tanítót, iskolamestert találni, jobbára mesteremberek, kiszolgált katonák, vándorlegények, tanulmányaikat félbehagyó diákok szegődtek el tanítónak.

Ügye előremozdítása érdekében a végzett diák volt professzoraihoz fordult – a kollégium konzisztóriumához 1787-ben benyújtott kérelmében e célból kéri támogatásukat, tanárai „hathatós rendelkezését” (Török, 1896: 42–43):

„Bátorkodom alázatos instantiammal Excellentiatok, Nagystok kegyes lábai eleibe borulni ily okon: ugyanis lévén én oly nemzetből való, a kik többnyire mind a Jábál és Tubálkaim követői (1. Mózes IV. V. 20. 21. 22.) melyet midőn látnék, én magamat különösen Isten kegyelméből szántam vala a tisztességes tudományoknak gyakorlására, melyet gyermekségemtől fogva gyakorolván, magamban Cartesiusnak értelmét, (melyben azt állítja: Nihil Deus aequalius, quam mentem tribuit) nem egész erőben valónak találtam; mindazáltal ugyan csak csekély tehetségem szerint igyekezvén, annyira mentem, hogy censura által a deáki seregbe bevéttem és azok közt már egy néhány esztendőket eltöltöttem, már most nem egyéb célom, hanem hogy csak egy falusi Mesterséget érhetnék, nehogy úgy járnék, mint az Esopus szajkója; az idevaló Tiszt. Professor uraimék pedig azon belső hivatalt nekem teljességgel nem akarják megengedni,

mely miá majd a kétségbeesésnek szélén tántorgok. Instálok azért mély aláztossággal Excellnak, Nagysnak, megemlékezvén Krisztus urunknak szavairól (Sz. Jánosnak 7. v. 24.) Ne itéljetez külső ábrázat szerint, méltóztassanak velem irgalmasságot cselekedni és egy falusi Mesterséggel való megvigasztaltatásom iránt az idevaló Tiszt. Professor uraiméknak hathatós rendelést tenni, mely kegyes cselekedeteknek Excell. Nagyságtoknak lejendő megjutalmaztatásáért életem fogytáig Istenem előtt esedezni meg nem szűnöm. Várván kegyelmességeket vagyok Excellentiatoknak Nagystoknak alázatos legkisebb szolgáljok.

Farkas Mihály Czigány nemzetből volt kolosvári refor. togatus”

Leveléből megtudjuk – mint arra a bibliai idézettel utal –, hogy felmenői sátoros kovács cigányok voltak (Tubáلكain ugyanis mindenféle réz- és vasszerszámok kovácsolója, Jábál pedig a sátorban lakók atya volt). Írásából az is kiderül, hogy látva népe életét, sorsát, nem akart úgy élni, mint a többiek, saját erejéből s nagy szorgalommal kiemelkedett közülük, tanult ember lett. Hogy jó kapcsolata lehetett volt tanáraival, arra abból következtethetünk, hogy 1796–1798-ban az egyetem nagy hírű, tudós teológiaprofesszorával, Szathmári Pap Mihálllyal együtt (vagy annak támogatását bírva) – aki nyolc nyelven beszélt, s talán ilyen irányú érdeklődéséből fakadóan támogatta őt – készített egy cigány szójegyzéket; egy 1786-ban nyomtatott latin–magyar szótár mellé kézzel több mint kétezer erdélyi magyar cigány szót jegyzett fel. A szótár mellett a következő kéziratári bejegyzés olvasható: „Szathmári Pap Mihály készítette Farkas Mihály – más néven Vistai – született cigánnyal, aki néhány évig a kollégium tógatus diákja volt” (Szathmári Pap – Vistai Farkas, 1768: 4).

Vistai Farkas Mihály kérelmét 1787. május 20-án tárgyalta a kollégium konzisztórium, s a diáknak a következő válasz ment: „A valóságos érdemnek megjutalmazását valakinek alacsony születése el nem veszheti: azért Oskola Mesterségre való bocsáttatására is, születése és nemzete akadállyal nem leszen, csakhogy arra való alkalmas volta és azzal egyben köttetni szokott erkölcsi maga alkalmaztatása meglegyen...” (Török, 1896: 43).

Sorsának további alakulásáról adat nem található – valószínű azonban, hogy professzorai támogatását bírva mégis elhelyezkedhetett valamelyik községi iskolában tanítóként.

A református kollégiumok mellett a katolikus népoktatás is foglalkozott cigány gyermekek tanításával: a nagykanizsai ferences gimnáziumban az 1770-es években több cigány diák tanult (Tóth, 1994), s különös feljegyzést olvashatunk a kalocsai érsekség területén készült egyik egyházlátogatási jegyzőkönyvben: 1765-ben Hercegszántón egy Róza nevű cigány asszony önkéntes tanítóként nyolcvan lányt tanított iskolájában (Zorn, 1983). Ez az adat különös figyelmet érdemel, hisz egyértelműen utal egy tanult cigány asszonyra, ráadásul egy jómódú cigány asszonyra (hisz akkora saját épülete volt, amelyből iskolát alakíthatott ki), ami már magában kuriózum lehetett, de mindezen túl még – szemben a cigányok és nem cigányok együttélését évszázadokon át tartó üldöztetés/

üldözéstörténetként bemutató narratívákkal – jól példázza, hogy a letelepedett cigányság a honos népekkel sok településen békében tudott élni.

A SZOMAJOMI ÚJ POLGÁROK ISKOLAÉPÍTÉSI TÖREKVÉSE

A 18. századtól egyre több olyan dokumentum található, amelyben cigány közösségek iskolát kérnek gyermekeik számára. Egy Somogy megyei település, Szomajom cigány lakosai² 1774-ben a következő iskolaépítési kérelmet nyújtották be a vármegyéhez: „Tekintetes Nemes Vármegye! Mivel Fölséges Asszonyunk kegyelmes rendelése az; hogy mi Új Polgárok a mi Gyermekeinket Isteni félelemben, és keresztényi tudományban hiven oktattassuk; azért ezen üdvösséges és kegyelmes Parantsolatyát Eö Fölségének akarván mentül előbb bé tellesíteni, alazatosan Instálunk Tekintetes, Nemes Vármegyének kegyes színe előtt, hogy mi hozzánk leg közelebb levő Pusztá Korpádi Helységben leg frisebben érkezett Eö Fölségének Kegyelmes Rendelése szerint a Pápista Mester számára mennél előbb Iskola Ház építtetnek, és Mester bé hozattatnék, hogy mi is Magzatinkat Isteni félelemben és Keresztényi tudományban nevelyven a közönséges Jonak hasznára lehetnének; mely üdvösseges Rendelést örökös hála ado igaz, buzgossággal ohajtván meg halunk. Tekintetes Nemes Vármegyének Örökös engedelmes Jobbagyi Szomajomi Uj Polgárság” (Nagy, 1999: 333). Az ehhez hasonló iskolaépítési kérelmek beadását a szükség vezérelte, mivel Mária Terézia és II. József rendeletei ugyan előírták a cigány gyermekek kötelező és ingyenes tanítását, ám ehhez iskolaépület sok helyen nem állt rendelkezésre, s ahol volt, ott gyakran előfordult, hogy a cigány gyermekeket nem fogadták be. Ily módon és okokból elkülönített oktatásuk megkezdődött – volt olyan falu, ahol a kocsmá épületét biztosították számukra iskola gyanánt.

AZ „EGÉSZ VILÁGON EGYEDÜLÁLLÓ KEZDEMÉNYEZÉS” A 19. SZÁZADBAN

A 19. század első évtizedeitől a katolikus egyház egyre több kezdeményezést indított a cigány gyermekek oktatása érdekében. 1838-ban Érsekújváron maga a hercegprímás, Kopácsy József próbálkozott először cigány gyermekek oktatásával, ám az iskola érdektelenség miatt két esztendő után megszűnt. Közel húsz év múlva egy lelkes katolikus pap, Farkas Ferdinánd káplán, aki a helyi cigánytelepet jól ismerte, Mennyey (Bajnai) József pedagógussal – volt piarista szerzetessel, aki ekkor az érsekújvári tanítóképezde tanára volt, s több nevelés- és oktatástani könyv szerzője – ugyancsak Érsekújváron, ám a cigányok lakta telepen, a Péróban alapított iskolát. Érsekújvár plébánosa, Csernák József, valamint Bachtá János káplán is lelkesen támogatták munkájukat, s az iskola kezdettől fogva nagy népszerűségnek örvendett a cigányok körében. „Látni lehetett a büszke önértet, az örömmel a kifejezését a barna arcokon. Az öregek fogadták, hogy a fiatalokat iskoláztatni fogják [...] a gyerekek derült örömmel ajánlkoztak [...] s mártius II-én megnyitattott az első czigányiskola a Péróban, egyelőre 30 (15 fúú, 15 leány) tanítvánnyal...” – írta Mennyey az iskola megnyitásától a *Tanodai Lapok* 1856-os első évfolyamában (Pénzes, 2007: 30). Az intézmény létrejöttét a korabeli tudósítók ekképpen adták hírül: „Nem csak a történelmi Magyarországon, de Európában, sőt az egész világon egyedülálló kezdeményezés volt” (Pénzes, 2007: 27). Harminc

gyermekkel – tizenöt fiú és tizenöt leány – kezdték a tanítást, de a tanterembe be nem fért többi gyermek már az első napoktól az iskola nyitott ablaka alatt követte az oktatást, „s kiabálták be a feleleteket a feladott kérdésekre” (Pénzes, 2007: 30).

1856 áprilisában az érseki biztos és az iskolai tanácsos meglátogatták a cigányiskolát, s a következő beszámolót készítették: „Meglátogattatott szinte a cigányiskola is, melynek 43 növendéke vagyon. Ezen iskolát t. Farkas Nándor helybeli káplán ez év húsvét előtt saját költségeire nyitá meg és szerelé föl addig, míg azt a város, ígérete szerint, pártfogásba nem veendi. Tanítatnak a cigányok hangoztatási és írás-olvasási mód szerint, az írás-olvasáson kívül számvetésre és zenére, három jelesb képezdei növendék által; a kátét és a bibliát a helybeli káplánok adják elő; a cigányok jókedvel járnak iskolába és szép elméleti tehetséget tanúsítanak; a hangjegyek tanulása őket igen edesgeti. Azon kívül a szülék már nem félnek attól, hogy fiaik katonaságra tanítatnak, sőt tudván azt, hogy a katonatartozás alá mindenki esik, örülnek rajta, hogy fiaik írni-olvasni megtanulván, majd nagyobb előmenetelt tehetnek” (Religio, 1856: 263).

Az iskola tizenkét éven keresztül működött, igen szép eredményeket ért el, egy ideig még a városi tanítóképezde gyakorlóiskolája is volt, s a tanügyi ellenőrzések rendre dicsérettel illették. Mennyey József is rendszeresen beszámolt a cigány gyermekek haladásáról, az írás, olvasás, matematika terén készségeik fejlődéséről, sőt az iskoláztatás, erkölcsi-vallásos nevelésük következtében kialakuló magatartás-változásokról, beszédük, szókincsük, viselkedésük, öltözetük, általános állapotuk látványos javulásáról. Az iskola sikerét is igazolja, hogy már két év múlva a következő hirdetés jelenhetett meg a *Vasárnapi Ujságban*: „Már szolgálatra képes két jó cigány leányka került ki, s miután e két leány maga is szolgálatba kíván menni, a nevezett cigány iskola alapítója s áldozatkész fenntartója nt. Farkas Ferdinánd ur, óhajtaná őket erényes családokhoz szolgálatba adni. A ki tehát a romlatlan két cigány leányt magához cselédül fogadni óhajtaná, tegye magát érintkezésbe az érsekújvári cigányiskola fenntartójával nt. Farkas Ferdinánd úrral...” (Vasárnapi Ujság, 1858: 22).

A megalakult iskola különös bemutatkozásáról a korabeli sajtó is hírt adott. 1856. szeptember 26-án I. Ferenc József különvonata megállt az érsekújvári vasútállomáson, ahol a helyi lakosok között a cigány iskola diákjai is köszöntötték a királyt: „Többek között megjelentek a cigányiskola tanulói is, a körülállók legnagyobb bámulatára. A leányok tiszta fehér öltözékben, megkoszorúzott fejjel, a fiúk pedig jó posztóruhában. Az egyik lányka kezében egy díszesen nyomtatott írás volt. Ezt Farkas Nándor káplán írta. Szövege a következő: »Fölséges Ferenc József császár és apostoli király legkegyelmesebb urunknak magas átkelése alkalmából, legmélyebb alázattal hódolva tiszteleg az érsekújvári cigány iskola növendéksége és Farkas Nándor³ érsekújvári káplán, úgymint a cigány iskola létesítője«” (Hoffer, 1993: 31–32). Mintegy ezer példányt osztottak szét a jelenlévők között a nyomtatványból, őfelsége szárnysegédje húsz példányt vitt belőle. 1868-ban azonban minden sikere s Farkas Ferdinánd káplán igyekezete ellenére, erkölcsi támogatás és pénzhiány miatt – a társalapító Mennyey József már 1856-tól Kalocsán élt és dolgozott, s csak távolról kísérte figyelemmel társa munkáját – bezárt az iskola.

Nem tudni, hogy az érsekújvári iskolában tanult-e vagy más intézmény diákja volt az 1870-es években a Kalocsai Férfitanoda Képezdébe – melynek előbb tanára, majd igazgatója lett Mennyey József – felvételt nyert cigány fiatal, Kolompár István, aki igen jó előmenetelt mutatott tanulmányaiban. A tanítóképző értesítője szerint 1876-ban az intézményt meglátogatta Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter, s a bejegyzés szerint „[m]eghallgatta négy növendék, köztük a cigány származású Kolompár István feleleteit. Elégedetten távozott” (Bárth–Bárthné, 1983: 221). A fiatal tanító későbbi életéről mindössze annyit tudunk, hogy tanulmányai elvégzése után Gyomán helyezkedett el, nevét Bácskaira változtatta (Hornyánszky, 1895), s később Póhalmon állt munkába.

A CIGÁNYSÁG ISKOLÁZOTTSÁGA A 19. SZÁZAD VÉGÉN

A fent bemutatott, kiemelt, sikeres iskolai pályafutások ritka kivételt jelentettek a cigányság siralmas iskolázottsági mutatóihoz – szinte teljes mértékű analfabetizmusához – képest. A korabeli cigányságra vonatkozó hiteles, egyedülálló és elgondolkodtató oktatási adatokat az 1893. évi nagy cigányösszeírás (OMKSH, 1895) nyújt számunkra.

Az 1893. január 31-én a történelmi Magyarország egész területén megtartott cigányösszeírás adatai szerint a korabeli cigányság 94%-a nem tudott írni-olvasni, ami összevetve az országos – 38%-os – analfabetizmussal óriási lemaradást jelez. Az alacsony iskolázottság a cigány csoportok között különböző mértékű volt; az állandóan letelepedetteknl a legkedvezőbbek a „műveltségi viszonyok” (6,54%-uk írástudó volt), a legrosszabb helyzetű, állandóan vándorló cigányoknál viszont csak minden 333-ik ismerte a betűket.

Különbség mutatkozott az iskolázottságban lakóhely szerint is: míg az ország kimagaslóan jó iskolázottsági mutatójú megyéiben – Moson és Sopron vármegyében – az írni-olvasni tudó cigányok aránya is magasabb volt, addig a jóval rosszabb adatokat felmutató Szolnok vármegyében és Erdélyben a nem cigányok mellett az ott élő cigányok is aluliskolázottak voltak.

Az összeírás idején a cigány gyermekek 70%-a egyáltalán nem vett részt az oktatásban, a cigányok lakta községek 85%-ában jelentették, hogy a cigány gyermekek nem vagy csak „csekély mértékben” járnak iskolába.

E kirívó aluliskolázottság felveti a kérdést, miképp volt lehetséges – a több mint száz éve érvényben lévő rendelkezések, törvények ellenére – ilyen mértékű kimaradásuk az oktatásból?

Mária Terézia 1777-ben kiadott *Ratio Educationis*-át követte fia, II. József 1783. évi rendelete a cigány gyermekek ingyenes oktatásáról s a helyi lelkészek kötelezettségeiről iskoláztatásukkal kapcsolatban.

A II. *Ratio Educationis* 1806-ban kimondta, hogy az a szülő, aki gyermekét nem járattja iskolába, vétséget követ el, és büntetést kap, az 1868-ban életbe lépett Eötvös-féle népoktatási törvény pedig pénzbüntetéshez kötötte az általános tankötelezettség elmulasztását. Eötvös nagy érdeme, hogy felismerte az oktatásban rejlő hatalmas erőt és lehetőséget, amely az alsó néposztályok számára is felemelkedést hozhat. Az első vallás- és

közoktatásügyi miniszterként 1848-ban így írt erről: „*Nevelés nélkül az egyenlőség semmi; nem egyéb, mint puszta szó; a nevelés az, mi által az alsóbb néposztálybeliek az állam által nekik adott jogok élvezetére képessé tételnek*” (Mezei, 1976: 148).

Úgy tűnik azonban, hogy mindezen törvények, rendeletek semmiféle hatást nem gyakoroltak a cigányok iskoláztatására, de még Eötvös József 1871-ben kiküldött 14694/1871. számú körrendelete – melyben ismét vallás- és közoktatásügyi miniszterként kötelezte az előjáróságokat, hogy különös gondossággal ügyeljenek a cigány gyermekek beiskolázására, rendszeres iskolába járásukra, s évente jelentést küldjenek erről (Eötvös, 1887) – sem hozott átfogó eredményt.

A hat-tizenkét éves gyermekek számára a kötelező iskoláztatást ugyan csak az 1868. évi törvény írta elő, ám az alapfokú oktatásban részt venni már évszázadok óta lehetősége volt a falvak egyszerű népének is – s láttuk, elszórtan cigány gyermekek is jártak iskolába, néhányan ki is emelkedtek közülük. A kötelező oktatás jótékony hatásait azonban nem látjuk a cigányság 1893. évi iskolázottsági mutatóiban, pedig addigra már három évtized eltelt az általános tankötelezettség bevezetése óta.

Az adatok alapján egyértelmű, hogy a 19. századi cigányság szinte teljesen kimaradt a népoktatásból, aminek két oka lehet; vagy nem jutottak el hozzájuk a törvények, rendeletek, vagy esetükben nem érvényesítették őket olyan szigorúan, hogy az eredményhez is vezessen. Az előbbi ok elképzelhető a vándorcigányok esetében, de – amint az összeírás mutatja – ők csak a cigányság igen kis részét, 3,3%-át alkották, tehát a letelepedés hiánya semmiképpen nem lehetett oka az általános iskolázatlanságnak. Valójában inkább azt kell feltételeznünk, hogy az általános tankötelezettséget előíró törvényt esetükben nem alkalmazták olyan szigorúan, következetesen, vagy egyáltalán nem tartották fontosnak a cigányság esetében. Ennek észszerű magyarázata is van, hisz nem volt annyi tanterem és pedagógus, amennyi az általános tankötelezettség tényleges bevezetéséhez szükséges lett volna. Ha a törvény által megkövetelt általános tankötelezettség megvalósult volna, akkor hirtelen még 13 783 tanítót kellett volna munkába állítani, s 14 157 új tantermet építeni (Mészáros et al., 2005: 309). A pedagógushiány azonban olyan nagy volt, hogy egy tanító ötven–száz, városban pedig nemritkán kétszáz gyermeket tanított egyszerre. Egy 1870. évi jelentés szerint a tanköteles gyermekek fele nem jutott el iskolába. További nehézséget okozott, hogy a már meglévő népiskolák is olyan állapotban voltak, hogy megállapították róluk: sem közegészségügyi, sem pedagógiai szempontból nem volna szabad iskolaként használni. E korabeli állapotok alapján már érthető, hogy a helyi hatóságok, tanfelügyelők, az iskolák vezetői és tanítói nem igyekeztek oly nagyon a cigány gyermekeket bevonni az oktatásba. Maguk a cigány szülők sem erőltették gyermekeik felvételét, taníttatását, sőt gyakran ellenálltak annak. Így mivel mindkét félnek megfelelt ez a helyzet, a cigányságon belül generációk maradtak ki az oktatásból. Mindemellett a törvény – minden nehézség ellenére – az össznépességben elérte célját: az 1890. évi országos 38%-os analfabetizmust 1940-re sikerült 6%-ra leszorítani (Mészáros et al., 2005).

ÖSSZEGZÉS

Mai ismereteink szerint a cigányok első csoportjai a 15. században érkeztek a történelmi Magyarország területére, első írástudóik pedig kétszáz év múlva jelentek meg. Történetük első évszázadait vizsgálva megállapítható, hogy a cigány fiatalok kiemelkedését gyakran támogatták jóindulatú patrónusok, mecénások, mindemellett személyes és közösségi motivációjuk is gyakran igen erős volt. Az egyház korán felismerte küldetését a cigányság oktatásában, s a kezdeti kudarcok után eredményesen vett részt a tanításukban. A cigányoknak, hasonlóan mai helyzetükhöz, gyakran előítélettel, bizalmatlansággal kellett küzdeniük, de tudták, hogy kihez forduljanak segítségért – történetük tehát korántsem tekinthető üldöztetés-történetnek. A társadalmi mobilizáció csatornáit meg-megnyíltak egy-egy feltörekvő fiatal előtt. Néhányuk sikeres pályát futott be, míg mások elbuktak. Ma is nagyon hasonló sorsokat látunk, a nem cigány, igen hátrányos környezetből érkező fiatalok között is. Támogatás (ösztöndíjak, tehetségprogramok), motiváló környezet (Biztos Kezdet Gyerekházak, tanodák, roma szakkollégiumok, alumniprogram), befogadó közösség nélkül ma sem tud kiemelkedni, majd tartósan megmaradni a pályáján egy első generációs értelmiségi fiatal.

Tanulmányom kapcsán egy figyelemre méltó – a cigányság korai történetében sem ritka – gyakorlatra is szeretném felhívni a figyelmet: a kiemelkedett, tanult cigányok névváltoztatási szokására. A Kalocsai Férfitanoda Képezde – korábban említett – kiváló cigány diákjából, Kolompár Istvánból lett póhalmi Bácskai István tanító úr leszármazottai, környezete vajon tudta-e, számontartotta-e a pedagógus cigány származását? Bizonyos, hogy egy-két generáció után már egyáltalán nem, s leszármazottaik magyarnak vallották magukat, magyarokkal házasodtak (vagy más, nem honos népcsoport utódaival). Ily módon a cigányok és nem cigányok közötti keveredés, házasodás révén egyértelmű, miért tekinthetjük magunkat mind egy népnek, miért nincs helye a kirekesztésnek, az előítéletnek, miért értelmetlen e szemlélet és gyakorlat. Ősei között bárki találhat cigány felmenőket; cigánnyá „válni” (beházasodás által), vagy a cigányságból „kikerülni” (kiházasodás, névváltoztatás, illetve II. József rendelete szerint a tisztviselés révén) több évszázados gyakorlat.

További elgondolkodtató adat az 1893. évi cigányösszeírással kapcsolatban merül fel. Abban az időben már évtizedek óta kötelező, szankcióhoz kötött volt a népoktatás, mégis azt mutatják az adatok, hogy a cigányság esetében hatástalanok voltak a rendeletek, törvények. A 19. század végi cigányság körében a több mint 90%-os analfabetizmusnak két oka volt: a nemtörődomség a hatóságok, a tanügy oldaláról, illetve a tiltakozás, bizalmatlanság s az ellenállás a törvény betartásával szemben a cigányság részéről. E mindkét fél számára „kedvező” magatartással a következő évszázadokban is találkozunk, s eredményeit még a 21. században is viseljük.

A cigányság mai oktatási mutatóit ismerve ezért felmerül a kérdés: Vajon hol tartana ma a cigányság s az ország, ha a kötelező oktatás a cigányok esetében is következetesen megvalósult volna már a 19. század második felében? Hol tartanánk, ha a minőség-

gi, nem elkülönített és alacsony színvonalú oktatás most a 21. században – a deklarált oktatási esélyegyenlőségi jognak megfelelően – megvalósulhatna minden cigány/roma gyermek számára?

Herrmann Antal, a 19. század jeles néprajztudósa, egyetemi tanára, a cigányügy jó ismerője az 1893. évi összeírás eredményeinek feldolgozása után ezt írta: „*a cigány-ügy rendezésének sarkpontja – az iskola!*” (OMKSH, 1895: 324). Megállapítása ma is helytálló – átfogó, minden cigány gyermekhez elérő minőségi oktatás nélkül nem rendeződik a cigányság helyzete.

Tanulmányomban azt kívánom bemutatni, hogy a magyarországi legnagyobb kisebbség, a hatszáz éve köztünk és velünk élő cigányság milyen inspirációkat kapott története első évszázadai során, az oktatás milyen formában és milyen mértékben hatott az életére, s ennek következtében milyen magasra és milyen messzire jutottak el gyermekei a 19. század végéig. Jelen munkámban történeti áttekintést nyújtok, ami leginkább a kiemelkedett cigány fiatalokról, a lehetőségekről, körülményekről szól – területi okok miatt írásom a cigányság oktatása történetének főbb állomásait, eredményeit ismerteti. A 17. század a kiindulópont, hisz az első cigány írástudó ebben a században jelent meg, a 19. század vége pedig egy jelentős korszakhatár mind a cigányság életében, mind a magyar oktatáspolitikai történetében.

Kutatásom levéltári vizsgálatokon alapul; egyházi dokumentumokat, egyházlátogatási jegyzőkönyveket, magyar oktatástörténeti gyűjteményeket, korabeli újságok írásait s a cigánysággal kapcsolatos romológiai forrásmunkákat használtam fel.

Megállapítása ma is helytálló – átfogó, minden cigány gyermekhez elérő minőségi oktatás nélkül nem rendeződik a cigányság helyzete.

Végjegyzet

- 1 Tanulmányomban többnyire a cigány szót használom, a megnevezés helyességéről részletesen lásd: Szabóné Kármán, 2016: 33–36.
- 2 Mária Terézia utasítására 1761-ben a Helytartótanács elrendelte, hogy a „cigány” népvetet tilos használni, helyette „új magyarnak”, „új polgárnak”, „új parasztnak” kell nevezni a cigányokat.
- 3 A káplán nevét hol Ferdinándként, hol helytelenül Nándorként írták.

Felhasznált irodalom

- BÁRTH JÁNOS – BÁRTHNÉ BERHIDAI ÁGNES (1983): Fejezetek a kalocsai tanítóképző történetéből, in IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából V. – Oktatás-nevelés – A Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiadványai VIII.*, Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 215–256.
- BURA LÁSZLÓ (1994): Szatmári diákok 1610–1852, *Fontes Rerum Scholasticum V.*, Szeged, József Attila Tudományegyetem.
- BUZOGÁNY DEZSŐ – ŐSZ SÁNDOR ELŐD (2007): *A Hunyad-Zarándi Református Egyház Parciális Zsinatainak végzései 1686–1718, 1810–1815*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület.
- EÖTVÖS KÁROLY LAJOS (1887): *Népoktatásügyi emlékeztető közig. bizottságok, kir. tanfelügyelőségek, iskolalátogatók, szolgabíróságok, gondnokságok, községi és felekezeti iskolaszékek, egyházi hivatalok, tanítók, kisdédóvók és a szülők számára*, Budapest, Hornyánszky Viktor Nyomdája.
- HERMÁNYI DIENES JÓZSEF (1758): Nagy Enyedi Első Pap. Édes Szüléiről ’s magáról, 1758., in S. SÁRDI MARGIT (szerk.): *Hermányi Dienes József szépprózai munkái*, Budapest, Akadémiai–Balassi, 112–181.
- HOFFER LAJOS (1993): Cigányiskola Érsekújváron a XIX. században, *Honismeret*, 21. évfolyam, 1993/1., 31–32.
- HORNÝÁNSZKY VIKTOR (1895): *Századunk névváltozásai – Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1883*, Budapest, Hornyánszky.
- JAKÓ ZSIGMOND – JUHÁSZ ISTVÁN (1979): *Nagyenyei diákok 1662–1848*, Bukarest, Kriterion.
- MÉSZÁROS ISTVÁN – NÉMETH ANDRÁS – PUKÁNSZKY BÉLA (2005): *Neveléstörténet*, Budapest, Osiris.
- MEZEI MÁRTA (szerk.) (1976): *Eötvös József művei – Kultúra és nevelés – Az elemi oktatásról*, Budapest, Magyar Helikon.
- NAGY PÁL (1999): Kicsinségemben „elszakattam” – Cigány közösség, szocializáció és gyermeksors Magyarországon a 16–19. században, *Educatio*, 8. évfolyam, 1999/2., 320–338.

- ORSZÁGOS MAGYAR KIRÁLYI STATISZTIKAI HIVATAL (1895): *A Magyarországon 1893. jan. 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei*, Budapest, Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája.
- ŐSZ SÁNDOR ELŐD (2007): Mócvidéki reformátusok – Református mócok? – Adalékok a Zaránd vidéki reformátusság 17–18. századi történetéhez, *Református Szemle*, 100. évfolyam, 2007/4., 881–897.
- PÉNZES ISTVÁN (2007): Az első cigányiskola, *Pedagógus Fórum*, 2007/9–10., 27–30.
- Religio (1856), I. 263. idézi: DR. TÍMÁR KÁLMÁN (1938): Az érsekújvári Kir. Kat. Tanítóképző Int. története. Különnyomat a kalocsai Róm. Kat. Tanítóképző Int. 1937–38. évi Értesítőjéből. Árpád Részvénytársaság.
- SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT (2016): *A magyarországi cigányság I. (Cigányok és romák)*, Budapest, Gondolat.
- SZATHMÁRI PAP MIHÁLY – VISTAI FARKAS MIHÁLY (1768): *Vocabularium Zingarico-Latinum et Hungaricum*, kézirat, Kolozsvár, 4., <http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/22035> (letöltve: 2022. 04. 22.).
- SZŐNYI NAGY ISTVÁN (1695): Magyar Oskola, mellynek mesterségével az okos és serény Tanító, kiváltképen az idősbeket, írás olvasásra XII órák alatt meg-taníthattya, in TOLDY FERENC (1866): *A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiiig*, Pest, Eggenberger Ferdinánd, 585–604.
- TÓTH PÉTER (1994): Kóborlás és letelepedés – A magyarországi cigányok feudális kori történetéhez, in DOBROSSY ISTVÁN: *Levéltári Évkönyv VII.*, Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 7–30.
- DR. TÖRÖK ISTVÁN (1896): Czigány togátus, *Erdélyi Múzeum*, 13. évfolyam, 1896/1., 42–43.
- ZORN ANTAL (1983): Adatok a katolikus népoktatás helyzetéhez a kalocsai érsekség területén, in IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából V. – Oktatás-nevelés*, Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 97–138.

To even higher, more farther

Education and gypsies on 17–19th century

ABSTRACT

In my study I would like to present what type of inspiration Hungarian largest minority – gypsies living with us and between us for 600 years – have got during first centuries of their history, in what form and how deeply the education impacted life of Gypsies, and as a result how strong was raise of their children by the end of 19th century.

Those who deal with upbringing, education, disadvantaged children and families are well aware that for progression, protrusion beyond external conditions and supports the inner strength, motivation are also necessary. Nowadays, such kind of inner strength, quality are called as resilience in professional literature and in this regard numerous study have been prepared focusing to Gypsies as well.

My study is a historical overview what is more about most prominent gypsy youth, possibilities, circumstances. Keeping size limitation my study is focusing to results and milestones of education of gypsies in the period of 17–19th century.

KEYWORDS: gypsy/roma, education, history, protrusion

SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT | Romológus, nevelésszociológus, a neveléstudományok doktora, a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja. Védőnői, római katolikus teológiai, mentálhigiénés szakemberi és családterapeuta végzettséggel és gyakorlattal is rendelkezik. Több egyetem oktatója, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Pedagógia Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense, a Neveléstudományi Intézet intézetvezetője, a Jezsuita Roma Kollégium és Szakkollégium rektora. A cigányság oktatásának, történetének kutatója. Több könyv, számos tanulmány szerzője a romológia és a neveléstudományok területén.

KÁLLAI ERNŐ

A cigány/roma közösségekkel kapcsolatos politikai törekvések az 1989–90-es rendszerváltozás utáni Magyarországon

ABSZTRAKT

Az írás bemutatja az 1990 utáni kormányzati programokat, amelyek a rendszerváltozást követő időszak roma közösségeinek társadalmi integrációja érdekében születtek. Milyen célok vezették a kormányzatot? Roma programot vagy szociális programokat alkottak? Mik voltak a prioritások? Vannak eredmények? A tanulmány ezeket a kérdéseket próbálja megválaszolni.

KULCSSZAVAK: cigány, roma, integráció, programok, politika

Az 1980-as években kezdődő és a diktatórikus politikai rendszer átalakulását is felgyorsító magyarországi társadalmi-gazdasági válság egyik nagy vesztesének a társadalmi integráció útján akkor még csak alig néhány évtizede meginduló roma¹ közösségeket tartják. Ennek okait elsősorban az alacsony képzettségben kereshetjük. Az ezt megelőző évtizedekben, különösen az éppen csak elkezdődő telepfelszámolásal párhuzamosan, a romák fiatalabb generációi ugyan már eljutottak a közoktatásba, de az eltelt idő rövideje, a szegregáló, elkülönítő oktatáspolitikai gyakorlat, valamint sokszor az értelmi fogyatékosoknak fenntartott „kisegítő iskolákba” való áthelyezések²ből következő alacsony iskoláztatási mutatók miatt a gazdasági szerkezet piaci típusú átalakítása során szinte szükségszerűen következett be az 1990-es években a romák tömeges munkahelyvesztése és jövedelem nélkül maradása. Kemény István kutatásai³ból tudjuk, hogy például 1971-ben a munkaképes korú cigány férfiaknak gyakorlatilag ugyanolyan arányban volt munkahelyük, mint a nem cigány férfiaknak (85% és 87%), még akkor is, ha általában az alacsonyabb színvonalú, kevesebb végzettséget és jövedelmet jelentő pozíciókat töltötték be. 1993 végére ez az arány 29%-ra csökkent, szem-

ben a nem romák 64%-ával, ami drámai visszaesést jelentett a korábbi évtizedekhez képest (Kemény et al., 2004).

A társadalom peremére szorult szegény és iskolázatlan tömegek, köztük nagy számban a romák egyrészt új kihívásokat és feladatokat jelentettek a társadalom vezetésének, másrészt új lehetőségeket is a lassan öntudatra ébredő maroknyi roma értelmiségi számára. Ez az Európának ebben a térségében már évszázados állami gyakorlatként meghonosodott, felülről irányított, „felvilágosult abszolutista” megoldást jelentette, amelyben a nem vitatott „népjobbító” szándék sokszor az asszimilációs politikával tár-

A társadalom peremére szorult szegény és iskolázatlan tömegek, köztük nagy számban a romák egyrészt új kihívásokat és feladatokat jelentettek a társadalom vezetésének, másrészt új lehetőségeket is a lassan öntudatra ébredő maroknyi roma értelmiségi számára.

sulva próbálta megszüntetni vagy legalábbis enyhíteni a gyakran etnikai színezetet öltő szegénység és elmaradottság nemegyszer társadalmi devianciákkal összekapcsolódó problémáját. Ennek eszközeit az egymást váltó kormányok társadalmi programjai jelentették, amelyek megpróbálták felülről, kormányzati intézkedésekkel, gyakran szociálpolitikai megoldásokkal beavatkozni a romák reménytelennek tartott helyzetébe.

Az 1990-es évektől a másik, egyre határozottabban kirajzolódó lehetőséget a romák „politikai ébredése”, a saját közösségi politizálás, az önérték-érvényesítés gondolata jelentette. Ez nagyon összetett, sokrétegű dimenzió, amelyben megtalál-

hatók a helyi civil szerveződések, az ezekből gyakran kinövő helyi nemzetiségi önkormányzatok, a cigányok nagyobb tömegétől teljesen elszakadó és az aktuális pártviszonyok által befolyásolt országos nemzetiségi önkormányzat ügye, de idetartoznak a romák önálló pártpolitikai, pártalapítási törekvései is.

E sokrétű és sokoldalú társadalmi folyamatok áttekintésére jelen tanulmány terjedelmi korlátai miatt nincs lehetőségünk, ezért itt csak a rendszerváltozás utáni kormányzati romaprogramok rövid, vázlatos bemutatására vállalkozunk.

A KORMÁNYZATI PROGRAMOK JELLEMZŐI AZ 1990-ES ÉVEKTŐL

Az 1989–90-es politikai-gazdasági átalakulás az egyszerű, alacsonyán képzett emberek számára gyakran nehezebb élethelyzetet teremtett, mint amit a megelőző évtizedekben már megszoktak. A szabadság eufóriáját kevésbé tudta élvezni az az ember, akinek a mindennapi megélhetése került veszélybe. Köztük volt a cigány közösségek tagjainak jelentős része is, hiszen a lassan meginduló modernizáció kihozta őket ugyan a cigánytelepekről, elfogadható munkahelyhez és ezáltal megélhetéshez juttatta őket, de a már említett alacsony iskoláztatás okán az elsők között voltak, akik elvesztették e nagyon törekenynek bizonyuló társadalmi integrációnak az első eredményeit. 1993-ban az adig ismeretlen munkanélküliség csúcspontot döntött, s a romák jelentős részének helyzete

évtizedekkel korábbi szintre zuhant vissza néhány év alatt (az akkori helyzetről lásd például Kemény et al., 2004). A hirtelen jövedelem nélkül maradás nemcsak a társadalmi devianciákat erősítette fel a romák körében, hanem ennek ellenhatásaként a társadalomban évszázadok óta burjánzó rasszista előítéletességet is újra felszínre hozta. Szélsőjobboldali mozgalmak jelentek meg, zászlójukra tűzve a cigányellenességet, gyakran fizikai támadásoktól sem visszariadva.

Az egymást váltó kormányok aggódva érzékelték az új típusú problémákat, és ez létrehívta a „romaprogramokat”, amelyek a szélsőséges szegénység enyhítésére, a cigányok elleni előítéletesség csökkentésére tettek kísérletet. A rendszerváltozás utáni első komplex romaprogram 1995-ben jelent meg, s aztán minden soron következő hatalomgyakorló számára mintaként szolgált ebben a kérdésben. Egyfajta „kötelező elem”, később pedig európai uniós elvárás is lett a romákkal való foglalkozás a kormányprogramokban. Egyre részletesebb, a helyzetet egyre jobban feltáró írások jelentek meg, és ezekhez igazították a kitűzött célokat is. Napjainkig a következő, általában kormányhatározat formájában elfogadott dokumentumokat soroljuk ebbe a körbe:

- 1120/1995. (XII. 7.) Korm. határozat a Cigányügyi Koordinációs Tanács létrehozásáról
- 1125/1995. (XII. 12.) Korm. határozat a cigányság helyzetével kapcsolatos legsürgetőbb feladatokról
- 1093/1997. (VII. 29.) Korm. határozat a cigányság élethelyzetének javítására vonatkozó középtávú intézkedéscsomagról
- 1047/1999. (V. 5.) Korm. határozat a cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására irányuló középtávú intézkedéscsomagról
- 1073/2001. (VII. 13.) Korm. határozat melléklete – Középtávú intézkedéscsomag a cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására
- 68/2007. (VI. 28.) OGY-határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervéről
- 1105/2007. (XII. 27.) Korm. határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervhez kapcsolódó, a 2008–2009. évekre szóló kormányzati intézkedési tervről
- 47/2007. (V. 31.) OGY-határozat a „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégiáról, 2007–2032
- 1430/2011. (XII. 13.) Korm. határozat a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, valamint végrehajtásának a 2012–2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről
- 1686/2015. (IX. 25.) Korm. határozat a 2014 és 2020 közötti időszakra vonatkozó, a teleszerű lakhatás kezelését megalapozó szakpolitikai stratégia elfogadásáról
- 1605/2021. (VIII. 18.) Korm. határozat – a Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 2030

- 1619/2021. (IX. 3.) Korm. határozat a Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia 2030 végrehajtásának a 2021–2024. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről

Ha szemügyre vesszük a programokat, általánosságban elmondható, hogy folyamatosnak tűnik a szakmai fejlődés, egyre szakmaibb formát öltenek a megfogalmazott problémafelvetések és célkitűzések. Valószínűleg ezt tükrözik az egymást követő programok elnevezésében megfigyelhető változások is. Eleinte a „*legsürgetőbb feladatok*” kifejezést használták, majd hosszabb időre meghatározó lett a „*középtávú intézkedéscsomag*” megjelölés, amely egyszerre jelezte a megvalósítás tervezett idejét és a többféle feladat együttességét. Az elmúlt évtizedben a „*stratégia*” kifejezés vált meghatározóvá, amellyel valószínűleg a megalapozott tervezést kívánták megjeleníteni.

Azt is érdemes megfigyelni, hogy mivel indokolták a programok létrehozásának szükségességét. Eleinte egyértelműen és célzatosan, megnevezett módon „*cigányprogramokról*” beszélhetünk, hiszen az 1995-ös első határozatban írt „*a cigányság összetett problémáinak kezelésére, társadalmi integrációjának elősegítésére*” indoklás az elkövetkező években is megmaradt, és a kormányváltás esetén újraalkotott dokumentumoknál is általában a „*felülvizsgálat, továbbfejlesztés*” kifejezésekkel indokolták az eredeti céltól lényegileg nem eltérő megfogalmazásokat. A lassú változás 2007-től, az első „*stratégiának*” nevezett anyagtól kezdődött. Itt már részletesen kibontva próbálták elmagyarázni a stratégia megalkotásának okát, de egyelőre megmaradva a romákat megcélzó eredeti indokolásnál: „*a roma lakosság társadalmi, gazdasági integrációja feltételeinek megteremtése, életkörülményeik javítása, a romák közszolgáltatásokhoz való hozzáféréseinek javítása, valamint a romák és nem romák életkörülményei között kialakult szakadék csökkentése, hosszú távon megszüntetése*”. Lényegesebb változás a 2011-ben elfogadott stratégia megjelenésével figyelhető meg. A „*10 éves időtávlatban meghatározni a szegénységben élők, köztük a romák társadalmi és munkaerőpiaci integrációja középtávú kihívásait, céljait és a szükséges beavatkozási irányokat*” meghatározás alapján már általános szegénységellenes programról beszélhetünk, amelynek legfontosabb célcsoportját mindenképpen a romák jelentették.

Hasonló fejlődést figyelhetünk meg a program végrehajtásához rendelkezésre álló időtartamok tekintetében is. Az első években a kezdeti bizonytalanság és a programalkotás újszerűsége, valamint a nem pontosan tisztázott célok miatt is csak a „*legsürgetőbb feladatokról*” kifejezés szerepelt a dokumentumokban, s nem jelöltek ki olyan időszakot, amely a megoldások keresésére rendelkezésre áll. A szövegből azt olvashatjuk ki, hogy azonnali megoldások keresését szorgalmazták, amelyek folyamatosan valósulnak meg. Az 1997-től kezdődő évtizedben úgy pontosították az időmegjelölést, hogy megjelent a „*középtáv*” fogalma, de egyetlen dokumentum sem részletezte a ténylegesen rendelkezésre álló időt. 2007-ben és 2011-ben már konkrétan tíz évben jelölték meg a végrehajtásra és az eredmények elérésére szánt időtartamot. Ezt a megközelítést a 2021-ben elfogadott legutóbbi tervezés is megőrizte.

A programokban megfogalmazott célok végrehajtásához nyilvánvalóan intézményekre is szükség volt. A megvalósulás egyik biztosítékának sokáig a folyamatot irányító koordinációs testületeket tekintették. 1995-től Cigányügyi Koordinációs Tanács, majd 1999-től Cigányügyi Tárcaközi Bizottság néven működött az irányító szervezet. 2007-től tovább differenciálódott az elnevezés és a felépítés: a Romaügyi Integrációs Tanács (RIT), illetve a Roma Irányító és Monitoring Bizottság (RIMB) vette át a feladatokat. Ezt az utat követve 2011-től a kormányzati munka összehangolására a Társadalmi Felzárkózási és Cigányügyi Tárcaközi Bizottság jelent meg, míg konzultációs testületként Roma Koordinációs Tanács kezdte meg működését. Az utóbbi évtizedben tovább sokasodtak az irányító szervek, és megjelentek a többségében csak ezzel a feladattal megbízott személyek: államtitkár, sőt miniszterelnöki megbízott is foglalkozik a célkitűzések megvalósításával.

Míndez természetesen elsősorban az irányításra vonatkozik, a tényleges munkát legtöbb esetben a szaktárcák hatáskörébe utalták. A megalkotott programokat általában egyfajta „keretnek” tekintették, amelynek tartalommal való kitöltése alapvetően a kormányzati szervek, a szaktárcák feladata lett. A megszülető konkrét terveket kellett (volna) összehangolnia az irányító testületeknek, amelyek minden esetben kiegészültek civil szereplőkkel is, köztük roma politikusokkal, roma civil szervezetek vezetőivel, illetve a magyar társadalom prominens szereplőivel, így a tudomány, a civil szféra és az egyházak képviselőivel is. Az így szervezett működés a tapasztalatok szerint sokkal inkább protokolláris lett, mint hatékony. Valószínűleg ez a felismerés vezethetett ahhoz a megoldáshoz, hogy bizonyos feladatokat konkrét vezetőkhez rendeltek, akik aztán saját hivataluk, stábjuk segítségével igyekeztek az adott területeken eredményt elérni.

A programok tanulmányozásakor az is jól látható, hogy az első évtizedben még inkább a bizonytalanság jellemzi az elképzeléseket. 2007-től figyelhetünk meg minőségi változást a stratégiák megalkotásában. Ekkortól már arra is gondot fordítanak, hogy megjelöljék a „*prioritási területeket*”, jelezve az adott kormány által legfontosabbnak tartott, kiemelt elemeket.

Az 1105/2007-es stratégia a következő területeket jelölte meg részletesen:

- az integrált oktatás kiterjesztése, deszegregáció a közoktatásban, a romák képzettségi szintjének emelése;
- a romák munkaerőpiaci integrációjának elősegítése, illetve foglalkoztatottsági szintjük emelése;
- a lakhatási körülmények javítása, amely összekapcsolódik a települési és térségi szegregáció nagyarányú csökkentésével;
- a romák egészségi állapotának javítása, a születéskor várható élettartam növelése, valamint az egészségügyi ellátórendszerhez való hozzáférésük javítása;
- a romákkal szemben megnyilvánuló diszkrimináció csökkentése, az esélyegyenlőség elősegítése a jogérvényesítés során.

A 2011-es stratégia világgképét, miként írtuk, az általános szegénységellenesség jellemzi. Ezt tükrözik a megfogalmazott célok is:

- a szegénységben és társadalmi kirekesztettségben élők arányának csökkentése, különös tekintettel a roma népességre;
- a szegénység, szociális kizáródás újratermelődésének megakadályozása;
- a társadalmi-gazdasági javakhoz való egyenlő esélyű hozzáférés javítása, a társadalmi összetartozás erősítése.

Az előbbi egyszerű megfogalmazások mellett feltétlenül ki kell emelni az 1430/2011-es stratégiában megfogalmazott alapelveket is. Ezek is a már jelzett professzionalizálódásra utalnak, hiszen ilyesmi a megelőző dokumentumokban még nem volt:

- aktivizálás, azaz fontos, hogy a jelenleg inaktív munkaképes emberek ismét aktívak legyenek, és felelősséget vállaljanak sorsukért;
- teljesítményelvűség, azaz az állami támogatások, juttatások esetén magától a támogatottól is teljesítményt, eredményt várnak el;
- koordináció, azaz a különböző szakpolitikák rendszerének összehangolása;
- komplexitás, azaz a szegénység által sújtott területeket – a foglalkoztatást, oktatást, egészségügyet, lakhatást – összehangolva, együtt kell kezelni;
- ellenőrzés, nyomon követés, azaz olyan monitorozási rendszer kialakítása és működtetése, amelynek segítségével kimutatható a programok eredményessége és célzottsága.

Mindezek alapján látható, hogy a 2010-es kormányváltás után alapvető szemléletváltozás következett be a romákkal kapcsolatos kormányzati munka céljait illetően, amely jól tükröződik a 2011-es stratégia megfogalmazásaiban is. Vélhetőleg ez a szemléletmód folytatódik a 2021-ben elfogadott anyag végrehajtása során is.

A „BEAVATKOZÁSI PONTOK”, AZAZ A TÉNYLEGES CÉLKITŰZÉSEK

Érdemes röviden összevetni a dokumentumokban „*beavatkozási pontnak*” nevezett területeket is, mivel ezek jelentik az adott tervezés tényleges tartalmát. Mindezek alapján jól nyomon követhető az egymást követő kormányok felfogása, értékválasztása a kérdésben.

Az első, alaposabban kidolgozott „beavatkozási pontok” az 1093/1997-es programban található:

1.1. Oktatás, közművelődés

- ösztöndíjrendszer;
- a roma kisebbségi oktatási intézmények hálózatának bővítése;
- cigány felzárkóztató és tehetséggondozó programok fejlesztése.

1.2. Foglalkoztatás, földművelés és állattenyésztés

- a telepek vagy telepszerű lakókörnyezetek kiváltásához és/vagy infrastrukturális fejlesztéséhez kapcsolódó célzott közmunkaprogramok meghirdetése.

1.3. Szociális, egészségügyi és lakásprogramok

- a telepek, teleszerű lakókörnyezetek kiváltására, illetőleg infrastruktúrájuk, intézményeik fejlesztésére megvalósítási ütemtervet kell készíteni.

1.4. Térségi programok

1.5. Diszkriminációellenes programok

- a rendőrök graduális és posztgraduális képzésébe be kell építeni a cigány kisebbségre vonatkozó ismereteket;
- a folyamatos működés elősegítése érdekében támogatni szükséges a jogvédő irodák, valamint a konfliktuskezelést és -megelőzést végző nonprofit szervezetek tevékenységét.

1.6. Kommunikációs munka

Jól látható, hogy 1997-ben kiemelt terület lett az oktatás, különösen az ösztöndíjrendszer kialakítása és fejlesztése, amely szorosan összefügg a foglalkoztatás és a munkahelyteremtés kérdéseivel. Az elgondolás szerint a felnövekvő újabb generációnak minőségi(bb) oktatást kell biztosítani, iskolai karrierjüket ösztöndíjakkal kell segíteni, így ők már nehézség nélkül tudnak majd belépni a nyílt munkaerőpiacra. Az idősebbek számára pedig olyan átmeneti megoldásokat szorgalmaztak, amelyek a jövedelemhez jutást segítették. Ezek mellett megtalálható volt még a telepfelszámolás gondolata, a rendőrök előítéletességének csökkentése és a jogvédő irodák támogatásának ígérete is.

A következő kormány 1999-ben gyakorlatilag megismételte az 1997-es intézkedéscsomag célkitűzéseit, a hangsúlyok azonban áthelyeződtek. Még nagyobb prioritást kaptak az oktatásra, kultúrára vonatkozó feladatok. Így az oktatás tekintetében az alapfokú oktatásban a tartalmi fejlesztés, a közép- és felsőoktatásban pedig a kollégiumok és ösztöndíjak révén a lemorzsolódás megelőzése került előtérbe. A kultúra vonatkozásában a csoportszerveződéshöz kapcsolódó közművelődési intézményrendszer fejlesztését, a szakemberek továbbképzésének szükségességét, valamint szakanyagok készítését fogalmazták meg hangsúlyosan. A foglalkoztatás területén ekkor jelenik meg nagy súllyal a közmunka és közhasznú program szervezésének szükségessége is, amely gondolat aztán majd a 2010-es évtizedben érte el csúcspontját. A 2001-ben és 2004-ben elfogadott dokumentumok nem hoztak lényeges változást tartalmi kérdésekben. A 2007-es, „félfordulatnak” is nevezhető újabb dokumentumban kezdődött el ugyanis az a megközelítés, amely napjainkra válik uralkodó irányzattá. A roma célcsoport mellett egyre nagyobb hangsúllyal jelenik meg a „hátrányos helyzet” fogalma, amely az általános szegénységellenesség felé indítja el a politikai gondolkodást:

2.1. Oktatás

- A Biztos Kezdet Program keretében legalább öt programot kell indítani a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben, településeken élő, iskoláskor előtti, kiemel-

ten 0–5 éves korú gyermekek és családjaik támogatására, a deprivációs ciklus megtörésére és a korai képességfejlesztés megvalósítására.

- Az általános iskola felső tagozatán rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermekek számára meg kell teremteni az ingyenes étkeztetést.
- A felsőoktatásban tanuló roma fiatalok tanulmányi sikerességének fenntartására, erősítésére, valamint választott szakterületük magas szintű elsajátításának támogatására négy „láthatatlan kollégiumot” kell működtetni.
- A roma és halmozottan hátrányos helyzetű általános iskolai tanulók tanulmányi sikerességének támogatása céljából legalább ötven tanoda működését kell támogatni.

2.2. Foglalkoztatás, vállalkozásfejlesztés

- Szakmai és szakmai jellegű képzéssel egybekötött közmunkaprogramokat kell indítani a hátrányos helyzetű tartós munkanélküliek elsődleges munkaerőpiacra való reintegrációjára.

2.3. Lakhatás, területfejlesztés

- A szegregálódott, infrastruktúra nélküli városi lakótelepek, településrészek lakásállományának és lakókörnyezetének rehabilitációjára, az ott élők foglalkoztatási és szociális integrációjának elősegítésére programot kell indítani.

2.4. Egészségügy

- Legalább húsz – a leghátrányosabb helyzetű kistérségek valamelyikében lévő – település és legalább kétezer hátrányos helyzetű személy bevonásával programokat kell indítani a népegészségügyi (emlő- és méhnyakrák)szűréseken való részvétel ösztönzésére, mobil szűrőállomások igénybevitelére, különös tekintettel a szegregált lakókörnyezetben élőkre.

2.5. Az egyenlő bánásmód elve érvényesülésének elősegítése, antidiszkrimináció

- Biztosítani kell a roma civil szervezetek által létrehozott jogvédő, konfliktuskezelő és válságkezelő irodák antidiszkriminációs tevékenységének támogatását.

2.6. Kultúra, média, sport

2011-ben gyakorlatilag a 2007-ben megfogalmazott célok „finomítására”, a jelenleg is látható intézkedések megfogalmazására kerül sor:

3.1. Gyermekjólét

- Biztos Kezdet Gyerekházakat kell létrehozni, legalább a leghátrányosabb helyzetű kistérségek kétharmadában.

- Bővíteni kell a rászoruló gyermekek közül ingyenes iskolai étkeztetésben részesülők körét.

3.2. Oktatás-nevelés

- A lemorzsolódás megakadályozása és a lemorzsolódott tanulók oktatási rendszerbe való visszavezetése érdekében hatékony területi koordinációjuk mellett meg kell erősíteni az iskolai és iskolán kívüli támogató szolgáltatásokat (Tanoda és Második Esély típusú programok).
- A hátrányos helyzetű, köztük roma fiatalok iskolai sikerességét előmozdító ösztöndíjprogramokat kell működtetni.
- A felsőoktatásban tanuló roma fiatalok tehetséggondozása, tanulmányi sikerességének biztosítása érdekében roma szakkollégiumi hálózatot kell létrehozni.

3.3. Foglalkoztatás

- Szakmai képzettséggel egybekötött közmunkaprogramokat kell indítani a tartósan munkanélküliek, köztük a romák munkaerőpiaci integrációja érdekében.

3.4. Egészségügy

- A hátrányos helyzetű társadalmi csoportok egészségvédelme érdekében célzott megelőzési és szűrőprogramokat, tájékoztató kampányokat kell biztosítani.
- Biztosítani kell százötvenezer roma ember szervezett lakossági szűrővizsgálaton való részvételét, valamint az egészséges életvitelhez szükséges folyamatos tanácsadásban részesítését.

3.5. Lakhatás

- Programokat kell indítani a szegregálódott, alacsony infrastruktúrájú városi lakótelepek, településrészek lakásállományának és lakókörnyezetének rehabilitációjára, valamint az ott élők foglalkoztatási és társadalmi integrációjának elősegítésére.

3.6. Bevonás, szemléletformálás, a diszkriminációs jelenségek elleni küzdelem

- A cigány kisebbségi önkormányzatok számára képzéseket kell biztosítani a felzárkózási programokban való sikeres és eredményes részvétel érdekében.

A bemutatott fejlődési folyamat alapján úgy tűnik, hogy a két évtizedes szakmai vita eldőlt: a kormányzat nem célzott romaprogramot képzelt el, hanem „felzárkóztató” jellegű szociálpolitikai programot, amelynek egyik célcsoportját a szegénységgel leginkább sújtott roma közösségek tagjai jelentik.

KÖVETKEZTETÉSEK

Összegezve és az eredményeket keresve lassú folyamatnak vagyunk tanúi, és ez nem is lehet másképpen egy ilyen típusú társadalmi beavatkozás esetében. Jól látható, hogy 2007-ig gyakorlatilag az útkeresés zajlott, majd az általános szociálpolitikai irány mellett

Jól látható, hogy 2007-ig gyakorlatilag az útkeresés zajlott, majd az általános szociálpolitikai irány mellett döntött a magyar politikai elit.

döntött a magyar politikai elit. Az elmúlt másfél évtizedben már kétségkívül figyelemre méltó eredmények is megfigyelhetők. Ezek egyike az oktatás terén megjelenő szakkollégiumi rendszer és az általuk segített, a felsőoktatásban tanuló roma és nem roma, de hátrányos helyzetűnek tartott hallgatók jelentős száma, diplomaszerezése. Mindez előrevetítheti egy roma középosztály kialakulásának lehetőségét, feltéve, hogy a társadalmi folyamatok nem

a gyors asszimiláció irányába terelik ezeket az embereket. A felsőoktatásban kialakított rendszer fenntarthatósága pedig jelentős mértékben függ a közoktatás állapotától, az onnan kikerülő roma gyerekek minőségi tudásától, a rendszer biztosította esélyegyenlőség és társadalmi mobilitás működésétől. Ezen a területen azonban még nem látszanak a felsőoktatásban tapasztalható előrelépések.

A foglalkoztatás területén az elmúlt másfél évtizedben a közfoglalkoztatási formák domináltak a romák esetében, miként a piacképes tudással kevésbé rendelkező más emberek vonatkozásában is ez történt. A kérdés az, hogy a sok területen kialakult munkaerőhiány most át tudja-e terelni az elsődleges munkaerőpiacra az eddig állami segítséggel megélhetéshez jutó embereket. Ha igen, akkor jelentős előrelépés várható a foglalkozási célkitűzések tekintetében is. Mindez pedig hozzájárulhat a jobb lakáskörülményekhez, illetve a gettósodott térségek felszámolásához is, hiszen csak állandó jövedelemmel lehet elképzelni tartós társadalmi változást a szegények, így a romák esetében is.

Végjegyzet

1 A két megnevezést jelen írásban azonos értékkel, egymás szinonimájaként használjuk.

Felhasznált irodalom

- KÁLLAI ERNŐ (2014): Kormányzati romaprogramok a rendszerváltozás után, in ANTAL ISTVÁN – FRÁNYÓ-KELLER KATALIN (szerk.): *Melyik úton?*, Budapest, Jezsuita Roma Szakkollégium, 34–51.
- KEMÉNY ISTVÁN – JANKY BÉLA – LENGYEL GABRIELLA (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003*, Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- KÉZDI GÁBOR – KERTESI GÁBOR (2009): Általános iskolai szegregáció Magyarországon, *Közgazdasági Szemle*, 56. évfolyam, 2009. november, 959–1000.
- Nemzeti társadalmi felzárkózási stratégia – mélyszegénység, gyermekszegénység, romák – (2011–2020) helyzetelemzés*, http://www.dalit.hu/wp-content/uploads/2011/12/Strategia_1sz_melleklet_Helyzetelemzes.pdf (letöltve: 2022. 06. 10.).

Political programs for the Roma Roma communities in Hungary after the 1989–90 regime change

ABSTRACT

The study presents the post-1990 government programs created for the social integration of Roma communities after the regime change. What goals have led the government? Have they created a Roma program or social programs? What were the priorities? Are there any results? The study attempts to answer these questions.

KEYWORDS: gypsy, roma, integration, programs, politics

KÁLLAI ERNŐ | Társadalomkutató, aki tanult történelmet, szociológiát, politológiát, újságírást, jogot. 2008-ban PhD-fokozatot szerzett, 2017-ben habilitált. Az MTA Kisebbségkutató Intézetének alapító tagja. Egyetemi oktató különböző felsőoktatási intézményekben. Számos kutatási program tagja és vezetője.

KOMOLAFE CINDERELLA – LUKÁCS J. ÁGNES – SZABÓ TÜNDE
– PETHESNÉ DÁVID BEÁTA

A barátok szerepe a roma egyetemisták társadalmi mobilitásában és beilleszkedésében

ABSZTRAKT

Tanulmányunkban a roma szakkollégisták körében végzett vizsgálatunk alapján mutatjuk be a baráti kapcsolatok szerepét az iskolai mobilitásban. A felsőoktatásban alulreprezentált roma egyetemisták számtalan kihívással néznek szembe az akadémiai közegben, ugyanakkor ismeretes, hogy a baráti kötések nélkülözhetetlen erőforrást biztosítanak az egyetemi beilleszkedéshez. Tanulmányunk tárgya, hogy a modern társadalmakban egyre jelentősebb szerepet játszó baráti kötődések hogyan formálódnak a roma egyetemisták esetében. Az elemzésből kiderül, hogy a válaszadók baráti köre elsősorban nem az etnikum, hanem az iskolai végzettség alapján szerveződött. A roma szakkollégisták közeli barátainak jellemzői megegyeznek a nem roma származású szakkollégisták barátokra vonatkozó kapcsolathálózati sajátosságaival, azonban az első generációs egyetemisták kisebb arányban rendelkeznek magas iskolai végzettségű barátokkal.

KULCSSZAVAK: roma, első generációs egyetemista, barátok, kapcsolati tőke

A barátság számos diszciplína szempontjából elemezhető, definiálni mégis nehézkes. Ugyan a barátságdefiníciók javarészt egyetértenek bizonyos alapkritériumokban – minthogy a barátság hasonlóságon, egyenlőségen, kölcsönösségen és bizalmon alapul, a barátságsémákat erőteljesen meghatározza az egyén személyisége, szocializációja, kultúrája, valamint az adott társadalmi környezet is (Albert–Dávid, 2007; 2020). A közeli barátok a modern társadalmakban a családi kapcsolatok mellett egyre nagyobb szerepet kapnak az egyén jóllétének biztosításában (Albert et al., 2021). Egy ember baráti kapcsolatai – mivel alapvetően kölcsönösségen és egyenlő viszonyon alapulnak

– jellemzően hozzá hasonló társadalmi státuszú csoportból kerülnek ki, ami garantálja a hasonló értékrendet és érdeklődési kört is (Albert–Dávid, 2007; Allan, 2008; Policarpo, 2018). De mi történik, amikor az egyén kapcsolathálózata átrendeződik a társadalmi mobilitás során? Meg tudja-e őrizni a felfelé irányuló mobilitás közben az eredeti, alacsonyabb társadalmi státuszához kötődő baráti kapcsolatait? Képes-e kialakítani új, a magasabb társadalmi csoportból származó barátságokat?

A roma/cigány¹ egyetemisták – akiknek a többsége alacsony státuszú társadalmi közegből származó, első generációs egyetemista – gyakran találják magukat „két csoport közé szorulva”. A felsőoktatásban alulreprezentált, hátrányos helyzetű kisebbségi csoportból származó hallgatók rendszerint arról számolnak be, hogy eredeti közösségükkel kevésbé tudják megosztani egyetemi élményeiket és kihívásaikat, az egyetemen pedig egy számukra gyakran ismeretlen közegben kell fogódzókat találniuk (Lehmann, 2014; Lukács J. – Dávid, 2019). Ebben a helyzetben különösen fontos szerep jut az érzelmi biztonságot nyújtó úgynevezett erős kötéseknak, így a baráti kapcsolatoknak is.

Tanulmányunkban roma szakkollégisták körében végzett kutatásunk alapján mutatjuk be a baráti kapcsolatok szerepét a felfelé irányuló mobilitás során.

ROMA EGYETEMISTÁK/DIPLOMÁSOK KAPCSOLATI TÖKÉJE

A romák körében végzett kapcsolathálózati elemzések rendszerint homogén, de általában erősebb családi kapcsolatokról, több barátról, kiterjedtebb kapcsolathálózatról számolnak be a többségi társadalomhoz képest (Albert–Dávid, 2006; Messing, 2006). A legújabb kutatások alapján azonban elmondhatjuk, hogy a romák mára elvesztették ezt a kapcsolathálózati előnyt: baráti körük zsugorodott, etnikailag még inkább homogénné vált, bizalmas kapcsolataikban lecsökkent a rokonok aránya, és egyre nagyobb társas izoláció jellemzi őket (Husztai, 2019; Husztai–Ember, 2019; Dávid et al., 2020).

A tradicionális roma közösségeket korábban jellemző kapcsolathálózati gazdagság a felsőfokú végzettségű romák körében még kevésbé érvényesül. A társadalmi mobilitás nyomán bekövetkező kapcsolathálózati átrendeződés miatt kapcsolathálózatuk gyakran sérült, családi, rokoni kötéseik gyengék, baráti kapcsolataik nem működnek (Székelyi et al., 2005; Szabóné, 2012). Székelyi és munkatársai (2005) kutatása szerint a diplomával rendelkező romák baráti körét jellemzően alacsonyabb iskolai végzettségűek alkotják. Ez a fajta kapcsolathálózati deficit tulajdonképpen a „mobilitás áráként” is értelmezhető (Nyíró–Durst, 2018; Durst–Bereményi, 2021).

A stabil kapcsolathálózat ugyanakkor kulcsfontosságú a cigány fiatalok egyetemi és a roma diplomások társadalmi beilleszkedésében. Az, hogy a hátrányos helyzetű, valamely kisebbségi csoporthoz tartozó hallgatók milyen kapcsolatokra tudnak támaszkodni, és mennyire tudnak beilleszkedni az egyetemi, illetve a többségi társadalmi közegbe, meghatározza az egyetemi lemorzsolódást, a munkaerőpiaci sikerességet, de a pszichés jóllétet is (Strayhorn, 2012; Stebleton et al., 2014). A kutatások alapján a boldoguláshoz egyaránt szükségesek az erős családi és baráti kötések, valamint az egyetemi közeghez,

a többségi társadalomhoz fűződő kapcsolatok (Lukács J., 2018; Mishra, 2020). Mi több, a gyerekkorban nyitott, heterogén kapcsolathálózat egyenesen előfeltétele a társadalmi mobilitásnak (Székelyi et al., 2005). Az erős és gyenge kötések együttesen biztosítják a mobilitáshoz és beilleszkedéshez nélkülözhetetlen strukturális erőforrásokat, valamint a folyamatot támogató érzelmi stabilitást (Lukács J. – Dávid, 2019).

Lévén, hogy a romák számára jellemzően kevésbé elérhetőek a társadalmi mobilitáshoz szükséges, magasabb társadalmi státuszú csoportokhoz vezető gyenge kötések, esetükben sokkal jelentősebb szerepet játszanak az erős kötések. Számos esetben a többségi társadalmat reprezentáló nem roma barátokkal és pedagógusokkal való kapcsolat képezi a társadalmi mobilitáshoz szükséges erőforrást (Pusztai, 2004). Amíg a nem roma barátságok kialakulásának esélyét a települési, az iskolai és munkahelyi szegregáció hátráltatja, addig a továbbtanulás egyértelműen segíti (Neményi, 2012; Boda–Néray, 2015; Kisfalusi, 2016; Dávid et al., 2020). Összességében a heterogén, stabil baráti kör komoly erőforrást jelenthet a társadalmi mobilitás során (Székelyi et al., 2005; Mishra, 2020).

MÓDSZER

Tanulmányunkban a roma szakkollégisták baráti kapcsolatait mutatjuk be a gyerekkortól kezdve a szakkollégiumi, egyetemi évekig.

A Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézete 2011 és 2016 között vizsgálta a Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat öt szakkollégiumának roma és nem roma származású hallgatóit. A szakkollégiumok célja a roma fiatalok támogatása diplomájuk megszerzésében, amelyhez a lakhatáson kívül ösztöndíjjal és különböző kurzusokkal járulnak hozzá (Biczó, 2021). Kutatásunk a szakkollégisták értékrendjét, identitását, szubjektív jóllétét és kapcsolathálózatát mérte fel, ezek változásaira fókuszált. A felmérés során több módszert alkalmaztunk, a jelenlegi tanulmányban a hallgatókkal felvett strukturált életútinterjúk, valamint a kapcsolathálózatot feltáró kapcsolati naplók barátságokra vonatkozó eredményeire támaszkodunk.

A szakkollégistákkal az őszi szemeszterben vettünk fel strukturált életútinterjúkat. A felvett interjúk a legtöbb esetben körülbelül egy órát vettek igénybe. A gépelt interjúk kódolásához és elemzéséhez a MAXQDA 2020 tartalomelemző szoftvert alkalmaztuk (Kuckartz–Rädiker, 2019). Az interjúk olvasása során kódokat és alkódokat rendelünk a szövegrészekhez. Amikor valamilyen új kategóriát találtunk, újra átnéztük és ahol szükséges volt, átkódoltuk az interjúkat. A kódolási folyamat végeztével összefüggéseket kerestünk az egyes kategóriák között a barátság témakörén belül.

A hallgatók minden őszi szemeszterben egy héten keresztül vezették kapcsolati naplójukban, hogy kikkel, hol és milyen formában beszéltek (Dávid et al., 2017). A szakkollégisták a kapcsolati naplóba bejegyzett személyek szociodemográfiai jellemzőit, valamint a kapcsolat jellemzőit (például mióta ismerik egymást, milyen gyakran beszélnek) is rögzítették. A kapcsolati napló eredményeit IBM SPSS 27 szoftverrel elemeztük.

MINTA

A kutatásban a szakkollégiumokban 2011 és 2016 között aktív jogviszonnal rendelkező, önként vállalkozó szakkollégisták vettek részt. Az interjúk elemzésbe csak a roma szakkollégisták kerültek (N = 117). Kapcsolati naplót 124 roma szakkollégista vezetett, ők összesen 450 olyan személy nevét és jellemzőit jegyezték le naplójukba, akit közeli barátként² tartottak számon. Ebben a tanulmányban ezekre a barátokra koncentráltunk. A kapcsolati naplót szintén kitöltő 59 nem roma származású szakkollégistát és az általuk említett 226 közeli barátot kontrollcsoportként használtuk az elemzésben.

A roma származású szakkollégisták 53%-a nő, átlagéletkoruk 21,5 év volt (min. 16, max. 33, SD = 2,429). Többségük (62%) négy-öt fős háztartásból érkezett, és egy-két testvérük van (68%-uknak). A roma szakkollégisták 86%-a első generációs egyetemista, azaz szüleiknek nincs diplomájuk. Jellemzően ötezer főnél alacsonyabb népességű településekről származnak, csupán 14%-uk nőtt fel százezer főnél nagyobb lélekszámú településen. A roma és nem roma szakkollégisták a főbb szociodemográfiai jellemzők (nem, életkor, településtípus) tekintetében nem különböznek, kivéve, hogy a cigány hallgatók között szignifikánsan magasabb az első generációs egyetemisták aránya [86% vs. 66%, $X^2(1, N = 154) = 7,861, p = 0,005, V = 0,226$].

EREDMÉNYEK

Gyerekkori roma barátok, avagy a mobilitás ára

A válaszadók gyerekkori ismeretségei, baráti köre a továbbtanulással megváltozott a gimnázium, de legkésőbb az egyetemi évek során. Egy részük gyerekkorában inkább romákkal volt körülvéve, ők a gimnáziumi évek alatt vagy az egyetemi csoporttársak között több nem roma ismerősre, baráttra letek.

„Általános iskolában nagyon sok cigány barátom volt. Velük még tartom a kapcsolatot, de elég ritkán, mert ők is szétszéledtek az ország minden pontjára, és elég ritka, amikor beszélünk, néha telefonon, néha pedig interneten szoktunk, vagy például amikor vannak falunapok, akkor le szoktak jönni, és ott szoktunk találkozni. Viszont ez így folyamatosan változott. A középiskolában már nem volt olyan sok roma barátom” (huszonegy éves nő).

Több szakkollégistának a cigány barátai megfogyatkoztak az évek folyamán, ami mögött a roma társadalomra jellemző korai családalapítás is meghúzódik. A továbbtanuló roma nők más élethelyzetben vannak, mint cigány kortársaik nagy része, és ezért könnyebben felbomlanak a gyerekkori barátságai.

„Igazából a cigány lányok, akik velem egykorúak, ők már mind férjhez mentek, és családjuk van. Szóval még ha akarnám, sem lehetne” (huszonkét éves nő).

Ez alapján azt gondolhatjuk, hogy a továbbtanulás barátságokra vonatkozó ára nagyobb a roma nők, mint a férfiak esetében, azonban nem találtunk szignifikáns különbséget a roma szakkollégista nők és férfiak barátokra vonatkozó kapcsolathálózati jellemzői (van-e barátja, barátok száma, barátok szociodemográfiai jellemzői) között.

A másik ok, amely miatt a roma gyerekkori barátok háttérbe szorultak a szakkollégisták kapcsolataiban, az, hogy a továbbtanulás miatt más témák kezdtek el érdekelni őket, és már nem értették meg egymást.

„Hát sok barátommal megromlott otthon a kapcsolat, mert elkerültem távolra, meg valahogy furcsa volt, hogy engem érdekel sok minden, míg őket nem, és ebből kifolyólag se volt sokszor közös pont” (tizennyolc éves nő).

Nem roma gyerekkori barátok, avagy a mobilitás alapja

Akiknek már gyerekkorukban és az egyetemi éveik során is többségében nem roma barátai voltak, azok egy része azért nem barátkozott romákkal, mert nem érezte közējük tartozónak magát.

„Egyik barátom sem volt roma. Hát én, nem tudom, tehát én mindig magyar származásúakkal voltam, gyerekkoromban is ők voltak a legjobb barátaim mindig. Tehát nem voltam jó kapcsolatban a fajtársakkal, vagy nem tudom, hogy ezt hogy mondjam másképp. Nem tudom. Én egy kicsit olyan másnak éreztem magam, vagy nem találtam meg velük a közös hangot soha. Nem is próbáltam annyira keresni, jobban megértettem magam a barátokkal, mármint a nem cigány származású barátaimmal, és akkor így soha nem is volt olyan, akiről el tudnám mondani, hogy gyerekkori barátom volt, vagy még azt, hogy talán csak egy cimborám volt esetleg. És a mai napig is, hát most van egy-kettő olyan, akivel így beszélőviszonyban vagyok, vagy hogy úgymond jobban vagyunk, de hát még haveri kapcsolatnak sem nevezném. Tehát egy kicsit így elhúztam attól a közösségtől” (huszonegy éves férfi).

Azok, akik gyerekkorukban romaként nem roma közegeben mozogtak, a szakkollégiumban olyan romákat ismerhettek meg, akik hozzájuk hasonlóan magas iskolai végzettségűek.

„Igazából a szakkollégiumnak köszönhetően ez az arány változott. Korábban azért tényleg elmondható volt, hogy nagy százalékban nem romák voltak a barátaim, akikkel nemcsak haveri, hanem napi szintű kapcsolat volt, akár elmentünk velük szórakozni. Mára változott az, hogy már barátomnak is nevezhetem, vagyis több embert nevezhetek barátomnak, aki cigány” (húszéves férfi).

Az iskolai végzettség mint barátságot alakító tényező

A válaszadók baráti köre a továbbtanulással nem feltétlenül az etnikum, hanem inkább az iskolai végzettség alapján szerveződött. A következő idézet is erről tanúskodik.

„Nekem roma barátaim nem is voltak. Inkább csak ismerősök, akiket látásból ismertem, aztán beszéltem velük egy-két szót egy hónapban egyszer, vagy akár pár hónapig nem is láttuk egymást. De inkább magyarok voltak. Általános iskolában

is két lány volt, aki nagyon közel állt hozzám, és ők mai napig is, és ők is magyarok. Középiskolából is három lány, és ők is magyarok voltak, és most egyetemen is csak magyarok, akikkel vagyok. De cigányokat nem is ismerek, vagyis nem is láttam még cigányokat az egyetemen. Itt már, akik itt is vannak, ők orvosira járnak, csak másik épületbe. [...] Csak egyetemre járó barátaim

A válaszadók baráti köre a továbbtanulással nem feltétlenül az etnikum, hanem inkább az iskolai végzettség alapján szerveződött.

vannak. Evidens, hogy az egyetemen csak nem romák vannak. Viszont romákkal én nem nagyon találkozom, csak itt a kollégiumban és otthon a családommal. Úgyhogy a környezetemben például otthon nincs senki, csak egyetlenegy srác, aki főiskolára jár, és ő is roma” (tizenkilenc éves nő).

Azokon a helyeken, ahol a magasabb iskolai végzettségre törekvő romák egy része megfordult, kevés szintén cigány származású személy volt, és így baráti kapcsolataikban a nem romák domináltak. Ezt mutatja a következő idézet is, amelyben egy olyan szakkollégista beszél, aki a helyi iskola dominánsan roma osztálya helyett a nem roma többségű osztályba kerülhetett.

„Aztán amikor már általános iskolában felsős voltam, akkor már igazából magyar barátaim voltak, ha lehet így mondani, hogy magyar. Ez szerintem abból adódik, hogy amikor általános iskolába kerültem, ugye nálunk úgy volt, hogy a cigányok-magyarok külön osztályban. És nem akartak bevenni a magyar osztályba, ugye. És anya meg beszélt az igazgatóval, ha nem vesznek be a magyar osztályba, akkor át fogunk menni másik iskolába. A cigánytelepen, akik vannak, úgy velem egykorúak, ők bántottak, és nem akarta [az édesanyja], hogy egy osztályba kerüljek velük, mert akkor sok lett volna a konfliktus ugye. És hát akkor ugye, hát volt ismeretségünk, és akkor így sikerült beadnia anyának a magyar osztályba. És akkor így velük, igazából velük haladtam. Én úgy gondolom, hogy egyetemre is azért kerültem, mert az a példa volt előttem. Ugye hát ők mennek egyetemre, a gimnáziumba is. Végig jó tanuló voltam, általános iskolában is végig ötös voltam. Aztán gimiben is mindig négy egészes átlag fölött voltam, 4,2 és 4,5 között mozogtam, és hát ugye húztak fölfelé még jobban. És hogy láttam a példát

magam előtt, hogy gimnázium, aztán egyetem, nem tudom, mi, és akkor én is úgy gondoltam, hogy jobb lenne. Hát persze már kicsi koromban is úgy gondoltam, hogy én ide szeretnék jönni, csak akkor még orvos szerettem volna lenni. De hát csak úgy gondolom, hogy nagy hatással volt rám az, hogy engem anya akkor oda íratott, mert azt a példát láttam magam előtt. A velem egykorú lányoknak ott, a cigánytelepen már mindnek van gyereke, ilyen, hogy kettő-három, tehát tizenhat évesen kezdik, és nagyon örülök, hogy anya így döntött, hogy nem ad be abba. Nem az, hogy... tehát nincs problémám velük, csak így a sorsom jobb lett. Én úgy gondolom, hogy már jobb sorsom van” (húszéves nő).

Baráti kapcsolatok az egyetemen

A roma szakkollégisták 78%-a említett közeli barátot a kapcsolati naplójában. Kapcsolathálózatuk átlagosan 18%-át (min. 0, max. 93, SD = 19,882) tették ki a közeli barátok, ami azt jelenti, hogy az átlagosan 26 fős méretű kapcsolathálózatokban átlagosan 4,5 fő volt közeli barát (min. 0, max. 25, SD = 5,396).

A roma szakkollégisták közeli barátainak többsége (59%) nem roma származású. Figyelemre méltó, hogy a közeli barátok magas iskolai végzettségű körből kerülnek ki, 56%-uk legalább érettségivel rendelkező nem roma, 37%-uk legalább érettségivel rendelkező roma. A közeli barátok harmada (29%) szakkollégiumi társ, ami arra utal, hogy a szakkollégiumi közösség jelentős kapcsolati bázis a hallgatók számára. A közeli barátok csupán 6%-a gyerekkori ismeretség, 55%-ukat évek óta ismerik a roma szakkollégisták, a fennmaradó 39%-ot pedig néhány hónapja, hete – ez utóbbiak tehát az új, egyetemen szerzett barátságok. Barátaik 51%-ával legalább napi rendszerességgel beszélnek, és a kapcsolati naplóba jegyzett interakciók alapján jellemzően személyesen beszélnek (75% volt a személyes interakció).

A roma szakkollégisták közeli barátainak jellemzői nagyrészt megegyeznek a nem roma származású szakkollégisták kapcsolathálózati sajátosságaival, kivéve hogy a roma hallgatóknak szignifikánsan több barátjuk kerül ki a szakkollégiumból, mint a nem roma hallgatóknak [29 vs. 19%, $X^2(1, N = 667) = 8,463, p = 0,004, V = 0,113$], és gyakrabban beszélnek a barátaikkal [51 vs. 39% naponta, $X^2(2, N = 646) = 8,329, p = 0,016, V = 0,114$]. Az etnikai háttérnél meghatározóbb tényezőnek tűnik a barátságok vonatkozásában az, hogy a szakkollégista első generációs egyetemista-e, ugyanis az első generációs egyetemisták – etnikumtól függetlenül – kisebb arányban rendelkeznek magas iskolai végzettségű barátokkal. Amíg a közeli barátok etnikai háttere a szakkollégisták etnikumával mutat összefüggést [$F(3, N = 108) = 5,811, p = 0,001, \text{Eta}^2 = 0,139$],

Amíg a közeli barátok etnikai háttere a szakkollégisták etnikumával mutat összefüggést, addig a barátok iskolai végzettségét illetően meghatározóbb, hogy a szakkollégista első generációs egyetemista-e, vagy sem.

addig a barátok iskolai végzettségét illetően meghatározóbb, hogy a szakkollégista első generációs egyetemista-e, vagy sem [F (3, N = 41) = 2,721, p = 0,057, Eta² = 0,032] (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat: A szakkollégisták közeli barátainak megoszlása etnikum és iskolai végzettség szerint (saját szerkesztés)

	Roma származású közeli barátok aránya	Érettségizett közeli barátok aránya
Roma első generációs egyetemista	43%	94%
Nem roma első generációs egyetemista	14%	92%
Roma nem első generációs egyetemista	41%	98%
Nem roma nem első generációs egyetemista	22%	99%

Kiemelendő, hogy a gyerekkori barátok kapcsolathálózatban szereplő aránya nem különbözik sem a roma – nem roma, sem az első generációs – nem első generációs egyetemisták tekintetében. Ez arra utal, hogy a hallgatók ugyanolyan mértékben tudták megőrizni gyerekkori barátságait. Ugyan a roma származású hallgatók gyerekkori barátai jóval magasabb arányban romák [50 vs. 5%, X²(1, N = 46) = 11,697, p < 0,001, V = 0,504], iskolai végzettség szempontjából nincs statisztikailag mérhető különbség a roma – nem roma szakkollégisták, sem az első generációs – nem első generációs egyetemisták gyerekkori barátai között. Feltételezhetően, ha voltak is alacsonyabb iskolai végzettségű gyerekkori barátok a roma és első generációs egyetemista fiatalok kapcsolathálózatában, ezeket korábban, talán már a középiskolai évek alatt elvesztették.

A baráti kapcsolatokkal a párválasztás is összefüggést mutatott. Azoknak a hallgatóknak, akiknek roma származású párja volt, nagyobb arányban voltak roma barátaik [F (1, N = 62) = 9,485, p = 0,003, Eta² = 0,124], és ez a megfigyelés független volt a szakkollégisták etnikumától. Ugyan adataink alapján nem tudjuk megítélni, hogy a párválasztás hat-e a baráti kapcsolatok alakulására, vagy fordítva, mindenesetre a szakkollégistákkal felvett életútinterjúk arra utalnak, hogy az egyén gyerekkori szocializációja, az, hogy mennyire nevelkedik nem roma közegben, milyen kortársakkal érti meg magát legjobban, hatással van a párválasztásra is.

ÖSSZEGRZÉS

Tanulmányunkban roma szakkollégisták körében vizsgáltuk a baráti kapcsolatok szerepét a társadalmi mobilitás során. Számos kutatás szerint a társadalmi mobilitás folyamatában jelentős szerepet játszanak az érzelmi stabilitást biztosító baráti kötelékek és a heterogén kapcsolathálózat (Strayhorn, 2012; Stebleton et al., 2014; Székelyi et al., 2005).

Eredményeink alapján a gyerekkori barátok arányát és társadalmi háttérét illetően nem mutatható ki különbség sem a roma – nem roma, sem az első generációs – nem első generációs egyetemisták között. Az interjúk arra utalnak, hogy a szakkollégisták már korábban, a középiskolai évek alatt elvesztették alacsonyabb státuszú baráti kapcsolataikat, illetve valószínűsíthetően elsősorban azok a fiatalok tudtak továbbtanulni, akiknek már gyerekkorukban is heterogén kapcsolathálózatuk volt (Székelyi et al., 2005).

A megkérdezett első generációs egyetemisták baráti köre az iskolai tanulmányok során egyre inkább nem az etnikum, hanem az iskolai végzettség alapján szerveződik, ennek okai a megkérdezettek szerint az iskolai életút során megváltozott gondolkodásmódban, értékrendben és életmódban, azaz a kulturális tőke különbözőségében keresendő (Kuh–Love, 2000). Az iskolai életút kezdetén egy helyen lakó fiatalok eltávolodnak egymástól földrajzilag és az érdeklődésük szerint is, ezek a barátságok a továbbiakban már nem tarthatók fenn, feláldozódnak a társadalmi mobilitás oltárán (Nyíró–Durst, 2018; Durst–Bereményi, 2021). A hallgatók szükségszerűen az iskolai, kollégiumi közegükben találhatnak barátokra.

A roma és nem roma szakkollégisták közeli barátainak jellemzői sok tekintetben megegyeznek, ami némileg ellentmond a korábbi szakirodalmi tapasztalatoknak (Székelyi et al., 2005; Szabóné, 2012). Megjegyzendő, hogy a roma szakkollégistáknak több baráti kapcsolatuk van a szakkollégiumon belülről nem roma társaikhoz képest, a szakkollégiumi közösség tehát számukra fontosabb bázist képvisel (Lukács J. – Dávid, 2019).

A szakkollégisták etnikumánál meghatározóbbnak tűnik szüleik iskolai végzettsége. Az első generációs egyetemistáknak kisebb arányban vannak magas iskolai végzettségű barátaik – függetlenül attól, hogy roma vagy nem roma származásúak.

A szakkollégistákkal felvett életútinterjúk arra is utalnak, hogy az egyén gyerekkori szocializációja összefügg a későbbi párválasztással is (Van Zantvliet et al., 2015).

Végjegyzet

- 1 Tanulmányunkban a „roma” és „cigány” kifejezéseket egymás szinonimájaként használjuk, mindkettőn az összes hazai cigány csoportot értve.
- 2 A kapcsolati naplóban a kapcsolat típusát illetően több lehetőség közül választhattak a hallgatók, illetve „egyéb” kategóriában saját maguk is definiálhatták a kapcsolatot. A „közeli barát” mellett szerepelt a „haver” is, de utóbbiakat nem vontuk be az elemzésbe.

Ábrajegyzék

1. táblázat: A szakkollégisták közeli barátainak megoszlása etnikum és iskolai végzettség szerint. Saját szerkesztés.

Felhasznált irodalom

- ALBERT FRUZZSINA – DÁVID BEÁTA (2006): A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben, in KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY – VUKOVICH GABRIELLA (szerk.): *Társadalmi riport 2006*, Budapest, TÁRKI, 351–369.
- ALBERT FRUZZSINA – DÁVID BEÁTA (2007): *Embert barátjáról – A barátság szociológiája*, Budapest, Századvég.
- ALBERT FRUZZSINA – DÁVID BEÁTA (2020): Bevezető gondolatok a Barátság a társadalomban című tematikus blokkhoz, *Socio.hu*, 10. évfolyam, 2020/3., 1–2.
- ALBERT FRUZZSINA – DÁVID BEÁTA – TÓTH GERGELY (2020): Hány barátja van Önnek? A barátok számának alakulása három évtized alatt (1986–2018), *Socio.hu*, 10. évfolyam, 2020/3., 3–30.
- ALLAN, GRAHAM (2008): Flexibility, friendship, and family, *Personal Relationships*, 15. évfolyam, 2008/1., 1–16.
- BICZÓ, GÁBOR (2021): Roma Colleges for Advanced Studies Network in Hungary, *Különleges Bánásmód*, 7. évfolyam, 2021/1., 7–15.
- BODA ZSÓFIA – NÉRAY BÁLINT (2015): Inter-Ethnic Friendship and Negative Ties in Secondary School, *Social Networks*, 43. évfolyam, 2015. október, 57–72.
- DÁVID BEÁTA – KOMOLAFE CINDERELLA – LUKÁCS J. ÁGNES – SCHUTZMANN RÉKA – TÓTH GERGELY (2020): Hol vannak a testvérek? A roma barátságok alakulása 2004-ben és 2019-ben, *Socio.hu*, 10. évfolyam, 2020/3., 70–93.
- DÁVID BEÁTA – LUKÁCS ÁGNES – HUSZTI ÉVA – BARNA ILDIKÓ (2017): Kapcsolati napló – pluszok és mínuszok – Új módszer az egocentrikus kapcsolathálózat kutatásában, in KOVÁCH IMRE (szerk.): *Társadalmi integráció – Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*, Budapest, MTA–Belvedere, 331–358.

- DURST JUDIT – BEREMÉNYI ÁBEL (2021): “I felt I arrived home”: The minority trajectory of mobility for first-in-family Hungarian Roma Graduates, in MENDES, MARIA MANUELA – MAGANO, OLGA – TOMA, STEFÁNIA (szerk.): *Social and Economic Vulnerability of Roma People*, Cham, Springer, 229–249.
- HUSZTI ÉVA (2019): Telepi kapcsolatok, *Acta Medicinæ et Sociologica*, 10. évfolyam, 2019/29., 115–130.
- HUSZTI ÉVA – EMBER ZSOLT (2019): Társas kapcsolatok és mentális egészség szegregált településrészekben, *Egészségfejlesztés*, 60. évfolyam, 2019/5., 36–45.
- KISFALUSI DOROTTYA (2016): The quality of inter- and intra-ethnic friendships among Roma and non-Roma students in Hungary, *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 7. évfolyam, 2016/1., 3–26.
- KUCKARTZ, UDO – RÄDIKER, STEFAN (2019): *Analyzing Qualitative Data with MAXQDA*, Cham, Springer.
- KUH, GEORGE D. – LOVE, PATRICK G. (2000): A cultural perspective on student departure, in BRAXTON, JOHN M. (szerk.): *Reworking the Student Departure Puzzle*, Nashville, Vanderbilt University Press, 196–212.
- LEHMANN, WOLFGANG (2014): Habitus transformation and hidden injuries: Successful working-class university students, *Sociology of Education*, 87. évfolyam, 2014/1., 1–15.
- LUKÁCS J. ÁGNES (2018): *Roma egyetemisták beilleszkedési mintázatai kapcsolathálózati megközelítésben*, Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola, Egyének és közösségek erőforrásainak szociológiai és mentálhigiénés megközelítése.
- LUKÁCS J. ÁGNES – DÁVID BEÁTA (2019): Roma undergraduates’ personal network in the process of college transition. A social capital approach, *Research in Higher Education*, 60. évfolyam, 2019/4., 64–82.
- MESSING VERA (2006): Lyukakból szőtt háló: Háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében, *Szociológiai Szemle*, 16. évfolyam, 2006/2., 37–54.
- MISHRA, SHWETA (2020): Social networks, social capital, social support and academic success in higher education: A systematic review with a special focus on ‘underrepresented’ students, *Educational Research Review*, 29. évfolyam, 2020. február, 100307.
- NEMÉNYI MÁRIA (2012): Interetnikus kapcsolatok hatása az identitásra, *Szociológiai Szemle*, 22. évfolyam, 2012/2., 27–53.
- NYÍRŐ, ZSANNA – DURST, JUDIT (2018): Soul work and giving back: Ethnic support groups and the hidden costs of social mobility. Lessons from Hungarian Roma Graduates, *Intersections EEJSP*, 4. évfolyam, 2018/1., 88–108.
- POLICARPO, VERONICA (2018): The power(s) of friendship. Affects and inequalities between friends, in JUVONEN, TUULA – KOLEHMAINEN, MARJO (szerk.): *Affective Inequalities in Intimate Relationships*, London –New York, Routledge, 186–200.

- PUSZTAI GABRIELLA (2004): Kapcsolat a jövő felé. Közösségi erőforrások szerepe roma/cigány diplomások iskolai pályafutásának alakulásában, *Valóság*, 48. évfolyam, 2004/5., 69–84.
- STEBLETON, MICHAEL J. – SORIA, KRISTA M. – HUESMAN, RONALD L. (2014): First generation students' sense of belonging, mental health, and use of counseling services at public research universities, *Journal of College Counseling*, 18. évfolyam, 2014/1., 6–20.
- STRAYHORN, TERRELL L. (2012): *College Students' Sense of Belonging: A Key to Educational Success for all Students*, New York, Routledge.
- SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT (2012): *A magyarországi roma/cigány értelmiség histográfiája, helyzete, mentális állapota*, Budapest, Gondolat.
- SZÉKELYI MÁRIA – ÖRKÉNY ANTAL – CSEPELI GYÖRGY – BARNA ILDIKÓ (2005): *A siker fénytörései*, Budapest, Sík Kiadó.
- VAN ZANTVLIET, PASCALE I. – KALMIJN, MATTHIJS – VERBAKEL, ELLEN (2015): Early partner choices of immigrants: The effect of preferences, opportunities and parents on dating a native, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41. évfolyam, 2015/5., 772–794.

The role of friends in the social mobility and integration of Roma students

ABSTRACT

In our study, we present the role of friendly relationships in school mobility based on our study among Roma students. Roma students are under-represented in higher education, face a number of challenges in the academic environment, but it is well known that friendships provide an indispensable resource for university integration. The subject of our study is how friendships, which play an increasingly important role in modern societies, are formed in the case of Roma university students. The analysis shows that the circle of friends of the respondents was not primarily organized on the basis of ethnicity, but on the basis of educational attainment. The characteristics of close friends of Roma students are similar to the networking characteristics of non-Roma students, but a lower proportion of first-generation students have friends with a high level of education.

KEYWORDS: Roma, first generation student, friends, network capital

KOMOLAFE CINDERELLA | Szociológus és diplomás ápoló, a Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola hallgatója. Kutatási érdeklődése kiterjed az interetnikus kapcsolatok, illetve a család- és egészségpszociológia területeire.

DR. LUKÁCS J. ÁGNES | Szociológus, a Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar Társadalomtudományi Tanszékének oktatója. Kutatási érdeklődése a kapcsolathálózat-elemzéshez, valamint az egészség tudományok és társadalomtudományok határterületeihez kapcsolódik.

SZABÓ TÜNDE | Szociológus, a Semmelweis Egyetem Egészségügy Közszolgálati Kar Mentálhigiéne Intézetének oktatója, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola PhD-hallgatója, egyetemi tanársegéd. Kutatási területe: iskolai egyenlőtlenségek, mobilitás és etnikai identitás.

PROF. DR. PETHESNÉ DÁVID BEÁTA

Szociológus, egyetemi tanár, a Semmelweis Egyetem Egészségügyi Közszolgálati Kar dékán-helyettese, a Mentálhigiéne Intézet igazgatója. Kutatási területe: kapcsolathálózat-elemzés, család- és egészségpszociológia.

**SZABÓ TÜNDE – LUKÁCS J. ÁGNES – KOMOLAFE CINDERELLA
– PETHESNÉ DÁVID BEÁTA**

„Nekem hát csak ez az egy kis szűk út van, és azt hogy adhatnám már fel? Sehogy.”

Roma egyetemisták jövőképe

ABSZTRAKT

Roma szakkollégisták körében végzett (2011–2016) vizsgálatunk alapján tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy milyen tényezők alakítják a roma első generációs egyetemi hallgatók jövőképét és továbbtanulási motivációit. Tematizálódik-e etnikai identitásuk az elképzelt távoli jövőben, hogyan képzelik el a jövőjüket a család–karrier kontinuumon, és milyen szerepvállalást tűznek ki maguk elé a roma népesség társadalmi felzárkóztatásában?

Az eredmények rámutatnak, hogy a – diszkrimináció és relatív depriváció ellenére – reziliens hallgatók tudnak belsővé tett célokat kitűzni. Tanulmányi kötelezettségeiket eszköznek tekintik, fenntartják tanulási motivációjukat, ami társadalmi mobilitásuk záloga. A szakkollégisták céljaiban és jövőképében az első helyen szerepel a munka, a sikeres szakmai életút (az önfejlődés, karrier) és a család. Elsősorban szakemberként szeretnének érvényesülni, „példát mutatni”.

KULCSSZAVAK: roma, első generációs egyetemista, reziliencia, jövőorientáció

Számos kutatás foglalkozik hátrányos helyzetű, kisebbségi csoporthoz tartozó egyetemisták jövőképével többféleképpen konceptualizálva a jelenséget. Piaget–Inhelder (2004) megközelítésében a jövőorientáció (*future orientation*) kognitív séma, amely oksági kapcsolatok alapján rendeződik. Husman–Shell (2008) szerzőpáros szerint olyan sokdimenziós fogalom, amely a jövővel kapcsolatos elképzeléseket és attitűdöket foglal magában. A jövőről való gondolkozást, a jövőorientációt a szociálpszichológia olyan személyiségvonásként írja le, amely összekapcsolódik a teljesítménnyel, a rezilienciával, ugyanis a stabil jövőkép segíti a tervezést (Seginer, 2009). A jövőre írá-

nyuló kilátások (*future time perspectives*) (Jámbori, 2007) a közvetlen és a távoli jövőre vonatkoznak, s hordozzák a múlt és a jelen hatásait. A jövőre vonatkozóan az élet-események mellett (*Prospective Life Course*) megjelennek az egzisztenciális kategóriák is (Seginer, 2003).

A jövőbeli célok tekintetében megkülönböztethetők intrinzik és extrinzik célok (Vansteenkiste et al., 2004). Amíg az intrinzik célokat az egyén tűzi ki maga elé, és ezek az önfejlesztést helyezik fókuszba (például kompetenciafejlesztés), addig az extrinzik célokat a környezet jelöli ki az egyén számára, és ezek külső jutalmakat ígérnek (például anyagi jólétet). Az intrinzik célok kitűzése növeli a teljesítményt, és hatékonyabban csökkenti az iskolai lemorzsolódást az extrinzik célokhoz képest.

Azok a hallgatók, akik képesek hosszú távú terveket megfogalmazni, sokkal motiváltabbak a jelenben (Andriessen et al., 2006; Hong et al., 2020). Az egyén időbeli perspektívája, különösen jövőorientációja kulcsfontosságú a célok szerinti elköteleződésben és a célorientáltság fenntartásában (Brown–Jones, 2004). Az intenzívebb jövőorientációjú fiatalok tanulási céljaikat közelebbinek érzik, emiatt motiváltabbak is az elérésükben, ami tanulmányi eredményeikben is megmutatkozik. Ezek a hallgatók képesek a tanulási, egyetemi kötelezettségekre eszközként tekinteni céljaik eléréséhez (Brown–Jones, 2004). Az erőteljesebb jövőorientáció, valamint a jövővel kapcsolatos pozitív attitűd egyúttal lehetővé teszi, hogy a hallgatók jobban feltérképezzék lehetőségeiket (Seginer, 2009). Ugyanígy a jövőre irányuló kilátások nagyobb tudatosságot feltételeznek a jelenben, és realiztikusabb előre tervezést (Zimbardo–Boyd, 1999).

A hátrányos helyzetű, valamely kisebbséghez tartozó fiatalok esetében a továbbtanulás a társadalmi mobilitás talán legkézenfekvőbb útja (Kende–Illés, 2011). Ugyanakkor a továbbtanulási aspirációkat a diszkrimináció gyakran aláássa (Brown–Jones, 2004; Andriessen et al., 2006). Ezek a hallgatók sokszor úgy érzik, hogy a többségi társadalom blokkolja társadalmi mobilitásukat, azaz továbbtanulási terveiket és munkaerőpiaci sikerességüket. A relatív depriváció miatt a hátrányos helyzetű fiatalok jövőorientációja általában gyengébb, jövőre vonatkozó terveik pedig legtöbbször egyáltalán nem nagy ívűek, és nem feltétlenül teljesítményorientáltak (Andriessen et al., 2006; Kende–Illés, 2011). Mindemellert a felfelé irányuló mobilitásnak „ára” is van, ugyanis a kibocsátó és befogadó közeg érték- és normarendszerének különbözősége minden esetben feszültséget szül, amellyel az egyénnek meg kell birkóznia (Friedman, 2014; Naudet, 2018; Durst–Bereményi, 2021). A hátrányos helyzetű, valamely kisebbséghez tartozó fiatalok esetében a továbbtanulás sok esetben együtt jár a családjukhoz, kibocsátó közösségükhöz fűződő kapcsolatok lazulásával (Lukács J. – Dávid, 2019). Ez azt jelenti, hogy a továbbtanulással, társadalmi mobilitással, sikerrel kapcsolatos aspirációik egyúttal a közösségükhöz fűződő viszonyaik, kulturális értékeik veszteségét is magukban hordozhatják.

Azok a hallgatók, akik úrrá lesznek ezeken a nehézségeken, és fenn tudják tartani tanulási motivációjukat, reziliensnek tekinthetők (Brown–Jones, 2004). Reziliencián a legtöbb kutató azt érti, hogy az egyén az őt ért stresszhelyzetben rugalmas, a nehézségekkel

szemben ellenálló. Az ilyen hallgató a krízisek vagy hátráltató körülmények ellenére is jól teljesít, megfelelően funkcionál (Danis–Kalmár, 2020; Cicchetti, 2006; Masten–Tellegen, 2012; Luthar et al., 2015). A reziliencia komplex jelenség, az egyén genetikai örökségének, gén–környezet interakcióknak, az életút során szerzett pozitív és negatív tapasztalatoknak, társas helyzeteknek, az egyén közösségeiben érvényesülő hatásoknak és a tágabb társadalmi és kulturális környezetnek a kölcsönhatásából ered. Általánosságban elmondható, hogy minél több kockázati tényezőnek (például kedvezőtlen gyerekkori tapasztalatok, szegénység, elhanyagolás, valamilyen trauma) van kitéve az egyén, annál inkább a külső erőforrások, a támogató környezet az, ami segítheti reziliens viselkedését (Ungar et al., 2013; Danis–Kalmár, 2020). Ugyanis a reziliens viselkedés bizonyos fokig fejleszthető, tanulható, az egyént érő különböző élmények hatással lehetnek az alakulására. Az egyetemista romák reziliens viselkedését elősegíthetik a szoros, támogató családi és baráti kapcsolatok, az ismerősök példája, a tanárok motiválóereje és segítő szándéka (Ceglédi, 2012; Varga, 2015; Hüse–Ceglédi, 2018). A baráti kötések fontos erőforrást biztosítanak az egyetemi beilleszkedéshez, a „jólléthez” és a boldogsághoz (Dávid et al., 2018; Lukács J. – Dávid, 2019). A támogató személyeken kívül egy-egy közösség, egyházi vagy civil szerveződés is hatást gyakorolhat a roma egyetemisták előmenetelére és ellenálló képességük javítására (Forray, 2016).

Fontos rögzíteni, hogy a hallgatók jövőorientációja fejleszthető, és pozitívan hat a tanulási motivációra is. Ennek előmozdításában a tanárok, a szülők és a barátok pozitív támogatásának, valamint az iskolai klímának kulcsfontosságú szerep jut (Brown–Jones, 2004; Lindstrom Johnson et al., 2016; Hong et al., 2020).

AZ ELEMZÉS CÉLJAI

Tanulmányunkban a roma/cigány¹ szakkollégisták jövőről való gondolkodását mutatjuk be a velük készített strukturált életútinterjúk és kérdőívek segítségével. Azokra a kérdésekre keressük a választ, hogy *milyen tényezők motiválják a roma/cigány fiatalokat a továbbtanulásban, milyen tényezők alakítják a roma egyetemisták jövőképét, hogyan képzelelik el a jövőjüket a család–karrier kontinuumon, mennyire szeretnének szerepet vállalni a roma népesség társadalmi felzárkóztatásában, és végül hogyan jelenik meg jövőképükben az etnikai identitás.*

AZ ELJÁRÁS ÉS A MINTA BEMUTATÁSA

A Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézete 2011 és 2016 között négy adatfelvételi hullámban vizsgálta a Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat (KRSZH) öt szakkollégiumának hallgatóit. Kutatási célunk a diákok életében lezajló események, történések és változások nyomon követése volt a szakkollégiumban töltött éveik alatt. Jelen tanulmányban a kutatás során alkalmazott módszerek közül a hallgatókkal felvett strukturált életútinterjúk leiratait és a kérdőíves felmérés adatait használjuk. Az interjú kérdéssora múlt, jelen és jövő szakaszokban kérdezett rá az életútra, szerepeltek benne

a rövid és hosszú távú célok, valamint a jövőre vonatkozó tervek is. Az interjúk a szakkollégiumi lakóotthonokban készültek az interjúk terjedelme hatvan és százötven perc közötti, átlagosan száztíz perc.

Kérdőívet minden vizsgálati évben az őszi szemeszter elején vettünk fel a szakkollégistákkal. Az önkitöltős kérdőíveket nyomtatott formában osztottuk szét, és kitöltés után SPSS-adatbázisba rögzítettük. A roma fiatalok értékrendfejlődését a hazánkban többször felvett European Value Survey (EVS) kérdéssorának lekérdezésével vizsgáltuk (Tomka–Rosta, 2010; Török, 2014).

A négy adatfelvétel során összesen 186 szakkollégista vett részt az interjúk felmérésben, és töltött ki EVS-kérdőívet, közülük 117 roma származású, 69 nem roma származású. Az elemzésben csak a megkérdezett roma hallgatók interjúit és kérdőíves adatait dolgoztuk fel (N = 117) (1. táblázat).

1. táblázat: Az interjúalanyok szociodemográfiai jellemzői (saját szerkesztés)

	Kategória	Előfordulási gyakoriság (%) Átlag (SD, terjedelelem)
Nem (N = 117)	férfi	50 (42,7%)
	nő	67 (57,3%)
Életkor (átlag) (N = 117)		21 (SD: 2,239; terjedelelem: 18–32)
Településtípus (N = 117)	Budapest	3 (2,7%)
	megyei jogú város	20 (17,6%)
	város	26 (21,6%)
	község	68 (58,1%)
Szak (N = 117)	gazdasági, pénzügyi	15 (12,8%)
	szociális	22 (18,8%)
	egészségügyi	15 (12,8%)
	társadalomtudomány	8 (6,8%)
	jog	14 (12,0%)
	tanár, tanító	14 (12,0%)
	természettudomány	4 (3,4%)
	mérnök, informatikus	13 (11,1%)
	zenész	4 (7,7%)
	hitéleti	3 (2,6%)
Egy háztartásban élők száma (N = 92)		4,2 (SD: 1,58; terjedelelem: 1–9)

A hallgatók 57%-a nő, megkérdezésük idején 56%-uk 20 és 22 év közötti volt (átlag: 21,5 év, min. 18, max. 32, SD = 2,239,). A hallgatók közel 60%-a községből érkezett, 26%-uk városból, 20%-uk megyei jogú városból és 3% a fővárosból. A kutatásban részt vevő roma szakkollégisták különböző felsőoktatási intézményekben tanuló fiatalok, akik között nagy arányban voltak szociális munkás (18%), tanár (12%), jog (12%), egészségügyi (13%), pénzügyi és gazdasági (12%) szakos hallgatók.

A szakkollégisták 86%-a első generációs egyetemista, azaz szülei nem rendelkeznek diplomával. A hallgatók 13%-ának egyik szülője diplomás, és mindössze két hallgatónak diplomás mindkét szülője. A roma szakkollégisták körében magas a legfeljebb általános iskolát végzett szülők aránya, az apák közel fele, az anyák 60%-a nyolc osztályt vagy annál kevesebbet végzett. A szülők iskolai végzettségét tekintve nincs különbség lányok és fiúk között.

AZ ELEMZÉSI MÓDSZER BEMUTATÁSA

Az interjúk (N=117) szövegeinek elemzése az ATLASZ-TI 9 tartalomelemző program segítségével zajlott. Az interjúguide-ban külön kérdéscsoport foglalkozik a jövőre vonatkozó tervek és kitűzött célok témával (4.1. Milyennek látod most az esélyeidet a tanulmányok során, munkában, családban? 4.2. Mik a céljaid, terveid a közeljövőre vonatkozóan? 4.3. Hogyan látod 10/20 év múlva önmagad?). Az ezekre az interjúkérdésekre adott válaszok alkották az elemzés korpuszát. A tartalomelemzés segítségével az adatokból a kontextusukra vonatkozóan megismételhető és érvényes következtetéseket vonhatunk le azért, hogy kérdéseket teszünk fel a szövegeknek (Ittész et al., 2004). A jelen tanulmány fő kérdése az, hogy milyen jövőképmintázatok tárhatók fel

a hallgatók gondolkodásmódjában. A jövőképmintázatok feltárásához a tematikus elemzést alkalmaztuk. A tematikus elemzés során a hallgatók szövegmintáiból kvalitatív tartalomelemzési változókat hoztunk létre, azaz olyan témacsoportokat, amelyeknek tágabb szövegkörnyezet felelt meg. Előzetesen meghatároztuk, hogy milyen tartalmakat tekintünk relevánsnak a vizsgálandó téma szempontjából.

Tartalmilag a következő tizennégy szempont szerint vizsgáltunk: a jövő szempontjából döntő a diploma megszerzése; jó anyagi körülmények elérése; szakmai sikerek elérése; vezető pozíció elérése; családalapítás; gyerekek nevelése; külföldi tanulmányok; családtagok segítése; a romák segítése; továbbtanulás; a családi kapcsolatok megtartása; külföldi munka; nyelvvizsga megszerzése; a szakmai kompetenciák, hozzáértés fejlesztése.

A személyes beszélgetésekben a jobb élet reménye, a szegénységből való kitörni akarás tematizációk a legfontosabb motivációs tényezők a jövőre vonatkozó célok tekintetében.

EREDMÉNYEK

Motivációs tényezők a roma fiatalok továbbtanulásában

A megkérdezettek céljait és jövőképét azok az élmények határozzák meg, amelyeket otthonról hoztak. A személyes beszélgetésekben a jobb élet reménye, a szegénységből való kitörni akarás tematizációk a legfontosabb motivációs tényezők a jövőre vonatkozó célok tekintetében.

„Az motivál, hogy én nem akarok szegény lenni, vagy ha lesz egy családom, én nem akarom azt, hogy szegénységbe legyünk, vagy valami. És nekem hát csak ez az egy kis szűk út van, és azt hogy adhatnám már fel? Sehogy” (huszonegy éves nő).

„Úgyhogy, meg ugye engem legjobban a tanulás iránt a szegénység motivál, mert nagyon rossz, amikor elmész iskolába éhen, és éhen is mész haza” (huszonkét éves nő).

Az egzisztenciális aggodás és a tanulás szerepe folyamatosan együtt jár az elbeszélte élettörténetekben.

„Úgy gondolom, csak akkor lesz munkám, hogyha tanulok, akkor tarthatom el a családomat” (huszonhárom éves férfi).

A fiatalok közül sokan nehéz szociális helyzetből jönnek, többségük első generációs egyetemista, akinek nincs otthonról a felsőfokú tanulmányok elvégzéséhez szükséges szerepmintája.

„Mondom, nekem tanulni kell, nagyon, mert csak ez az egy kiutam van. És elkezdtem tanulni, és hiába csináltam mindent, nem volt sehogy se jó, csak kettőseket kaptam” (huszonkét éves férfi).

A „kitörési” vágy, mint motiváció, segít felülkerekedni a nehézségeken, ellenállónak lenni a stresszhelyzetekkel szemben, és az esetleges iskolai kudarcok ellenére jól teljesíteni.

„Meghallgattam, aztán néztem a tévét, láttam, hogy vannak cigány fiatalok, akik az egyetemen vannak, meg mit tudom én, egy vak cigány fiú, aki az egyetemen tanul. Hát, mondom, nekem is csak sikerül. Hát aztán kétszer nem sikerült, de nem adtam fel, harmadjára is beadtam, és akkor harmadjára sikerült” (huszonhárom éves nő).

Az egyetemisták jövőképét alakító tényezők

A jelenben gyökerező jövőorientáció a lehetőségek pontosabb felmérésével, tudatosabb megtervezésével és a célok könnyebb elérésével kecsegtet. A megkezdett képzés befejezése, illetve folytatása egy ilyen perspektíva, amely sorra megjelenik a szövegegységben az elérendő célok között.

„Hát először is az [a céлом], hogy akkor most kapjak egy oklevelet majd, aztán majd három év múlva, hogyha sikeresen végzek, akkor egy diplomát, és utána pedig dolgozzak” (huszonegy éves nő).

A szüleik nehéz helyzetéhez képest számukra egy jobb élet reménye csillant fel, ezért tekintenek egyetemi tanulmányaikra eszközként a céljaik eléréséhez, valamint mások megsegítésére, ami belső kényszerként gyakran jelenik meg a célok között.

„...hogya a gyerekeimnek boldog gyerekkora legyen, családomnak mindene meglegyen, tényleg.

Én egy ilyen nem nagy fényűzésre vágyom. Mondjuk tíz év múlva elképzelem magam egy átlagos, egy jobb lakásban, egy jó autóval, szép család. Ennyi. És tényleg olyan dolgokat csináljak, amiből meg is tudok élni, de tudom is segíteni vele a többieket. Talán nekem ez lenne a legjobb, hogyha olyan munkám lenne, ami egyben a hivatásom is. Tehát hogy ebben a cigányügyben tudnék elhelyezkedni valahol, szerintem az lenne nekem a legjobb” (huszonegy éves férfi).

Szakmai siker és család

Az EVS-kutatások egyik leggyakrabban használt kérdésblokkja az életet befolyásoló tényezők/körülmények fontosságára kérdez rá, arra, hogy a válaszadó szerint mennyire fontos a család, a munka, a barátok, a szabadidő, a vallás és a politika (1–4-es skálán, ahol 1 = egyáltalán nem fontos, 4 = nagyon fontos). A szakkollégisták véleménye a tényezők prioritása tekintetében mind a négy vizsgált évben egyforma: nagyon fontos és első helyen szerepel a család, az átlag 3,9 (négyfokú Likert-skálán); ez azt jelenti, hogy a megkérdezettek közül majdnem mindenki a 4-es értéket jelölte meg. A munka és a szabadidő fontosságáról alkotott vélemény átlaga 3,5 – 3,2, ami a két tényező kiemelt jelentőségét mutatja.

A felsőoktatásban részt vevő roma tanulók számára a munka kiemelkedően fontossá válik, ami a szakmai siker és a szakértővé válás témájában csúcsonosodik ki az interjúkban. Több interjúban megjelenik a szabadidő értelmes és hasznos eltöltése is.

„Tíz év múlva hát én mindenképpen szeretnék már munkát, és én mindenképpen ezen a jogi pályán szeretnék elhelyezkedni, de emellett nagyon szeretnék hobbit is, szóval hogy ne csak ez az egy, mert szerintem az túl merev lenne, hogyha

csak az lenne. És úgy gondolom, hogy ez szerintem érdekelni is fog engem. De hát mindenképpen huszonhat évesen már rendes munkám lesz, szóval ott már végzek a gyakorlatokkal is, és hát családot még nem tudom, hogy akkor szeretnék-e, de mindenképpen azért huszonnyolc éves korom felé azért már szeretnék gyerekeket. Úgyhogy ez ennyi, ami fontos” (tizennyolc éves nő).

Az interjúk elemzése a kérdőív eredményeit támasztja alá. A hallgatók életében az aktuális diploma megszerzése és a tanulás mellett a szakmai siker és a család fej fej mellett jelenik meg a legtöbb jövőorientáció-tematizációban. A legmagasabb említési számok: a diploma megszerzése 41, a család 30, a továbbtanulás 26 szövegegyeségekben szerepel.

„Hát, tíz év múlva egy sikeres muzsikussá, aki egy jó szimfonikus zenekarban dolgozik, van egy felesége, gyereke, egy anyagiakban biztos háttérrel, szerető családban, egészséggel. Tehát minden, ami így jó dolog. Biztos, hogy lesznek problémák, de biztos, hogy meg fog segíteni bennünket a Jóisten. Szerintem ez tíz év múlva. Biztos, hogy a szimfonikus zenekar felé fogok orientálódni, mert most nagyon szeretném. Ennyi” (húszéves férfi).

A megkérdezettek számára a karrier, a megélhetés, az elért életminőség megtartása egyaránt a legfontosabb célok között szerepel. Szakmájukban /szakemberként szeretnének érvényesülni, „példát mutatni”, és a karrierépítés férfiak és nők esetében is megjelenik.

„Sikeresen mindenféleképpen, tehát úgy gondolom, hogy azért ilyen tudással lehet elérni, és úgy látom magam, aki nem igazán aggódik annyit. Bár kutatási téren fel fognak gyűlni a munkák, meg kevés időm lesz így családra, mindenre, mert ez egy olyan szakma, de mindenféleképpen jobb életem lesz nekem is meg a családomnak is” (huszonhárom éves nő).

„Akkor már egy tapasztalt, jó szaktudással rendelkező férfi leszek, és akkor már egy – remélem, hogy – vezetői pozícióba kerülök, ahol én tudok úgy segíteni, ahogy az majd jó legyen a szegénységben élő társadalomnak” (huszonegy éves férfi).

„Sok tervem van. Közötte van a mesterképzés. De már saját cég alapítása is, a mesterképzéssel párhuzamosan. Igen. Esetleg egy multinacionális cégnél is dolgozni. Sok tervem van. Tíz év múlva én egy sikeres üzletembernek akarom látni magam” (huszonkét éves férfi).

Szerepvállalás a roma népesség társadalmi felzárkóztatásában

Az EVS-kérdőív adatai szerint a civilaktivitás-mutató (a Végez-e önkéntes munkát? kérdésre adott válasz) a szakkollégisták esetében kimagasló, még úgy is, hogy szakkollégiumi

specialitás az önkéntes munkában való részvétel ösztönzése. A négy vizsgált év során a hallgatók 66%-a végzett legalább egytípusú önkéntes munkát. A fiúk aktivitása magasabb e tekintetben: 74 versus 59,5%.

Az interjúkban személyes felelősségként jelenik meg a szerepvállalás a roma népesség érdekében. Az egyéni életútjuk során megtapasztalt támogatás egy tanár, rokon vagy barát részéről, esetenként családi vagy vallási közösségből, olyan külső erőforrás, amely lendületet adott céljaik eléréséhez, fokozta ellenálló képességüket, és az élmény hatására elköteleződtek mások segítségének irányában.

„Tényleg, szeretnék felelősséget vállalni ezért a cigány dologért, és esetleg foglalkozni a cigány gyerekekkel, mert nekem nagyon nagy szerencsém volt nevelőapukámmal, hogy ott volt mellettem, és én is azt látom, hogy ha valaki foglalkozna velük, sokkal könnyebben tudnak szocializálódni, megfogalmazni az érzéseiket, és akkor nem az lesz az első megoldás, hogy akkor megverem a másikat, hanem esetleg leülök vele, és megbeszélem vele, hogy próbálom megérteni a másikat. És nagyon hálás vagyok ezért a szakért, mert itt nagyon érdekes jellemfejlesztő dolgokban volt részem. Szóval jó volt ezt látni, hogy így is lehet tanítani a gyereket, meg ilyen lehetőségek is vannak, és én ezt szeretném továbbvinni” (húszéves nő).

A szakkollégisták körében a „segítés” célként való beépülése és a civil tevékenységek magas számú előfordulása (megtartása) a jövőben a szakkollégiumból való kikerülés után is nagyon fontos feladat. Az egyén hosszú távon sikeres integrációjának záloga lehet a támogató, erős közösség.

„Komolyan lennék valami olyan, aki vezető szerepet tölt be, és segíthet az embereknek. Nem kimondottan csak a cigányoknak, segítenék én másoknak is, akin látom, hogy van értelme. De azért valószínű, hogy jobban segítenék a cigányoknak meg más kisebbségeken, akikről tudom, hogy ki vannak közösítve. Tudnék mit csinálni, vannak terveim, hogy miket csinálnék, hogy a gyerekeknek segítsék” (húszéves nő).

„Persze nemcsak nekik, hanem mindenkinek, de romáknál fordul az elő elég sűrűn, hogy nagyon fiatalon vállalnak gyereket, és én mint leendő védőnő, nekem ebben nagyon nagy szerepem lesz, és szeretnék nekik ebben segíteni, hogy azért próbálják úgy nevelni a gyereket, hogy van értelme annak, hogy tanuljon és előretörjön” (huszonhárom éves nő).

Az etnikai identitás szerepe és helye a célok elérésében

Akadályozó tényezője lehet a mobilitási célok elérésének a többségi társadalom részéről kifejeződő előítélet. A diszkriminatív élményeik alááshatják a megkérdoztettek törekvé-

seit, az önbizalmukat. A diszkriminációs tapasztalat esetenként megerősítheti a saját csoporthoz tartozás élményét, ugyanakkor a diszkrimináció miatt sérült önértékelés esetén a pozitív önbemutató, a társadalmi kívánatoságnak való megfelelés, mint motiváció fokozottan jelentkezik.

„Ahogy mondtam, nagyon kevés helyen alkalmaznak romákat. Nem szívesen alkalmaznának engem szerintem. De a társadalom megítélése is fontos szerepet játszik abban, hogy hol fogok majd élni. Nem egy olyan társadalomban, ahol kínéznék az utcán, hanem egy olyanban, ahol mindenki egyenlőnek számít, tehát nem néznek rossz szemmel rám, hogyha sétálok az utcán vagy ülök a buszon. Ez is fontos, meg az, hogy legyen egy állásom, legyen egy munkahelyem” (tizennyolc éves férfi).

Az előítéletek ellenére vagy éppen azokra adott reakcióként a szakkollégisták úgy érzik, hogy saját életük alakulásának aktív szereplői, arra befolyásuk van. Az EVS azt is vizsgálta, mennyire érzik, hogy teljesen szabadon határozzák meg az életüket, vagy azt, hogy semmi befolyásuk sincs a sorsuk alakítására. Az *„Egyéni megítélés szerint mekkora befolyása van arra, hogy miként alakul az élete?”* kérdésre (1–10-es skálán, ahol 1 = semmi, 10 = nagyon nagy) a hallgatók 7,6 pontra értékelték saját befolyásukat az életük alakulására.

ÖSSZEGZÉS

A vizsgálatban részt vevő roma szakkollégisták céljait és jövőképét nagyban meghatározzák azok az élmények, amelyeket otthonról hoztak, életútjuk hordozza a múlt és a jelen hatását (Seginer, 2009). A jobb élet reménye, a szegénységből való kitörni akarás a leggyakoribb motivációs tényező számukra. Ez a kitörési motiváció segít felülkerekedni a nehézségeken, ellenállónak lenni a kudarcokkal szemben (Zimbardo–Boyd, 1999; Kende–Illés, 2011). Az előítéletek ellenére a szakkollégisták úgy érzik, hogy saját életük alakulásának aktív szereplői, arra befolyásuk van (Ungar et al., 2013; Danis–Kalmár, 2020). A szülei nehéz helyzetéhez képest számukra egy jobb élet reménye csillant fel, ezért egyetemi tanulmányaikra eszközként tekintenek a céljaik eléréséhez (Brown–Jones, 2004). Mások segítése belső késztetésként él bennük korábban átélt pozitív élményeikből fakadóan: megtapasztalták, hogy a siker záloga a támogató, erős közösség, amelynek kialakításában nekik is szerepük lehet (Forray, 2016; Lukács J. – Dávid, 2019; Hong et al., 2020). Ez a társadalmi felelősségvállalás egyfajta „törlesztésként” is interpretálható a cigány/roma közösség felé a felfelé irányuló mobilitásért cserébe (Naudet, 2018). Az életút-elbeszélés szituatív mozzanataiban tetten érhető, ahogyan a hallgatók a társas lét kritikus mozzanataira reflektálnak, a társakhoz való sikeres kapcsolódás az egyéni sikerességük záloga (Máté, 2015; Dávid et al., 2018).

A szakkollégisták céljaiban és jövőképében az első helyen szerepel a munka, a sikeres szakmai életút (az önfejlődés, karrier) és a család. Szakemberként szeretnének érvényesülni és „példát mutatni”.

A narratívák kiemelik, hogy interjúalanyaink többsége optimista a jövőt illetően, annak ellenére, hogy az interjú más részeiben tematizálódik, hogy születési környezetüktől nagyon eltérő társadalmi közeg elvárásainak kell megfelelniük. A felfelé irányuló társadalmi mobilitás nem lineáris, progresszív folyamat, sok esetben számtalan „rejtett költséget” foglal magában (Friedman, 2014; Naudet, 2018; Durst et al., 2016; Durst–Bereményi, 2021). A roma fiatalok sikerességre törekvése ebben az értelemben nem feszültségmentes, hiszen a továbbtanulás gyakran együtt jár a családi, cigány/roma közösségi szálak gyengülésével. A rövid és hosszú távú célok rendszerezésében, a motiváció fenntartásában, valamint a társadalmi mobilitással járó mentális költségek mérséklésében kulcsfontosságú szerep juthat a hasonló helyzetben lévő fiatalokból verbuválódó kisközösségeknek, így a roma szakkollégiumoknak is (Lukács J. et al., 2022). Ezek a közösségek stabilitást jelenthetnek a kibocsátó és a befogadó csoport közötti egyensúlyozásban.

Végjegyzet

1 Tanulmányunkban a „roma” és „cigány” kifejezéseket egymás szinonimájaként használjuk, mindkettőn az összes hazai cigány csoportot értve.

Ábrajegyzék

1. táblázat: Az interjúalanyok szociodemográfiai jellemzői. Saját szerkesztés.

Felhasznált irodalom

- ANDRIESSEN, IRIS – PHALET, KAREN – LENS, WILLY (2006): Future goal setting, task motivation and learning of minority and non-minority students in Dutch schools, *The British Journal of Educational Psychology*, 76. évfolyam, 2006/4., 827–850.
- BROWN, WILLIAM T. – JONES, JAMES M. (2004): The substance of things hoped for – A study of the future orientation, minority status perceptions, academic engagement, and academic performance of black high school students, *Journal of Black Psychology*, 30. évfolyam, 2004/2., 248–273.
- CEGLÉDI TÍMEA (2012): Reziliens életutak, avagy a hátrányok ellenére sikeresen kibontakozó iskolai karrier, *Szociológiai Szemle*, 22. évfolyam, 2012/2., 85–110.
- CICCHETTI, DANTE (2006): Development and psychopathology, in CICCHETTI, DANTE – COHEN, DONALD J. (szerk.): *Developmental psychopathology*, New York, Wiley, 1–23.
- DANIS ILDIKÓ – KALMÁR MAGDA (2020): A fejlődési pszichopatológia alapjai – Kockázati és védőtényezők, sérülékenység és reziliencia a kora gyermekkorban, in DANIS ILDIKÓ – NÉMETH TÜNDE – PRÓNAY BEÁTA – GÓCZÁN-SZABÓ ILDIKÓ – HÉDERVÁRI-HELLER ÉVA (szerk.): *A kora gyermekkori lelki egészség támogatásának elmélete és gyakorlata I. – Fejlődéseméletek és empirikus eredmények*, Budapest, Semmelweis Egyetem EKK Mentálhigiéné Intézet, 108–136, https://semmelweis.hu/mental/files/2020/12/Kora-gyermekkori-lelki-egeszseg_I-kotet.pdf (letöltve: 2022. 04. 09.).
- DÁVID BEÁTA – SZABÓ TÜNDE – LUKÁCS J. ÁGNES (2018): Személyes kapcsolatok: a sikeres társadalmi beilleszkedés lehetséges erőforrásai a keresztény roma szakkollégisták körében – Részletek a 2011–2016 között készült utánkövetéses vizsgálat eredményeiből, in ANTAL ISTVÁN (szerk.): *A roma kisebbség integrációja Magyarországon = Integration der Roma-Minderheit in Ungarn*, Budaörs, Hanns Seidel Alapítvány, 130–147.
- DURST, JUDIT – BEREMÉNYI, BÁLINT ÁBEL (2021): “I felt I arrived home” – The minority trajectory of mobility for first-in-family Hungarian Roma Graduates, in MENDES,

- MARIA MANUELA – MAGANO, OLGA – TOMA, STEFÁNIA (szerk.): *Social and Economic Vulnerability of Roma People*, Cham, Springer, 229–249.
- DURST JUDIT – FEJŐS ANNA – NYÍRŐ ZSANNA (2016): „Másoknak ez munka, nekem szívügyem” – Az etnicitás szerepe a diplomás roma nők munka-család konstrukcióinak alakulásában, DoI: <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.2.198> (letöltve: 2022. 04. 09.).
- FORRAY R. KATALIN (2016): *Reziliencia a cigány, roma hallgatók körében*, https://www.researchgate.net/publication/298875703_Reziliencia_cigany_roma_hallgatok_koreben (letöltve: 2022. 04. 09.).
- FRIEDMAN, SAM (2014): The price of the ticket – Rethinking the experience of social mobility, *Sociology*, 48. évfolyam, 2014/2., 352–368.
- HONG, JUN SUNG – LEE, JUNGUP – THORNBERG, ROBERT – PEGUERO, ANTHONY A. – WASHINGTON, TYREASA – VOISIN, DEXTER R. (2020): Social-ecological pathways to school motivation and future orientation of African American adolescents in Chicago, *The Journal of Educational Research*, 113. évfolyam, 2020/5., 384–395.
- HUSMAN, JENEFER – SHELL, DUANE F. (2008): Beliefs and perceptions about the future – A measurement of future time perspective, *Learning and Individual Differences*, 18. évfolyam, 2008/2., 166–175.
- HÜSE LAJOS – CEGLÉDI TÍMEA (2018): „Érett dió is lehetek.” A megterhelő életesemények és a reziliencia hatása az iskolai pályafutásra, Nyíregyháza, Evangélikus Roma Szakkollégium.
- ITTZÉS ANDRÁS – EHMANN BEA – SZABÓ TÜNDE (2004): A tartalomelemzés alkalmazási lehetőségei a mentálhigiénés szemlélet összetevőinek feltárásában, *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 5. évfolyam, 2004/3., 227–243.
- JÁMBORI SZILVIA (2007): *Hogyan tervezik a serdülők a jövőjüket?*, Szeged, SZEK JGYTF Kiadó.
- KENDE ANNA – ILLÉS ANIKÓ (2011): Szegénység és kirekesztés – Hátrányos helyzetű gyerekek jelen- és jövőképe, *Esély*, 20. évfolyam, 2011/4., 72–92.
- LINDSTROM JOHNSON, SARAH – PAS, ELISE – BRADSHAW, CATHERINE P. (2016): Understanding the association between school climate and future orientation, *Youth Adolescence*, 45. évfolyam, 2016, 1575–1586.
- LUKÁCS J. ÁGNES – DÁVID BEÁTA (2019): Roma undergraduates’ personal network in the process of college transition – A social capital approach, *Research in Higher Education*, 60. évfolyam, 2019/4., 64–82.
- LUKÁCS, J. ÁGNES – SZABÓ TÜNDE – HUSZTI ÉVA – EMBER ZSOLT – PETHESNÉ DÁVID BEÁTA (2022): A roma szakkollégiumok szerepe a hallgatók mindennapjaiban, *Rendvédelem*, 11. évfolyam, 2022/1., 30–38.
- LUTHAR, SUNIYA S. – CROSSMAN, ELIZABETH J. – SMALL, PHILLIP J. (2015): Resilience and adversity, in LAMB, MICHAEL E. – LERNER, RICHARD M. (szerk.): *Handbook of Child Psychology and Developmental Science – Socioemotional Processes*, Chichester, John Wiley & Sons Inc., 247–286.

- MASTEN, ANN S. – TELLEGEN, AUKE (2012): Resilience in developmental psychopathology – Contributions of the project competence longitudinal study, *Development and Psychopathology*, 24. évfolyam, 2012/2., 345–361.
- MÁTÉ DEZSŐ (2015): Reziliens romák identitáskonstrukciói, *Erdélyi Társadalom*, 13. évfolyam, 2015/1., 43–55.
- NAUDET, JULES (2018): *Stepping into the Elite – Trajectories of Social Achievement in India, France and the United States*, Oxford University Press.
- PIAGET, JEAN – INHELDER, BÄRBEL (2004): *Gyermeklélektan*, Budapest, Osiris.
- SEGINER, RACHEL (2003): Adolescent future orientation – An integrated cultural and ecological perspective, *Online Readings in Psychology and Culture*, 6. évfolyam, 2003/1., <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1056> (letöltve: 2022. 04. 09.).
- SEGINER, RACHEL (2009): *Future Orientation – Developmental and Ecological Perspectives*, New York, Springer.
- TOMKA MIKLÓS – ROSTA GERGELY (2010): *Mit értékelnek a magyarok – Az Európai Értérend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*, Budapest, OCIFE Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia.
- TÖRÖK PÉTER (2014): What should we pay attention to? Some preliminary information on the value system of the students in the network of church-run roma special colleges, *Hungarian Educational Research Journal*, 4. évfolyam, 2014/2., 1–14.
- UNGAR, MICHAEL – GHAZINOUR, MEHDI – RICHTER, JÖRG (2013): Annual research review – What is resilience within the social ecology of human development?, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54. évfolyam, 2013/4., 348–366.
- VANSTEENKISTE, MAARTEN – SIMONS, JAKE – SOENENS, BART – LENS, WILLY (2004): How to become a persevering exerciser? Providing a clear, future intrinsic goal in an autonomy supportive way, *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 2004/26., 232–249.
- VARGA ARANKA (2015): Reziliencia és inklúzió, in VARGA ARANKA: *Az inklúzió szemlélete és gyakorlata*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Wlislöck Henrik Szakkollégium, 201–216.
- ZIMBARDO, PHILIP G. – BOYD, JOHN N. (1999): Putting time in perspective – A valid, reliable individual-differences metric, *Journal of Personality and Social Psychology*, 77. évfolyam, 1999/6., 1271–1288.

The future perspective of the Roma university students

ABSTRACT

Based on the research among the Roma colleges for advanced studies students (2011–2016), our paper examines what factors are influencing the future perspectives and the school motivations of the first-in-family Roma university students. Will their ethnic identity be thematic in the future, how do they imagine their future in terms of family-career balance, and what role are they planning to take for the inclusion of the Roma? Results show that those students who are resilient despite discrimination and relative deprivation, are able to set intrinsic goals. They consider their academic work as a tool and are able to keep their school motivation, which is the pawn of their social mobility. Among the future goals and perspectives of the students, work, successful career path (self-improvement, career), and family take first place. Above all, they would like to succeed as professionals and become an exemplary.

KEYWORDS: Roma, first-in-family university student, resilience, future orientation

SZABÓ TÜNDE | Szociológus, a Semmelweis Egyetem Egészségügy Közszolgálati Kar Mentálhigiéné Intézetének oktatója, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola PhD-hallgatója, egyetemi tanársegéd. Kutatási területe: iskolai egyenlőtlenségek, mobilitás és etnikai identitás.

DR. LUKÁCS J. ÁGNES | Szociológus, a Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar Társadalomtudományi Tanszékének oktatója. Kutatási érdeklődése a kapcsolathálózat-elemzéshez, valamint az egészségtudományok és társadalomtudományok határterületeihez kapcsolódik.

KOMOLAFE CINDERELLA | Szociológus és diplomás ápoló, a Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola hallgatója. Kutatási érdeklődése kiterjed az interetnikus kapcsolatok, illetve a család- és egészségpszociológia területeire.

PROF. DR. PETHESNÉ DÁVID BEÁTA | Szociológus, egyetemi tanár, a Semmelweis Egyetem Egészségügyi Közszolgálati Kar dékánhelyettese, a Mentálhigiéné Intézet igazgatója. Kutatási területe: kapcsolathálózat-elemzés, család- és egészségpszociológia.

MÁTRAI ROXÁNA

Ahol örökké szól

ABSZTRAKT

Történetek, barátságok, felemelő és olykor nehéz pillanatok az ország legszegényebb településéről. Egy csereháti faluban, Csenyétén a „Felzárkózó települések” program keretein belül a Magyar Máltai Szeretetszolgálat munkatársai segítik az itt élőket. Az ő folyamatos jelenlétüknek köszönhetően érkezhettem egy számomra idegen faluba már első alkalommal úgy, mint egy régi ismerős. A Jelenlét Ház udvarán tolongó, folyton kérdező gyerekek az első pillanatban elvarázsoltak. Azóta is minden látogatás tartogat egy-egy nehezen felejtendő, kincset érő találkozást. Elmesélek közülük néhányat úgy, ahogy én megéltem.

KULCSSZAVAK: Jelenlét, Felzárkózó települések, Csenyete, Magyar Máltai Szeretetszolgálat, templom, harang

2020 augusztusában jártam először Csenyétén, az ország legszegényebb településeként ismert, száz százalékban romák lakta borsodi faluban. Aznap hazaérve csak ennyit jegyeztem le magamnak: „Ezelőtt még sosem volt olyan barátnőm, akitől miután elbúcsúztam, tetűirtóval kellett átmosni a hajamat.” Ezeket a sorokat azóta sem folytattam, mert nem találtam meg a módját, hogyan tudnám a hangsúlyt a barátnőmre és nem a tetűirtóra helyezni a történetben, hogy aki olvassa, az a barátságra emlékezzen inkább a bogarak helyett. Miközben nem szeretném elhallgatni, hogy a Magyar Máltai Szeretetszolgálat által a csenyétei Jelenlét Ház udvarán aznapra szervezett családi délután – közös főzéssel és játékkal – a gyerekek hajához makacsul ragaszkodó tetvek elűzésére is szerveződött. Délutánra megfésülve, változatos parkettafonásokkal szaladgáltak a lányok az udvaron az üstökben rotyogó lecsó és frissen sült bodag körül.

A legszegényebb településre érkeztem, és nem várt gazdagsággal találok. Gyerekekkel, akiket szétvet a kíváncsiság, a beszélgetni, játszani, élni akarás. És felnőttekkel, akiké ez a rengeteg kincs. Első pillanattól elvarázsolt ez a színes-hangos forgatag, a kezem egész nap el nem engedő, folyamatosan kérdező, mesélő gyerekek, és az akkor még távolságtartóbb felnőttek, akik elmosolyodtak, amikor összetalálkoztam a tekintetünk.

A barátnőmként emlegetett kislány, Eliza aznap egy pillanatra sem mozdult el mellőlem. A többiekkel együtt többször befonta ő is a hajamat, és én is mindenkiét, aki kérte,

Aprónak tűnő dolgok ezek, hasonlatosan az alig észrevehető kis hegyikristályokhoz, amelyek úgy csillannak meg a hegyoldalban, hogy nyoma sincs rajtuk az agyagos földnek vagy kosznak. Egyszerűen nem tapad rájuk. Ezek a tiszta, váratlanul elém kerülő emberi pillanatok azok, amiket érdemes magammal hozni és kincsként őrizni. Akár elmesélni.

egy belvárosi fodrászszalon forgalmával vetekedett a Jelenlét Ház lépcsője. Van, hogy valaki nem különlegesebb, nem kedvesebb vagy szórakoztatóbb társaság, mégis van benne valami, ami közös, amittől szavak nélkül is értjük egymást. A többieknek is feltűnt a hasonlóság:

– Elizának ugyanolyan feje van, mint neked! – és felváltva mustrálták az arcunk. Szép arcú kislány, így hát bóknak vettem. Barátságunk azóta is tart, úgy tűnik, maradandóbb, mint a tetvek.

Délutánra egy kislánytól megtanultam, hogy minden gyerekre ugyanúgy kell figyelni. Féltrehívott, és meglepő érettséggel azt mondta:

– Úgy érzem, hogy Elizával többet foglalkozol, mint velem. Rossz érzés, mert én is szeretnék veled

ugyanannyit játszani. Kérlek, fogd az én kezemet is!

Guggoltam mellette a borsodi kis falu forgatagában. Ott, ahová ritkán meri betenni a lábát ismeretlen, ahonnan gyakoriak a botrányos hírek és azok a cikkek, amelyek a mélyszegénységben élő emberek butaságát akarják bizonyítani. Ugyanezen a helyen történt, hogy egy tízéves gyerek szóról szóra mondta el nekem egy – a jóléti társadalomban divatos – asszertív kommunikációs tréning példamondatát.

Aprónak tűnő dolgok ezek, hasonlatosan az alig észrevehető kis hegyikristályokhoz, amelyek úgy csillannak meg a hegyoldalban, hogy nyoma sincs rajtuk az agyagos földnek vagy kosznak. Egyszerűen nem tapad rájuk. Ezek a tiszta, váratlanul elém kerülő emberi pillanatok azok, amiket érdemes magammal hozni és kincsként őrizni. Akár elmesélni.

Bárhol, bármikor találni ilyen kis kristálypillanatokot, embereket. Csak jól kell figyelni. Egy későbbi látogatásomkor, itt Csenyétén egyszerre kettő is elém pottyant.

Naplóbejegyzésem erről a tél eleji alkalomról:

„A kémények füstje sűrű vattaként telepedik a völgyre, csak néhány ablak pislákoló fénye küzdi át magát a vattacukor-ködön. Egy faluvégi ház udvaráról szakaszosan felhangzó zene vagy a füsttakaró mögül időnként előbújó hold újra és újra ugatásra készíti a kutyákat. Aztán lassanként megunják a mulatóst, a ködre még a csend is rátelepedik. Mintha megállt volna az idő. Próbálok kitalálni, melyik ablak mögött hogy térnek nyugovóra, hol alszanak, mivel takaróznak, melyik házban hogyan tudja vagy épp nem tudja elnyomni a vaskályha melege a javításra szoruló falak közé beszemtelenkedő hideget. A képzelet gyakran elég távol áll a valóságtól. Csakúgy, mint az esti ábrándozásomban a szomszéd ház ablakában kifejezetten tetszetősnek ítélt függöny, amin szokatlanul tört meg a bentről kiszűrődő fény. Másnap reggel derül ki, hogy a különleges dizájn nem egy

függönynek, hanem az ablaküveg helyett felszögelt fekete takarófoliának volt köszönhető. Nincs sok időm filozofálni arról, hogy az éj sötétje mily kegyesen rejti el előlünk a kellemetlen részleteket, mert mozgolódni kezd minden, indul a nap. Nem is akármilyen nap. A falu új harangját szentelik ma.

Csenyétén évek óta céltalanul állt a harangláb, munkát nem, csak nevet adva a helyi harangozóknak. Harangozóknak, igen, mert hogy ebbe a madársejár kis faluba kettő is jutott. Egy alacsonyabb, vékony arcú, bajuszos, szikár férfi és a nála jó egy fejjel magasabb, erősebb testalkatú testvére. Hatvan év körüliek, jó kedélyűek mindketten. Kora reggel jönnek a Jelenlét Pontra, köröznék az épület körül, és hogy véletlenül se felejtjük ki őket az ünnepi ceremóniából, ismét elmondják, hogy ők azok, akik. A hosszú évekig üres harangláb immár újra magáénak tudhatja a súlyos rézharangot, amely először kondul meg ma. Az, hogy ki, azaz kik szólaltatják meg, már nem is kérdés.

Suszter kaptafa, földműves föld, harangozó harang nélkül. Fájó belegondolni. A harangozónak egy faluban becsülete van, mindenki számára fontos feladata, ez az, amit ma ők ketten visszanyernek.

Az udvaron összegyűlt fiúk megkapják az oltári szentségeket, új szokás, hogy ők segítenek berendezni a templomot. Ha ébredés után közvetlenül láttam volna meg, ahogy a nyolc-kilenc éves forma fiúk a megfeszített Jézus velük majdhogynem egyméretű faragott szobrárt büszkén cipelik, valószínűleg úgy hiszem, hogy ez csak valami szürreális álom, és visszafekszem. Bár kezdem már lassan megszokni, hogy itt a szokatlan pillanatok mind a valóság részei. Mint a templomban engedéllyel gördeszkázó gyerekek, a gumi híján vaskerekű bicikli mosolygós kislúval a nyeregben vagy a kistraktor, a „helyi járat” kisemberekkel megrakott utánfutója.

Lassan indulunk a templomba. Abba a templomba, ahova tető híján a nap pont úgy süt be, ahogyan az eső is beesik. Ahonnan az imádságnak nem kell a rózsaaablakon át utat keresni a mennyekig, mert egyenesen az égbe száll. Felérek, és körbenézek. Mindenütt gyerekek. Több felnőtt is lehetne, gondolom elsőre, majd rájövök, hogy félig üresnek ítélem meg azt a híres poharat, pedig az csordultig tele van. Lehet-e ennél fontosabb, hogy ezek a gyerekek reggel felkeltek, felöltöztek, felmászta ide, és őszintén, tiszta szívvel, kétségek nélkül kulcsolják imára a kezüket? Nem, nem lehet.

Három egyház képviselője tartja az alkalmat, jól beszélnek, egyszerűen, emberien, közvetlenül, úgy, hogy a legapróbbak is megértsék. A leghálásabb tud lenni a gyerekközönség, ha megtalálod velük a hangot, és persze a legőszintébb is. Ha megtalálod, ha nem. Nekik, úgy tűnik, teljes mértékben sikerül. Emelje fel a kezét, aki... és emelik, és figyelnek. A jó érzéssel szolid showműsor hangulatúra kerekedett alkalmat a helyi gitárosok és énekesek dicsőítése zárja.

Ez még csak a bemelegítés volt, vonulunk le együtt a falu központjába. Mire az apró lábak a templomból leérnek, addigra a felnőttek is a harangláb köré gyűlnek, megtelik a tér, mindenki a fő attrakciót várja. Különösképp ketten. Akiknek most kerül sorra a várt műsora. Énekszó közben a harangot megszentelik, amit rövid ige hirdetés kísér.

Majd a testvérpár – mintha csak tegnap csinálták volna utoljára – gyakorlott mozdulattal végre meghúzza a kötelet. Majd újra és újra. És újra. És... még mindig húzzák. Még mindig. Szólna más is pár szót az egybegyűltekhez, de nem akar elhallgatni a harangszó. Egyre többen próbálnak nekik eleinte jelezni, aztán már diszkrétan kiáltani, hogy „hahó, egyelőre elég lesz”, de aki állt már kongó harang alatt, megértheti, hogy a testvérek ezt nem hallják. Vagy csak nem akarják. Valaki odaszalad, és nagy nehezen leinti őket. Újabb beszéd hangozhat így el, közös énekkel kísérvé. Szólaljon meg ismét a falu új kincse! A jelenet ismétlődik, most már mosolyt és könnyeket fakaszt egyszerre, ahogy a két férfi szűnni nem akaró lelkesedéssel évek elmulasztott harangozását egyszerre igyekszik pótolni. A közönség a nem halkuló kongatásnak egyre nagyobb kézmozdulatokkal próbál véget vetni. Az egyházi képviselők, a polgármester, de még a gyerekek is magasba emelt kézzel, heves mozdulatokkal próbálják rávenni őket, hogy legalább csak addig hagyják abba, amíg mindenki elmondja, amivel készült.

1. kép: Harangozók

Fotó: Majoros Árpád Csaba, 2021

Ha az alkalom végére tervezett utolsó harangszó előtt egy előrelátó szervező nem lép oda hozzájuk, és nem mondja, hogy „Most csak hármat! Csak hármat húzzatok!”, és nem mutatja a kezével is... akkor ez az eldugott csereháti kis falu ennek a két elhivatott férfinak köszönhetően így vonulhatott volna be a történelembe: A hely, ahol örökké szól a harang.”

(A történet egyik főszereplője 2022 februárja óta már az égi harangokat kongatja. Isten nyugosztalja!)

Ábrajegyzék

1. kép: Harangozók. Fotó: Majoros Árpád Csaba, Magyar Máltai Szeretetszolgálat, 2021, Csenyéte.

Where they ring forever

ABSTRACT

Stories, friendships, uplifting and sometimes difficult moments from the poorest village in the country. In the Cserhat's town of Csenyéte, within the framework of the Developing Settlements Program, the staff of the Hungarian Charity Service of the Order of Malta help the people living there. Their continued presence allowed me to arrive as an old acquaintance in a village that was unfamiliar to me. The children in the courtyard of the House of Presence, crowded around constantly asking questions, enchanted me from the first moment. Since then, every visit has been a treasured encounter that is hard to forget. I tell some of them as I experienced it.

KEYWORDS: Presence, Developing Settlements, Csenyéte, Hungarian Charity Service of the Order of Malta, church, bell

MÁTRAI ROXÁNA | A Magyar Máltai Szeretetszolgálat kommunikációs munkatársa

FARKAS ZSUZSANNA

Kiutak egy cigánytelepről

A felnémeti cigányság
térbeli-társadalmi mozgása

ABSZTRAKT

Egy falusi cigány közösség körülbelül százötven éves történetét követve láthatjuk, hogy a többségi társadalom által kikényszerített szegregáció megakadályozta a cigányság térbeli-társadalmi mozgását. Az 1960-as évektől annak lehetünk tanúi, hogy a külső erőforrások (gyenge kötések) és az állami támogatások felhasználásával a közösség egy része megtalálta saját integrációs útjait. De vannak sikertelen utak, stratégiák is.

KULCSSZAVAK: szegregáció, integráció, erős és gyenge kötések, térbeli és társadalmi mozgás

E redetileg az volt a célom, hogy bemutassam az egri Béke utca végén (a felnémeti városrészben), a város határán lévő, cigányok által lakott szegregátum (gettó) belső életét. Többek között azt, hogy milyen nehéz sorsuk van azoknak a gyerekeknek, akik szinte mindennap eljönnek alapítványunk közösségi házába tanulni, játszani, mesét hallgatni, érdekes dolgokkal ismerkedni, foglalkozni. Közben tudatosult bennem, hogy ennél valamelyest összetettebb kérdés ennek az etnikai szegregátumnak a határait és a határok alakulását vizsgálni, ami pedig nagymértékben meghatározza a jelenlegi helyzeteket, stratégiákat és esélyeket. Korábbi kutatásaim és a telep közösséggel végzett folyamatos terepmunka alapján végiggondoltam a rokonsági hálózatok térbeli-társadalmi mozgását, és arra jutottam, hogy közelebb kerülök a kérdés megválaszolásához, ha végigkövetem a családok egymást követő generációinak térbeli mozgását és lakásmobilitását.

Alapítványunkkal több mint húsz éve vagyunk jelen a Béke-telep életében. A Szegénységet Támogató Alap Egri Alapítványát (alapítva 1989-ben) olyan civil szakmai szervezetként definiáljuk, amely a szegénységben élők helyzetén igyekszik javítani komplex szolgáltatásokkal, beavatkozásokkal. Fő értékeink és céljaink a *társadalmi egyenlőség*, vagyis a társadalmi különbségek csökkentése, a *szabadság*, a kényszerektől mentes élet

lehetősége, a *szolidaritás*, tehát az egymás iránti felelősség, az *igazságosság*, vagyis a közjavak méltányos elosztása, a piac által létrehozott hátrányok kompenzálása. Szakmai és nem karitatív szervezetként működünk, ritkán nyújtunk természetbeni és pénzbeli adományokat, mert a jövőt próbáljuk alakítani szolgáltatásainkkal, belső és külső erőforrások aktivizálásával, tudatos személyes döntésekkel, tervek és vágyak megfogalmazásával.

Nevünkben, céljainkban és tevékenységeinkben tudatosan vállaljuk az 1979-ben informálisan, illegálisan létrejött Szegényeket Támogató Alap (SZETA) értékeit. Tíz évvel később alakultunk meg, 1991-ben vettük fel a kapcsolatot a Béke-telepen élőkkel, majd 1996-ban döntöttük el, hogy a telep közelében alakítjuk ki közösségi házunkat, és settlement típusú szociális és közösségi munkával beavatkozunk a telepi közösség életébe.

ELMÉLETI KIINDULÓPONTOK: AZ ERŐS ÉS A GYENGE KÖTÉSEK SZEREPE

A felnémeti cigányság, illetve a Béke-telep és az ott élő családok többgenerációs története egy korábbi kutatásból megismerhető (Farkas, 2009). Annak az volt a célja, hogy egy rokonsági rendszerekbe szerveződő cigány közösség, cigánytelep integrációs törekvéseit vizsgálja kapcsolathálózati megközelítésben, elsősorban Granovetter és Lin elméleteiből kiindulva.

Granovetter (1973, 1983) kétfajta kapcsolatrendszerről beszél: az *erős* és a *gyenge* kötésekről. Az erős kötések kapjuk, ezek a családi, rokonsági hálózatok, amelyek később rokonszenvi választásokkal, érzelmi kötelékekkel (például barátok) bővíthetnek. Az erős kötések multifunkcionálisak; mentálhigiénés funkcióik komplex módon megvédik az egyént a külvilág veszélyeivel szemben, és belső erőforrásokat biztosítanak. A gyenge kötések az ismerősök hálózata, kapcsolatrendszerei alkotják, amelyek új információkat, külső erőforrásokat közvetítenek az egyén számára, és a korábbiaktól eltérő alkalmazkodási minták követésére készítetnek. Lin (1990) hozzáteszi, hogy a gyenge kötések a hosszú távú célokhoz biztosítanak új információkat, eszközöket, erőforrásokat. Kiemeli, hogy a magasabb státuszú egyének több erőforrással rendelkeznek, ezért az alacsonyabb státuszú, de céltudatos emberek kapcsolatépítései elsősorban feléjük irányulnak, annak érdekében, hogy javítsanak társadalmi helyzetükön.

A BÉKE-TELEP NÉPESSÉGÉNEK, TERÜLETÉNEK, VISZONYRENDSZEREINEK ALAKULÁSA

A telep kialakulása és népességének növekedése területi növekedés nélkül

A telep a 19. század utolsó harmadában alakult ki, miután a Csóka, a Pusomai, a Koncsik és a Jáger család ingatlantulajdonossá váltak az akkor még Egertől különálló falu, Felnémet szélén, illetve azon túl, a Cinege-legelő mellett. Korábban a falu különböző utcáiban, egymástól távol éltek ezek a cigány családok. Kiköltözésük a falu határába valószínűleg kényszer hatása alatt történt, tehát *kikényszerített szegregáció*ról beszélhetünk. A Cinege és a falu utolsó háza között hatszáz-nyolcszáz méter beépítetlen terület húzódott, a jelenlegi Béke utca még nem létezett.

A 19–20. század fordulóján a magas csecsemő- és korai halálozás miatt a cigánytelep népessége számottevően nem nőtt. Az 1910–20-as évektől viszont a hat-tíz született gyermekből négy-nyolc megérte a felnőttkort.

Kiköltözésük a falu határába valószínűleg kényszer hatása alatt történt, tehát kikényszerített szegregációról beszélhetünk.

Az utódok révén a telep népessége folyamatosan nőtt, és a négyháznyi terület körül szaporodtak az aprócska putrik.

A telep népessége az 1950-es évekig folyamatosan növekedett a természetes szaporodás következtében. Elköltözés csak más kistelepülések hasonló telepeire történt, házasság útján. A beköltözést a telepre csak házasság révén engedélyezték, az itt élők másként nem engedtek be idegeneket.

A terület egyre zsúfoltabbá vált, és a sokasodó fiatal, gyermekes családok külön portára vágytak, ki akartak törni a közös háztartás kényszeréből. Rokonsági segítséggel néhány nap alatt felhúztak maguknak egy-egy négyszer négy méteres, kis „cigányházat” (natúrális építkezés), így a terület egyre szűkösebbé vált. A vályogvetéshez, tapasztáshoz értettek, hiszen felmenőik abból éltek az Érseki Cserép- és Téglagyárban, majd a faluban tapasztottak padlásokat, istállókat, kemencéket. A 20. század első évtizedében az Újsor nevet kapta a falunak az a része, amely a cigányok lakta területhez vezetett, és amelynek megkezdődött a lassú és hézagos beépítése a felnémeti parasztcsaládok által.

A terület egyre zsúfoltabbá vált, és a sokasodó fiatal, gyermekes családok külön portára vágytak, ki akartak törni a közös háztartás kényszeréből. Rokonsági segítséggel néhány nap alatt felhúztak maguknak egy-egy négyszer négy méteres, kis „cigányházat” (natúrális építkezés), így a terület egyre szűkösebbé vált. A vályogvetéshez, tapasztáshoz értettek, hiszen felmenőik abból éltek az Érseki Cserép- és Téglagyárban, majd a faluban tapasztottak padlásokat, istállókat, kemencéket. A 20. század első évtizedében az Újsor nevet kapta a falunak az a része, amely a cigányok lakta területhez vezetett, és amelynek megkezdődött a lassú és hézagos beépítése a felnémeti parasztcsaládok által.

A telep területének és népességének növekedése

Az 1950-es évek második felétől a telepen élők úgy érezték, hogy az új társadalmi-gazdasági rendben kinyílt körülöttük a világ. A közeli fűrészüzemben, az új finomszerelvénygyárban munkát kaptak, biztonságosabbá vált a megélhetésük, az új munkakapcsolatok is inspirálták őket. Építkezési (kitörési) szándékkal fordultak a felnémeti tanácselnökhöz. Villanyhálózatot és házhelyet kértek, hogy a többgenerációs, többcsaládos nagyháztartásokból kiválhassanak. Nem lehet tudni pontosan, miként történt, de a tanácselnök – a kialakult helyzetet figyelembe véve – a cigánytelep körüli területet bővítette. Nem engedélyezte tehát beköltözésüket a faluba, a szegregátumot jelölte ki számukra lakóhelyként. A meglévő ötháznyi telekből merőlegesen kiindulva három utcácskát nyitottak a dombtetőn, százhatvan-hatszáz négyzetméteres telkeket alakítottak ki, melyek házsámot kaptak. A telkek tulajdonba adására nem került sor, de ennek okát sem ismerjük. Mindenesetre a fiatal párok a telkek többségét gyorsan birtokba vették, és „kisházaiikat” (putrijaiikat) rövid időn belül felépítették natúrális formában, rokonsági összefogással. Már akadt pénz cserépre, gerendára, némi téglára, de alapvetően vályogot használtak, és sárból tapasztottak, majd adták-vették, cserélték, visszacserélték egymás között ezeket a házikókat.

A rokonsági konglomerátumok továbbra is útját állták idegenek beköltözésének, emellett az 1940–50-es években a telepen élő nők kevesebb gyermeket szültek, ugyanak-

kor a csecsemőhalandóság mértéke is csökkent. A telep népességének – a korábbiakhoz képest kisebb mértékű – növekedése összességében ismét csak a természetes népességnövekedés és nem a beköltözések vagy egyéb külső okok következménye.

A telep népességének szétválása

Az 1950–60-as évek fordulója, illetve a 1960-as évek nagy változásokat hoztak a telep lakóinak életében. Egyrészt 1961. január 1-jén Felnémetet Egerhez csatolták, megszűnt a falu önállósága. Másrészt a téészesítés során a felnémeti parasztgazdák megvásárlásra felajánlották a Cinege és a falu között lévő területeiket a cigány családoknak. Mesélték az idősebb érintettek, hogy a parasztok azt mondták, inkább a cigányoknak adják el, mintsem a téeszbe kerüljön a föld.

A muzsikálással is foglalkozó cigány családok gyakran kapcsolatba léptek a falubeliekkel. Hívták őket esküvőre, bálba muzsikálni, szerenádozni, és ekkor még a köszöntetés is divatban volt neves névnapokon, karácsonykor. Így a házhely reményének híre gyorsan terjedt a cigányok körében, és rögtön kaptak is a lehetőségen. Öt kicsfalád, a Pusomai és a Koncsik testvérek meg is alkudtak, és építkezésbe fogtak. Kapcsolataikon keresztül sok segítséget kaptak: „mérnök” tervezte meg a házaikat, ellenőrizte az építkezést, és az olcsó építőanyag beszerzésében is közreműködött. Az erdészettől gerendát szerezhettek be, a közeli bányákból „számoskövet”, vagyis riolittufát. Ezek a cigány családok az akkori falusi házak színvonalán teremtettek maguknak otthont a telepen kívül, a falu szélén, az Újsoron. Ez hatalmas lépés volt *az integrálódás folyamatában, amelyet külső erőforrások segítségével sikerült megvalósítani.*

A leköltözés a faluba, az ott épített házak nagyobb mérete és helyiségeik komfortosabb elosztása a telepen maradókat arra inspirálta, hogy átépítsék és/vagy bővítsék saját házaikat. Ők külső erőforrások hiányában nem jutottak házhelyhez, de szereztek maguknak faanyagot és „számoskövet”, és az építkezés a szokásokhoz híven természetes formában és rokonsági segítséggel történt. Ezáltal azonban szegregációjukat erősítették meg.

A folyamat következményeként *az 1960-as évek közepére két részre szakadt a cigány közösség, a falusi és a telepi részre.* A faluba költözők tulajdonosok lettek, és ingatlanukkal jelentős gazdasági tőkére tettek szert. A telepiek befektetése soha nem térült meg. A két csoport között a testvéri kapcsolatok intenzívek maradtak (néhány száz méterre laktak egymástól), de a nagyobb rokonsági hálók kezdtek széttöredezni. A kettészakadást maguk is megfogalmazták: a leköltözők már nem voltak „cigányok”, azok a dombtetőn laktak, rossz házakban. A gyerekek nap mint nap ezzel csúfolódtak, és ezt teszik a mai napig.

A telep népességének csökkenése; külön úton a „falusi” és a „telepi” csoport

Az 1970–80-as években a „falusi” és a „telepi” családoknak eltérő lakásszerzési stratégiái alakultak ki. A „falusi” családok külső kapcsolatai, erőforrásai folyamatosan gyarapodtak a munkahelyen, a szakszervezetben, a pártalapszervezetben, a munkásörsségen keresztül, és ezek révén jelentős segítséget kaptak újabb céljaik megvalósításához:

gyerekeik számára bontott építőanyagból külön lakásokat építettek a sajátjuk mellett, amihez az államszocialista telepfelszámolás elemeként már a csökkentett értékű lakások építését ösztönző kölcsönfelvétel is társult. Ez a befektetés a későbbiekben jelentős hasznot is hozott. Azon túl, hogy az ingatlanok értéke nőtt, helyet adtak fiatal házas gyerekeiknek, később pedig albérletként hasznosították a lakásokat. Ezek a családok egyébként gyakran demonstrálták is külső kapcsolataikat a közösség előtt: esküvők, keresztelők, nevezetes névnapok rendszeres vendégei voltak a munkahelyi főnökök, a nem cigány munkatársak, barátok. A falusias jellegű családi házban felnővekvők számára természetes mintává vált az építkezés, és amikor az 1980-as évek derekán a telep közelében elkezdődött a felnémeti kertváros kiépülése, telkeket vásároltak, s állami és önkormányzati támogatással építkeztek. Továbbléptek, kertvárosi lakókká váltak, *elszakadtak a telepi közösségtől, de a szűkebb családjuktól természetesen nem.*

Az 1970-es években indult el Egerben a Csebokszári-lakótelep építése négy- és tízemeletes házakkal. Az összkomfortos lakótelepi lakások a cigány családok számára csak az 1980-as évek elején-közepén váltak elérhetővé. A telepen maradó kisgyermekes családok szinte kivétel nélkül beadták lakásigénylésüket, és többévi várakozás után be is költöztek az *összkomfortos bérlakásukba*. Ők alkotják a telepről elköltöző „lakótelepiek” csoportját, akik azonban nem várt és előre nem is jelzett problémákkal találták szemben magukat: (1) A telepen nem volt szükség háztartás-gazdálkodásra és a rezsi-költségek számontartására (csak villanyszámla volt). Ha elfogyott a pénz, mindig lehetett kölcsönkérni, illetve valahogy szerezni valamit (napszám, vasazás). (2) A telepi családok nyitottságban éltek (még zár sem volt az ajtón), nem zárták le magcsaládjukat. Ott-honaikban állandó volt a jövés-menés, a szomszédolás, a közös kávézás, a mulatozás, kártyázás, a rokonok befogadása. A panelházakban is „nagy forgalmat bonyolítottak”, hangosan beszélgettek, zenéltek, táncoltak. Nem ismerték a nem cigányok kiscsaládjainak szokásait, nem tudtak igazodni azokhoz, ezért a kulturális konfliktusok egyre gyakoribbá és élesebbé váltak a cigány és a nem cigány szomszédok között. (3) A telepen a házból kilépve rögtön a természethez lehetett kapcsolódni. Nem volt emelet, folyosó, lift. Az élet az utcán, a szabadban folyt. A gyerekek szabadon mozogtak, nem kellett külön figyelni rájuk. A panel zártsága, mesterséges környezete sokak számára mentális és pszichés problémákat okozott. Így három-négy év alatt a családok szinte kivétel nélkül *„visszaszöktek” a telepre és/vagy a telep és a rokonság közelébe*. A lakótelepen töltött évek azonban sok tanulsággal, tapasztalattal szolgáltak. A családok egy része új munkahelyi és szomszédosági kapcsolatokat alakított ki, új információkhoz jutott, kibővült körülötük a társadalmi tér, ugyanakkor *integrációjuknak ez a formája nem járt sikerrel.*

A telep népességének és területi határainak ismételt növekedése

Az 1990-es évekre a „lakótelepi” családok túlnyomó többsége visszaköltözött Felnémetre, a rokonság közelébe. Ebben a folyamatban két tendencia figyelhető meg. Többségük a „lelépési” pénzből olyan házat vásárolt *Felnémet főutcáján* (Kovács Jakab utca, korábban

Nagysor), amelyben korábban szegény parasztok laktak. Ezeket a közös udvaros, leromlott házakat az évek során többnyire szépen rendbe tették, komfortosították, de úgy is „zárványok” maradtak. A többieknek nem volt választásuk, egyenesen a telepre költöztek vissza, és ott „kockás papíron”, részletre vásároltak tetőt a fejük fölé. Ebben az időszakban nagy volt a jövés-menés a telepen, a házak gyakran cseréltek gazdát. Sőt, más településekről is lettek volna beköltözők, de a közösség lezárt. Csak azokat fogadták be a telepre, akik a rokonsági hálózathoz tartoztak. A folyamat eredményeként a „falusi” családok (a visszaköltöző lakótelepiekkel együtt) kétszer annyian lettek, mint a „telepi” családok. Ugyanakkor a telep lélekszáma nem csökkent, mert itt maradtak az idősek, ide tért vissza a gyermekes családok egy része, és a felnövekvő gyerekek is itt alapítottak családot.

Felnémten a közművesítést (víz- és szennyvízcsatorna, gázvezeték) a kertváros kialakítása hozta magával: az 1980-as és 90-es évek fordulóján a Kovács Jakab utcában és a telepre vezető Béke utcában is lefektették a vezetékeket. De a Béke utca végén, ahol a telep kezdődik, a közművesítés megállt. Így az életminőségben óriási lett a különbség a „telepi” és a „falusi” csoportok között.

A falusi és a kertvárosi minta nagyon erős hatást gyakorolt a telepen élőkre. Elemi erővel fogalmazódott meg a lakásépítés, a víz, a fürdőszoba, az út, a járda igénye. 1993-ban elkészült egy szabályozási terv a terület rehabilitációjára, majd asztalfiókba került. Helyette kibővítették a telep területét. Közművesített házhelyeket alakított ki az önkormányzat, ezeken nyolc tetőteres lakás épült 1996 és 1998 között, saját erőből, valamint önkormányzati és állami szociálpolitikai támogatással. Az épületek házilagos kivitelezésben készültek, ma sincsenek egészen készen, de élhetőek, és átmenetileg három generáció együttélésére is alkalmasak. A telepen élők számára azonban ez a fejlesztés sem hozta el a közműveket, a járdákat, az utakat.

A BÉKE-TELEP INFRASTRUKTURÁLIS REHABILITÁCIÓJA

2003-ban erősödött meg az a telepi mozgalom, amely a víz- és csatornavezeték, a járdák és az út kiépítésének igényét kezdte megfogalmazni és képviselni. Sokat lobbiztak azért, hogy az önkormányzat komolyan vegye kérésüket. Végül 2006 és 2008 között (EU-s, ROP pályázati pénzből) megvalósult a rehabilitáció és egy komplex infrastruktúra-fejlesztés (közművek, utak, járdák kiépítése). Sor került önkormányzati bérlakásban való elhelyezésekre, romos házak lebontására és a tulajdonviszonyok rendezésére is. Ez utóbbi oka, hogy a beavatkozás során tudatosult a felek (az önkormányzat és a lakosok) számára, hogy a házhelyek az önkormányzat tulajdonát képezik, a rajta lévő házak azonban a lakókéi, ráadásul egy-egy telken több putri is áll. Az önkormányzat végül szimbolikus áron eladta a házhelyeket a háztulajdonosoknak. Ezzel elhárult az akadály a lakásépítési támogatások felvételének, amelyekből ezek a családok korábban kirekesztődtek. Ugyanakkor csak négy családnak sikerült felújítania, bővítenie a házat önkormányzati és szociálpolitikai támogatással. Kevés volt az idő: mire elkészültek a tervek, a támogatási rendszer leállt, és a bankok már nem fogadták be a többiek támogatási igényét.

Az infrastrukturális fejlesztések célja az volt, hogy az eredeti telep falusias környezetté alakuljon át. De ez még várat magára, többek között azért, mert az ott élők kirekesztődnek a jelenlegi támogatási lehetőségekből. A falusias környezetben élő fiatalok viszont négy házat vásároltak meg CSOK-kal (családi otthonteremtési kedvezményel) a Béke utca végén, szüleik közelében. Ezáltal tovább nőtt az utca cigány lakosságának aránya.

ÖSSZEGZÉS: A TÉRBELI HELYZETVÁLTOZTATÁS NÉHÁNY JELLEMZŐJE

A fenti elemzésben a felnémeti cigányság térbeli mozgásának közel százötven éves folyamatát, annak főbb jellegzetességeit foglaltam össze vázlatosan, és próbáltam érzékeltetni az ehhez társuló térbeli mozgásokat is.

Az első két szakaszban (körülbelül 1880–1960) a felnémeti cigányság térbeli elkülönülése jól körülfatározható. A falu határán, inkább azon kívül, mint belül laktak, összezártan. Ezt a szegregációt nem ők választották, hanem a többségi társadalom kényszerítette rájuk. A számukra kijelölt szűkös, majd egy kicsit nagyobb területen, saját belső erőforrásait és mintákat használták fel „kisházaik” felépítéséhez. Térbeli és egyben társadalmi szegregációjuk miatt kevés lehetőségük volt lényeges, fontos, tartós külső kapcsolatok (gyenge kötések) létesítésére és hosszabb távú fenntartására. Ezekben az évtizedekben csak a muzikus cigányokon keresztül jutottak új, külső információkhoz.

A harmadik szakasz (1960-as évek) fordulópontot hozott, mert sikerült áttörniük a térbeli szegregációt, beköltözniük a faluba, és ott a kornak megfelelő falusias életmódot követniük, egyúttal jelentős magánvagyonra szert tenni. Ennek előzménye az 1950-es évek második felére nyúlik vissza, amikor a családalapítás kezdetén lévő férfiak munkát vállaltak a közeli gyár megépítésében. Ebben az esetben a társadalmi mozgás adta meg azokat a külső erőforrásokat, amelyek a térbeli mozgásokat elindították. Ennek következtében megkezdődött a felnémeti cigány közösség felbomlása, belső rétegződése, és kialakult egy mintaadó csoport. Fontos, hogy ekkor még *az állami redisztribúció* (támogatás) *nem szerepelt a külső erőforrások között.*

A negyedik szakaszban (1970-es, 80-as évek) a „falusi” és a „telepi” csoport eltérő utakat választott. A „falusi” csoport, amely már kijutott a szegregátumból, továbbra is építkezett: vagy bővítette meglévő házát, vagy új építésébe kezdett; gyerekeik középiskolába jártak, néhányan el is végezték, és szakmunkások lettek. A negyedik generáció többsége már szakmunkás végzettséget szerzett, az ötödik nemzedékben pedig már érettségizetteket és diplomásokat is találunk. A „telepi” csoport úgy tört ki a falusi szegregátumból, hogy hirtelen nagyvárosias környezetbe, lakótelepre került. Később jöttek rá a családok arra, hogy ez nem az ő világuk, nehezen ismerik ki magukat ebben a környezetben. A két csoport közös jellemzője, hogy ezekben az évtizedekben sok külső erőforrásra tettek szert. Nemcsak a többségi társadalommal való kapcsolataik hálózata sűrűsödött, de jelentős erőforrásokhoz jutottak az állami redisztribúción keresztül is. A „telepiek” társadalmi, illetve állami szolgáltatásként jutottak hozzá bérlakásukhoz, a „falusiak” pedig anyagi

támogatást kaptak ahhoz, hogy a lakáspiacon stabilizálják helyzetüket. Tehát *az állami redisztribúció nagy szerepet játszott térbeli-társadalmi helyzetváltozásukban.*

Az ötödik szakasz (1990-es évek) külön tárgyalását az indokolja, hogy a lakótelepi családok a többségi társadalom gyakorlatát, stratégiáját követve bérlakásukat legális úton (állami szolgáltatás) át tudták váltani pénzre, amelyet a lakáspiacon fektettek be. Többségük nem kényszerült vissza a szegregátumba, a faluban a „falusi” mintát követik.

A hatodik szakaszban (2000-es évek) a „telepiek” „kikényszerítették” a közművesítést, miközben a tulajdonrendezéssel átalakult a tulajdonszerkezet is. Elvben megnyílt a lehetőség a falusi és/vagy a kertvárosi minta követésére, az ahhoz való igazodásra.

A dombtetőn, amelyet valaha Cinegének hívtak, ma már csak mintegy százharminc fő él. Ez a 2001. évi népesség körülbelül 65 százaléka (201 fő, KSH, 2001). Az idősebbek meghaltak, a családalapító fiatalok albérletbe költöztek, néhányan külföldön dolgoznak. Most sincs beköltözés, mert nem vonzó a lakóterület. Az elhagyatott házak romosak, tele vannak illegális szemétkupacokkal, szétszedett hűtőszekrények, televíziók, mosógépek vázaival, olykor roncsautók maradékaival. Egy rokonságba tartozó három család tartja hatalmában az itt élőket, jelentős részüket személyes függésben is. Megélhetésüket többnyire illegális tevékenységekből biztosítják. Ők azok közé tartoznak, akik kudarcral tértek vissza a telepre a Csebokszári-lakótelep bérlakásaiból. Az iskolából is lemorzsolódtak, így a legális érvényesülés útjai teljesen sikertelenek voltak számukra. Ők és még mások a dombtetőn, a gettóban élnek. Nem mindenki tartozik oda, de hatása erős, és nem látszik gyengülni.

Az állami redisztribúció nagy szerepet játszott térbeli-társadalmi helyzetváltozásukban.

Felhasznált irodalom

- FARKAS ZSUZSANNA (2009): Egy tradicionális cigány közösség integrációs törekvései (doktori disszertáció, kézirat), Budapest, ELTE TáTK, Szociológia Doktori Iskola, http://tditeszt.elte.hu/file/dissz_2009_FarkasZsuzsanna.pdf (letöltve: 2022. 05. 30.).
- GRANOVETTER, MARK S. (1973): The strength of weak ties, *American Journal of Sociology*, 78. évfolyam, 1973/6., 1360–1380.
- GRANOVETTER, MARK S. (1983): The strength of weak ties – A network theory revisited, *Sociological Theory*, 1. évfolyam, 201–233.
- LIN, NAN (1990): Social resources and social mobility – A structural theory of status attainment, in BREIGER, RONALD L. (ed.): *Social Mobility and Social Structure*, New York, Cambridge University Press, 247–271.

Ways out of a Roma ghetto

Spatial and social mobility of a rural Roma community

ABSTRACT

Following 150-year history of a rural Roma community, we can realize that its segregation forced by majority society arrested Roma families' spatial and social mobility. From the 1960s most of the community found its own successful integration ways using external resources (weak ties) and state financial supports. But there are unsuccessful ways and strategies as well.

KEYWORDS: segregation, integration, strong and weak ties, spatial and social mobility

FARKAS ZSUZSANNA | Évtizedek óta dolgozik cigány közösségekkel Egerben és környékén. Egyik alapítója a SZEТА Egri Alapítványának (1989), amelynek ma is a szakmai vezetője. 1989-ben másoddiplomázott az ELTE szociálpolitikai szakán, majd 2009-ben az ELTE Szociológiai Doktori Iskolájában szerzett PhD-minősítést.

PALLÓS TAMÁS

Sűrűn teleírt betöltetlenség

ABSZTRAKT

E bizonyos pontokon kritikus hangvételű recenzió Beck Zoltán, a Pécsi Tudományegyetem adjunktusa hiánypótló, összegző igényű kötetének leszűkített összefoglalását nyújtja. A könyv szerzője témákra, műfajokra bontott elemzéseiben elsősorban azokra a „megválaszolhatatlan” kérdésekre keresi a választ: mi a romológia, mi a cigány irodalom, illetve van-e a képzőművészetnek etnikus tere?

KULCSSZAVAK: romológia, cigány művészet, konfliktusok, etnikus tér

Legtöbbször nem olvasom el, legfeljebb átfutom a könyvek fülszövegeit. Az ajánlók általában egyszerű kedvteremtők, figyelemfelkeltő aspektusokat felvillantó hangzatos, ám valójában keveset mondó beharangozók. Tudatos, előre készülő kultúra-, illetve (szak)irodalomfogyasztóként számomra az a döntő, hogy a szerző, a téma, az adott terület érdek-e vagy sem. Beck Zoltán *A megszólalás üres helye – Romológiáról és más dolgokról* című kötete esetében azonban szubjektív hátlapi „játékszabályának” figyelmen kívül hagyása és csak utólagos elolvasása hiba volt részemről. A szerző, a „civilben” énekes, gitáros Beck Zoltán, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Romológia és Nevelésszociológiai Tanszékének alapító tagja, adjunktusa ugyanis fontos eligazítást ad a könyvéhez. E „végi előszó” ismeretében az ember eleve másképpen áll hozzá. Felkészített volna a könyvvé hizlalt, széttartó tanulmányegyüttes bohém szertelességére, mozaikosságára, egyenlenségeire, hézagosságára. Sokszor éreztem körülményesnek, feleslegesen túlbonyolítottnak a dolgozati jellegű okfejtésekkel tálalt, köldök-néző tétovázásokkal fékezett eszmefuttatásokat. A szakszövegektől elvárt távolságtartó bölcsészobjektivitást ráadásul – Beck Zoltán minden igyekezete ellenére – rendre felülírják megközelítésmódjának szubjektív elemei. Már-már a művészet, a performance szintjét súrolja az az ad hoc jelleg, ahogyan különböző korok cigány irodalmi terméséből, reflexióiból, de – kívánt, inkább csak körvonalazható, sejtethető célja érdekében – főleg kortárs alkotók, kutatók, elemzők munkáiból szemezget, kiegészítve azokat saját szempontjaival, meglátásaival. Márpedig Beck Zoltán őszinte volt, hiszen előre szólta: „Ha

egyszerű kérdésekben akarom megfogalmazni, mi is ez a könyv, azt mondanám: három rövid kérdés. »Mi a romológia?«, »Mi a cigány, roma irodalom?«, »Van-e a képzőművészetnek etnikus tere?« Aztán egyenesen be is vallja: „Nem hiszem, hogy ezek a kérdések megválaszolhatók, inkább azt, hogy ezek mentén elsősorban morális és esztétikai megfontolások mutatkoznak meg, olyanok, amelyek a világunk dolgaihoz való viszonyunkat árnyalni, pontosítani vagy megkérdőjelezni tudják.” Még arra is választ ad, hogy miből adódik a kötet szakdolgozattónusa: leporolta a disszertációja alapjául szolgáló kéziratát, és átszerkesztve, kiegészítve, korábbi jegyzeteit bedolgozva formálta köteté. Beck önreflexiója könyve előzményeivel kapcsolatban különösen megnyerő: „A szöveg számos helyen nem volt világos, sok esetben volt pontatlan, csacsogó vagy mindentudóan szűkszavú, egyébiránt nagyon is hasonló hozzám. De ami kifejezetten zavart: nem értettem vele mindenhol egyet. Az eltelt idő megteremtette ezt a távolságot köztem és köztem. Köztünk, és erre a távolságra, erre a kitöltetlen helyre tekintettem rá, erre az abban a pillanatban üres helyre.” (Ebből csak a „mindentudóan szűkszavúra” nem találtam példát a könyvben.)

Ezen artistikusan „szizofrén” vallomássor ismeretében érdemes elkezdni a könyv olvasását, és akkor megkíméljük magunkat attól, hogy folyamatosan azon dilemmázzunk: mit akar valójában a szerző; miért most, miért ezzel a figurával, szöveggel, kortárs alkotással, itthoni vagy éppen brit példával hozakodik elő? (Amikor három másikat is fel lehetne hozni, akár ellenkező előjellel.) Egyáltalán hol van a felvetés, érvelés, konklúzió íve, a szöveg benső logikája? Miért ilyen esetleges és aránytalan a „felépítmény”? A kötetben feltoluló, belülről fakadó, jó szándékú, pártoló jellegű, de finoman és akaratlanul mégiscsak a roma alávetettséget, másodrendűséget, meg nem értettséget „sulykoló”, beletörődést és kitérősvágyat egyszerre közvetítő helyzetjelentések, a feloldhatatlant a megválaszolhatatlannal libikókáztató gondolatsorok vonatkozásában, illetve a már említett alapkérdései kapcsán – nevezetesen hogy végső soron miért megoldhatatlan a romológia, a roma irodalom és az „etnikus tér” legalább fogalmi szintű tisztázása, meghatározása – előre megkapjuk a szerzői eligazítást: „szövegek, amelyek arra várnak, hogy szóba elegyedjenek, hogy megkérdőjelezzék őket, s hogy úgy járjanak, mint elődeik – hogy tehát rájuk írjanak”.

Beck Zoltán egy Ezópus-fabula ember-állat/vadász-oroszlán relációjából indul ki, hogy aztán Szécsi Magda *A Pettyetlen Katica* című meséjén keresztül a „társadalomképet”, a többség és a kisebbség (a különbözőség) viszonyát boncolgathassa *innen* és *onnan* nézve: „A mese állítása az, hogy lehetetlen megváltoztatni a rajtunk kívül állók működését, ahogyan mi is képtelenek vagyunk a változásra (tehát mind a társadalmi feltételek, mind önmagunk eleve adott állandók), következésképp a konfliktust kell kizárni. Ezt pedig – mivel a konfrontálódó felek immanenciája adott – másként nem lehet végrehajtani, mint eltávolítani egymástól őket. A nem-találkozás a konfliktus lehetőségét felfüggeszti. Az iménti gondolatmenet ezzel azt mondja, hogy a konfliktus nem szűnik meg, csupán annak explicit megvalósulása kerül felfüggesztésre.” [...] „A mese

tehát olyan kizárásokkal él, amelyek által nem kínálkozik másik világ. Nevesíti ugyan a másik világot, de az ugyanabból az ideológiából nyeri létét, mint az értékhiányosnak tételezett.” A példák alapján a szerző realista összegzése a következő: „A konfliktus, hiány, devianciaélmény, kölcsönös frusztrációk etc. nem oldódnak fel, a konfliktus ki-beszéletlen marad, nem válik nyilvánossá sem a sérelem, sem annak megoldása. Ez pedig a gyermek- és ifjúsági irodalom morális küldetését feltételezve azt jelenti: nincsenek a társas viszonyainkban eszközeink a konfliktusok értésére-értelmezésére, kifejezésére és érzékelésére...”

Az 1605-ben meggyilkolt Lippai Balázs hajdúkapitány történeti alakjából kiindulva Beck Zoltán a narratívát vizsgálja; a személyhez és identitásához kapcsolódó különböző olvasatokat, amelyek az adott kor, a közeg és a közvetítő szándéka, a „narratívát birtoklók önkénye” szerint változtak.

A szerző a „megszólalás üres helyén” tudománytörténeti szempontból – a vállalkozás lehetetlenségének tudatában – a cigány (ön)reflexió, az arra adott reakciók és közlés(mód) origóját, az „első megszólalást”, e fiatal tudományág forrásvidékét keresi: „...a tudományos diskurzus praxisa szempontjából izgat minket a kezdet, annak a bizonyos első megszólalásnak a rekonstruálása.” [...] „...ebben a(z) időben előrehaladó rekonstrukcióban szeretnénk megmutatni, ahogy az elképzelt diskurzus folyamatosan birkózik azzal a problematikával, amelyet önnönmaga számára jelent. Hiszen miközben létéért küzd, folytonosan kérdőjelekkel kell élnie a saját létezmódjára vonatkozóan.” Beck késleltetve, ezen a ponton avatja be olvasóit a romológia létezését, valóságát és tereit igazoló-vizsgáló dolgozatának emlegetett „kortárs művészi” módszertanába: „...írásom nem önmaga igazolására tesz erőfeszítéseket, inkább kívánom folytonosan leleplezni vagy lehetőség szerint legalább felismerni és felismerhetővé tenni megfontolásaim *hátsó szándékait*. Ez a felforgató magatartás alapvetően munkám kritikai pozíciójából következik. A szöveg megpróbál eltávolodni a leírástól, illetőleg csak annyira haladni a leírással, amennyire az a későbbi interpretációkhoz szükséges.”

A gondolkodás szabadságából fakadóan a téma spektrumát (s vele a lehetséges *romológiai tereket*) Beck leleményesen a végtelenre nyitja, s ezzel rögtön önvédelmi magyarázatot is ad kiragadott példáinak és óvatos, gyakran körvonalazatlan következtetéseinek esetlegességeire: „A szövegek megjelentek, megjelennek, megjelenhetnek a korpuzállítás előtt, mellett vagy nélkül, a tudományos térben hatásuk van, dialógusképesek, benyújthatnak sokféle kanonizációs igényt, több diskurzusnak, diszciplináris térnek vagy kánonnak alkotják részét, hivatkozásokkal átszőtt szövegtérbe kerül(het)nek, vagy éppen hallgatásra ítéltnek.”

A szerző a „megszólalás üres helyén” tudománytörténeti szempontból – a vállalkozás lehetetlenségének tudatában – a cigány (ön)reflexió, az arra adott reakciók és közlés(mód) origóját, az „első megszólalást”, e fiatal tudományág forrásvidékét keresi.

Látjuk, Beck Zoltán univerzumában minden és annak az ellenkezője is előfordulhat. „Sőt eleve úgy hozzuk létre a szövegek eme speciális rendszerét, a romológia szövegtörzset, mint vizsgálatunk tárgyát, hogy belátjuk – jóformán előre –: ezek a szövegek látszólag nem nyújtanak be igényt, hogy viszonyba kerüljenek egymással és az elképzelt diskurzusunkkal. Mégis azt feltételezem, hogy ez nincs így...” E tudományos igényű szerzői performance-nak a művelőire vonatkozó kifutása is dodonai: „Azt is állítom ezzel, hogy a romológia vagy *romani studies* főleg azok által íródik, még pontosabban azok által kell hogy íródjon, akik szkepszissel vagy elutasító módon szemlélik azt, amit talán tévesen, ők maguk romológiának látnak. A könyv állítása sem az kíván lenni, hogy a romológia mint olyan létezik. Ennél kevesebbet mond, és többet állít.” Aztán mindezt még megfejeleli egy sokat sejtető, hasonlóképpen stílusparódiaszerű tételmondattal: „A jelenlegi könyv tudománytörténeti vagy elméleti kérdések kapcsán, ahogyan azt írtam, kevesebbet mond, de bízom benne, hogy azt élesebben.”

Beck Zoltán a tudományos objektivitás kérdésességével kapcsolatban Lajos Veronika *A modernitás eleganciája – A kritikai szembenézés társadalomtudományi gyakorlatának néhány aspektusa* című tanulmányában felvetetteket idézi: „Joggal kételkedhetünk abban, hogy egyáltalán még feltételezhető-e – illetve létezett-e valaha – a beavatkozás- és ideológiamentes kutatás, az etikai konfliktusok nélküli, apolitikus tudományos munka, hiszen a többi kvalitatív módszerrel együtt a terepmunkát is át- meg átszövik a politikai és etikai kérdések.”

A szerző ezután a következő, lassan negyven éve „nevesített” létjogosultsági problémahalmazra keres választ: „létezik-e a romológia mint tudományos diskurzus”; „van-e romológiai megszólalás a tudományos térben”, „mit csinálnak azok, akik magukat romológusnak (vagy a régebbi időkben ciganológusnak) mondták”; „mi a romológia és a tudomány viszonya”?... Beck köztes megállapítása szerint: „...megvilágítottuk valamelyest, miként alakul egy romákról, cigányokról szóló diskurzus egyfelől a diszciplínának, tehát a tudományok szorításában, és azt is, miként csúszik ki folytonosan a tudományos diskurzusrend ellenőrzése alól ez az elbeszélés a naiv megszólalások következményeként. De a vonatkozó névmáson (»ez«) és körülíráson (»romákról szóló«) kívül nincsen a kezünkben, be kell lássuk, semmi.” A hosszú gondolati vajúdas végül Choli Daróczy József tiszta, direkt definíciójára fut ki: „Cigányságtudomány: a cigányságra vonatkozó valamennyi ismeretet magában foglaló tudomány.” Zárásként Beck Zoltán érvelésének személyességével, talányosságával dob mentőövet e fejezet indoklásához: „Ha a romológia nem akarja megérteni önmagát, azaz fenn akarja tartani a látszatát tudománylétének, azt csak úgy teheti, hogy a tudományos diskurzuson kívüli eszközöket használ – a társadalmi intézmények, tekintélyek, kisajátítások, lehatárolások kusza és következetesen autoriter hálózatát. Ehhez a romológiához mint hatalomgyakorlathoz azonban nem kapcsolódhatnak. Az önértelmező, kritikai újraolvasás gyakorlatához szeretnék inkább hozzájárulni, azzal az elköteleződéssel, amely képes a romológia hasznosságát látni – nem tudományként.”

A szerző elmerül a *roma/gypsies/travellers* (GRT) terminusok eredetében, etimológiájában és vitatott használatmódjában, banális – valójában következmények nélküli – „nemzetközi” tanulságokat levonva: „Az elnevezés-önelnevezés problematikájának (amely tehát egyszerre hat a romának, cigánynak mondott közösségekre és a tudományos diskurzusra, amelynek meg kell neveznie önmagát) új lehetőségét kínálja a *roma* elnevezés egy másféle, talán korszerűbb vagy legalább ideológiai mozzanattal is bíró pozícióból elgondolva. Az Európai Bizottság amolyan gyűjtőfogalomnak (‘umbrella-term’) gondolja el a *roma* megnevezést.”

Beck Zoltán kötetének gondolatmenete, dolgozatának célja akkor válik „kifejezhetővé”, amikor a(z elképzelt) „cigányképről” szól a cigány és az uralkodó „többségi” (nép) művészet összevetése, (kölcsön)hatása szempontjából, hogy a „klasszikusok” citálását követően (amelybe még Kertész Imre *Sorstalansága* is besorsolódott) nagyobb teret szenteljen a cigány irodalomnak (Bari Károly, Osztójkán Béla, Balogh Attila, Jónás Tamás, Rafi Lajos), képzőművészetnek. A *Térfoglalás* címszó alatt elsősorban Omara (Oláh Mara) „elhíresült kék sorozatából” emel ki három festményt, a cigány – nem cigány reláció (etnikus, kulturális, nyelvi etc.) feszültségét demonstrálva. „Ebben a fejezetben a téri rendezettséggel foglalkozom – néhány hangsúlyos kortárs képzőművész (Lumberg, Le Bas, Jimenez, Omara, Baker és mások) alkotásainak térhez kapcsolódó ideológiáját kísérlem meg értelmezni. Ezt egyelőre felszínesen úgy érvelem, hogy a tér, a térhez való viszony, az arra való folytonos reflexió egyre erősebb jelentésteremtő akarattal van jelen a kortárs cigány, roma képzőművészetben.”

A kötet ezen a ponton, a kortárs tereknél, a térfoglalás anomáliáinál hirtelen zárul. Az „üres helyek” betöltése ránk, érdeklődőkre és a kutatókra bízva szabadon folytatható, hiszen ahogy Beck Zoltán is utal rá: „...a válogatott képi, installációs anyagra mint véletlenszerű, nem rendeződő, *talált anyagra* tekintek.” „Ezzel térek vissza ahhoz a gondolathoz, amely a könyvben folytonosan jelen van: a válogatás szubjektív, sőt kétes, azaz a válogató ideologikus vagy értelmező szándékától nem mentes, annak direkt módon kitett.” A szerző előzetesen feltett kérdéseire pedig, akár ezen megfontolások nyomán, keressük meg a magunk válaszait.

(Beck Zoltán: *A megszólalás üres helye – Romológiáról és más dolgokról*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2020)

Densely written voids

ABSTRACT

This review, critical in certain points, is a condensed summary of the gap-filling, summarizing volume by Zoltán Beck, assistant professor at the University of Pécs. The author's analyses, broken down into sections and genres, primarily seek answers to the "unanswerable" questions: what is Romology, what is Gypsy literature, and is there an ethnic field in the visual arts?

KEYWORDS: romology, gypsy art, conflicts, ethnic spaces

PALLÓS TAMÁS | Újságíró, szerkesztő, szakíró, az Új Ember/Mértékadó kulturális rovatának vezetője

KÖRÖSSY LÁSZLÓ

Könyv a közösségért

ABSZTRAKT

A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia jóváhagyásával, a Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat gondozásában a világon elsőként Magyarországon jelent meg a teljes Biblia (Ó- és Újszövetség) cigány (lovári) nyelvű fordítása, amelyet 2008 karácsonyán mutattak be a nagyközönség számára.

Az alábbi írásban a fordítás – kulturális adottságokból eredő – nehézségeiről és szépirodalmi igényű megoldásairól, a lovári Bibliának a hazai cigányság körében kialakult használatáról, egyúttal a Magyar Katolikus Egyház romapasztorációjának jelentőségéről, valamint 21. századi kihívásairól szólunk, elsősorban hazai cigány származású szakemberek, illetve a Magyarországon élő cigány népesség lelki-szellemi felemelkedése iránt elkötelezett egyházi emberek meglátásai alapján.

KULCSSZAVAK: lovári nyelvű Biblia, műfordítás, közösségteremtő hit, cigánypasztoráció

A világon elsőként hazánkban jelent meg a teljes Biblia (Ó- és Újszövetség) cigány (lovári) fordítása. Az ezredforduló után néhány évvel, 2008 karácsonyára kiadott mű a Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat gondozásában készült el Jézus születése ünnepéhez méltó, időtálló ajándékként a magyarországi és más országokban élő cigány népcsoportok számára.

Tarjányi Béla szentírástudós, a kiadvány egyházi cenzora (a szöveget felülvizsgáló biblikus szakember), a Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat tavaly ősszel elhunyt alapító vezetője így nyilatkozott a cigány fordítás jelentőségéről az *Új Köznevelés* című folyóirat 2014. évi 7. számában: „...tudjuk, hogy a könyvnyomtatás megjelenésével, amikor a Bibliát lefordították nemzeti nyelvekre – gondolok itt Luther Márton vagy Károli Gáspár munkájára –, a fordítások nemcsak a vallást, hanem a nemzeteket is szolgálták. A Biblia szövegét anyanyelven olvasva az emberek megtanultak szebben beszélni, gyarapodott a szóincsük, a gondolkodásuk élesedett. Tehát az irodalmi nyelv megszületése a legtöbb nemzetnél nem független a bibliafordítások megjelenésétől és el-

terjedésétől... a (cigány) fordítás, akárcsak a többi nép nyelvére történő bibliafordítás, valójában nyelvújítás volt, mivel új szavakat kellett használni.”

A cigány Biblia a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia jóváhagyásával jelent meg. Erdő Péter bíboros, prímás esztergom–budapesti érsek előszavában azt írja, ez a fordítás „régí hiányt pótol, és azt kívánja segíteni, hogy Krisztus közösségében mindenki egyaránt otthon érezze magát”.

A harmadik évezred elején a katolikus egyház egyre intenzívebben keresi azokat a módszereket, amelyekkel hatékonyan tudja hirdetni Isten örömhírét (evangéliumát) a cigányoknak. (*Örvendetes új fejlemény e téren, hogy idén tavasszal megjelent A Mennyei Atya szeret minket című, első osztályosoknak szóló, népszerű hazai hittankönyv lovári fordítása, kétnyelvű kiadásban – a szerk.*) Az egyház eltökéltségét egyebek mellett a cigány népesség világviszonylatban is jelentős 10-15 milliós létszáma indokolja. Magyarországon a legújabb szakértői becslés a Debreceni Egyetem vezetésével zajlott 2010 és 2013 között, s ennek eredménye szerint a vizsgált időszakban 876 ezer roma élt Magyarországon (lásd erről bővebben Lajtai Máttyás, a KSH szakstatistikusa *Nemzetiségi viszonyok és a statisztikai adatgyűjtés Magyarországon* címmel közreadott írását a *Statisztikai Szemlében*, közzététel: 2020. június 4.).

Mielőtt a szóban forgó szentírásfordítás hitéleti, egyházi beágyazottságáról szólnánk, és a fordítói munka részleteit ismertetnénk, fontosnak tartjuk, hogy két megjegyzést tegyünk, amelyek rávilágítanak a mű létrejöttének nehézségeire, s egyúttal alkalmat adnak a kiadvány jelentőségének elmélyítésére is.

Első megállapításunk a témában jártas szakemberek számára ismert és alapvető: nem beszélhetünk egységes cigány kultúráról. A világon számos cigány néptörzs él, más és más szokásrendszerrel, hitvilággal. A hazánkban számontartott cigány népességre is igaz ez a megállapítás: a törzseket leggyakrabban az általuk végzett foglalkozással, tevékenységekkel jellemzik, az életmódjuk is változatos. Szakmai tanulmányok ismertek e törzsek jellemzéséről, felosztásáról, könyvajánlónkban ezekre nem térünk ki.

A kulturális változatosság ténye már önmagában is mutatja, hogy egy olyan alapvető munka, mint a cigány Biblia létrehozása igen nagy körültekintést igényel.

Második megállapításunk az előzőhöz kapcsolódik, abból következik. Egy adott kultúrát a hagyományai és azokon belül a nyelve határoz meg: az utóbbi tény lényeges a mi szempontunkból, hiszen az említett törzsek nyelvi dialektusok szerint is elkülönülnek. Nem létezik egységes cigány nyelv.

Az említett bibliafordítás nyelve azért lett a lovári, mert a Cigány Világkongresszus 1981-ben Göttingenben ezt a nyelvjárást jelölte ki mint a világ cigánységének irodalmi nyelvét, mivel ezen a nyelven született a legtöbb cigány nyelvű irodalmi alkotás. Lovári cigány nyelven Magyarországon akkreditált nyelvvizsgát is lehet tenni.

A lovári cigány nyelvet beszélő értelmiségiek publikációkkal és fordításokkal erősítették ennek a dialektusnak a jelentőségét. A hazai szerzők között található Choli Daróczi Józsefet, Nagy Gusztávot és Lakatos Szilviát. S ezen a ponton kell megemlíte-

nünk Vesho-Farkas Zoltánt, akinek nyolc éven át tartó, rendkívüli jelentőségű műfordítói munkája eredményeként készült el a teljes Biblia cigány fordítása. A szöveget Ruva Pál Sándor író és fordító lektorálta.

Vesho-Farkas Zoltán korábban már lefordította lovári nyelvre többek között Shakespeare *Hamletjét*, Euripidész *Médeáját*, illetve Hemingway *Az öreg halász és a tenger* című kisregényét. Magyarul három verseskötete jelent meg. Ruva Pál Sándor a Cigány Írószövetség és Nemzeti (köz)Művelődési Társaság alapító elnöke.

A fordítói munka néhány részletére még visszatérünk. Most azonban éppen a nyelvi megfontolásokhoz kapcsolódva térünk rá a cigány Biblia létrejöttének egyházi, hitéleti vonatkozásaira.

A katolikus egyház számára a küldetéséből eredően fontos a cigányság megszólítása, lelki gondozása, hiszen az egyháznak kétezer éve Krisztustól kapott elsődleges feladata minden nép evangelizációja, köztük a menekülteké és a vándoroké is. Ez utóbbi a feladata a Vatikánban a Menekültek és Vándorok Pasztorációja Pápai Tanácsának, amely ötödik világkongresszusát a cigánypasztoráció témájában rendezte meg 2003. június 30. és július 7. között, első ízben Rómán kívül, Magyarországon. A kongresszus is szembesült a cigány nyelvjárások sokféleségének problémájával, ugyanakkor szorgalmazta a cigány Biblia létrejöttét.

Tarjányi Béla a magyarországi kiadással kapcsolatban kifejtette, hogy a Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat olyan megoldást választott, amely napjainkban már szokatlan: egy fordító fordít, egy lektor lektorál, és egy szakember ellenőrzi a szöveget. Egyúttal felhívta a figyelmet, hogy azok a fordítások, amelyeket hajdan, az első európai fordítások hőskorában egy-egy ember készített (például Luther, Károli, Káldi), jó és időtálló fordításoknak bizonyultak, s az adott Biblia szövege formálta, teremtette, egységesítette a nyelvet.

A lovári fordításnak köszönhetően az addig harminchármezer szóból álló nyelv szókincse több száz kifejezéssel bővült, főként a hindi, germán és latin szóösszetételeknek, szóképzésnek köszönhetően. A munka során többek közt a cigány gyűjtőszavakat, fogalompárosításokat kellett pontosítani, mivel e nyelv sok esetben csak körülírja a mondanivalót. (*A cigány Biblia utolsó lapjain terjedelmes szótár segíti a kifejezések megértését – a szerk.*)

Vesho-Farkas Zoltán a kiadáshoz kapcsolódó sajtótájékoztatón a következőket mondta fordítói munkájáról: „A cigány nyelv az indogermán, indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozik, legközelebb áll hozzá a hindi. Ezért sok esetben a hindi nyelvből kerestem a szótöveket, ezekhez illesztettem a cigány ragot, illetve képzőt, és így hoztam létre új szavakat, kifejezéseket. A mai cigány nyelvben sok gondolatot, fogalmat körülírással fejeznek ki, mert nincs rá konkrét szó, kifejezés. Ezeket a körülírásokat próbáltam eltüntetni, kiirtani a nyelvből, s arra törekedtem, hogy konkrét kifejezéseket használjak, hogy valóban irodalmi legyen a nyelv. Ezenkívül használtam nemzetközi kifejezéseket, olyan közismert idegen szavakat, amelyeket minden nyelv használ. Végül pedig gyakran megtartottam

az eredeti teológiai kifejezéseket, mint például a példabeszédek esetében a parabola szót, a dicsőítő éneknél a doxológiát, a teremtés, teremteni esetében a genesis szó tövét. Ez azért is fontos, hogy univerzálissá váljék a nyelv, és a világon minden cigány ember megértse a Szentírást.” Vesho-Farkas Zoltán tehát valóságos nyelvújítói munkát végzett. Mint megvallotta, az sarkallta, hogy „nincs a világon olyan 10-15 milliós népcsoport, amelynek a nyelvére ne fordították volna le az Ó- és Újtestamentumot”.

A költő-műfordító azt is megfogalmazta, hogy „a lovári Biblia mérföldkő a cigányság történetében, alapköve mindannak az irodalmi alkotásnak, amely ezt követően lovári nyelven születik meg”.

Vesho-Farkas Zoltán szerint a cigányság számára nagyon fontos, hogy ezután az anyanyelvén olvashatja a Szentírást, Isten így ezen keresztül szólítja meg őket.

„A cigányság sorsa mindig viszontagságos volt, rengeteg nehézséggel küszködik napjainkban is. S most ez a hányatott sorsú nép lelki kapaszkodót kap” – mondta a sajtótájékoztatón a fordító, s azt is hangsúlyozta, hogy e mű „óriási ajándék más nemzetiségűek számára is. A hiten belül ezáltal megszűnhetnek a nemzetiségek közötti különbségek, egy lélekke egyesülhetnek cigányok és nem cigányok.”

A kiadás előszavában Erdő Péter bíboros hasonló gondolatokat fogalmazott meg, amikor leszögezte: „Jézus tanítása, kereszthalála, feltámadása, egész megváltó műve közösséget is teremt. Egyetlen családdá, egyetlen néppé teszi azokat, akik hisznek benne, és követői lesznek. Ez a közösség az egyház.”

Távlatos gondolatok ezek a fordító és a főpásztor részéről is a hit közösséget teremtő erejéről, mi azonban a továbbiakban a lovári nyelvű Bibliának a hitéleti gyakorlatban való alkalmazásáról szeretnénk röviden szólni.

Ezen a téren reménykeltő tényeket közöl a cigány származású Balogh Győző János görögkatolikus pap, aki a lovári Biblia megjelenése utáni nyolc esztendő eredményeit is számításba véve PhD-értekezésében (*A Magyar Görögkatolikus Egyház cigányok között végzett missziója 1937–2016 között*, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar Hittudományi Doktori Iskola) azt írta, hogy a cigány közösségeknek Máriapócson évente sorra kerülő búcsúján, Szent Kereszt ünnepén a szóban forgó „fordításnak köszönhetően cigány nyelven olvassák fel a híveknek az apostoli szakaszt, valamint az evangéliumot a jelenlévők nagy örömeire és büszkeségére”.

A Szentírást használata „alkalmat adhat arra, hogy a cigánypasztoráció során az egyházzal találkozó cigányok lelkét megérintsük. Érdemes liturgikus keretbe ágyazni a Biblia tanulmányozását, vagy legalább templomhoz kötni, hiszen a szent szövegek mellett maga a liturgikus tér, freskók, ikonok, színes dallamvilág [...] istenélményt tudnak adni” – írta dolgozatában a lelkipásztor.

Ugyanebben az értekezésben arról is olvashatunk, hogy „míg a cigány népességben a legfiatalabb korosztályok a legnépesebbek, addig a magyar összlakosság fiatalabb korosztályai egyre kisebb létszámúak. Ennek következtében a cigány népesség a fiatalabb. A jövőben várható, hogy a cigányság arányszáma az össznépeesség körében egyre gyors

sabban növekszik”. Ez utóbbi, szociológiai témájú kijelentés megkerülhetetlenül összekapcsolódik azzal, amire Vesho-Farkas Zoltán is utalt fent említett nyilatkozatában, amikor a cigányságról mint olyan népcsoportról beszélt, amely rengeteg nehézséggel küszködik napjainkban is.

Beszédes tény, hogy 2021. szeptember 9-én, a Budapesten megrendezett 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus cigányokkal kiemelten foglalkozó napján a budapest-kőbányai Szent László-templomban Székely János püspök, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Cigánypasztorációs Bizottságának vezetője Mária oltalmába ajánlotta a magyarországi cigányságot. „Ma, amikor a nyomor, a szenvedélybetegségek, a hit és az ősi értékek elvesztése nagyon sok cigány családot és fiatalt fenyeget, idősebb, mint valaha, hogy Istenhez és a Szűzanyához forduljunk segítségért” – indokolta meg a felajánlást a püspök, aki számos fórumon szorgalmazza a cigányság önzonosságának megerősítését is.

A cigány családok számára „jelenlegi nehéz helyzetükből a legfontosabb kivezető út a tanulás, a munka és a hit útja”.

Balogh Győző János már idézett doktori értekezésében így foglalja össze a tennivalókat a súlyosbodó nehézségeket tapasztalva: a cigány kisebbség, a cigány családok számára „jelenlegi nehéz helyzetükből a legfontosabb kivezető út a tanulás, a munka és a hit útja”.

Mindebből következik, hogy napjainkban a magyarországi cigányság pasztorációja sürgetőbb, mint valaha, az egyháznak utat kell találnia ehhez a népcsoporthoz, amelynek szüksége van az evangéliumra, Jézus Krisztusra. Ehhez pedig mi más lehetne hatékonyabb eszköz, mint a cigány (lovári) Biblia. Ne feledjük a Bibliát latinra fordító egyházatyának, Szent Jeromosnak a II. vatikáni zsinat idevonatkozó dokumentumában (*Dei verbum*) idézett maximáját: „A Szentírás nem ismerése ugyanis Krisztus nem ismerése.”

(*Biblia, Dulmutano thaj Nyevoteshtamenticko Suntoiskiripe, Ó- és Újszövetségi Szentírás, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 2008*)

Book for the community

ABSTRACT

With the approval of the Hungarian Catholic Bishops' Conference, the St. Jerome Catholic Bible Society has published the first ever Hungarian translation of the entire Bible (Old and New Testament) in the Gypsy (Lovari) language, which was presented to the public on Christmas 2008. In the following article, we will discuss the difficulties of translation stemming from cultural factors, the literary solutions, the use of the Lovarian Bible among the Hungarian Roma, the significance of the Hungarian Catholic Church's pastoral care of the Roma, and the challenges of the 21st century, based primarily on the insights of native experts with Roma origin and churchmen committed to the spiritual and intellectual development of the Roma population in Hungary.

KEYWORDS: lovarian Bible, literary translation, community-building faith, pastoral care for Gypsies

KÖRÖSSY LÁSZLÓ | Az Új Ember című katolikus hetilap szerkesztő-újságíró munkatársa

MÁLTAI TANULMÁNYOK

A társadalmi kihívások folyóirata

2022 | 4. évfolyam 2. szám

Fabiny Tamás

Az elválasztó falak lebontása

Binder Mátyás – Orsós Julianna

A magyarországi roma történelem egyes kérdései

Pénzes János – Pásztor István Zoltán – Szikszai Erzsébet

A hazai cigányság lakhatási helyzete a települési roma népességarányok tükrében

Szabóné Kármán Judit

Inke majuschestel! Inke majdureste! Oktatás és cigányság – 17–19. század

Kállai Ernő

Roma programok a rendszerváltás után

Komolafe Cinderella – Lukács J. Ágnes – Szabó Tünde – Pethesné Dávid Beáta

A barátok szerepe a roma egyetemisták társadalmi mobilitásában és beilleszkedésében

Szabó Tünde – Lukács J. Ágnes – Komolafe Cinderella – Pethesné Dávid Beáta

Roma egyetemisták jövőképe

Mátrai Roxána

Ahol örökké szől

Farkas Zsuzsanna

Kiutak egy cigánytelepről

Pallós Tamás

Sűrűn teleírt betöltetlenség

Körössy László

Könyv a közösségért

Folyóiratunk, felhasználói élményt növelő elemekkel,
az interneten is elérhető – maltaitanulmanyok.hu